

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT
GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

AMNESTY
INTERNATIONAL

Amnesty International është një lëvizje globale e më shumë se 7 milion njerëzve, të cilët bëjnë fushatë për një botë ku të drejtat e njeriut gëzohen nga të gjithë.

Vizioni ynë është që çdo individ të gëzojë të drejtat e njeriut të mishëruara në Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut dhe standardeve të tjera ndërkombëtare.

Ne jemi të pavarur nga çdo qeveri, ideologji politike, interes ekonomik apo fe dhe financohemi kryesisht nga antarësia jonë dhe donacionet publike.

© Amnesty International 2017

Përveç në raste ku është vënë re, përmbatja e këtij dokumenti është e licencuar nën Creative Commons (kushtimi, jo-komercial, jo original, ndërkombëtar 4.0) licensë.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Për më shumë të dhëna lutemi të shikoni faqen e lejeve në faqen e internetit:
www.amnesty.org

Kur materiali i është përkushtuar autorit të kopjes jashtë Amnesty International nuk është subjekt i licensës së Creative Commons.

Publikuar për herë të parë në vitin
2017 nga Amnesty International Ltd
Peter Benenson House, 1 Easton
Street London WC1X 0DW, UK

INDEKSI: EUR 70/7558/2017

Gjuha origjinale: anglisht

amnesty.org

Fotoja në kopertinë: Memoriali "Heroinat" në Prishtinë, 2015, përkushtuar sakrificës dhe kontributit të grave gjatë luftës në Kosovë në vitin 1998-1999.
© ARMEND NIMANI/AFP/Getty Images

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

PËRMBAJTJA

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE	6
METODOLOGJIA	11
PRAPASKENA	12
RRETHANAT	12
NGA NJË 'PROTEKTORAT' TEK PAVARSIA E NJËANSHME	13
SEKSUALE E LIDHUR ME KONFKLIKTIN NË KOSOVË	14
1. DREJTËSIA E MOHUAR	16
1.1 DËSHTIMI I UNMIK-UT PËR TË HETUAR	18
1.2 EULEX: CFARË NDODHI ME ÇËSHTJËT E PËRDHUNIMIT?	21
1.3 PENGESAT PËR DREJTËSI NË TË ARDHMËN	24
1.4 MBROTJA E DËSHMITARVE-VIKTIMA	30
2. E DREJTA PËR SHPËRBLIM	33
2.1 RRUGËTIMI DREJT SHPËRBLIMIT	35
2.2 MOSPËRMBUSHJA E STANDARDËVE NDËRKOMBËTARE	36
2.3 ZBATIMI I LIGJIT	44
2.4 SHQETËSIME TË PAZGJIDHURA	46
3. T'I JAPIM FUND STIGMËS	49
3.1 NJË PENGESË PËR SHPËRBLIMET	51
3.2 SHPËRBLIME TRANSFORMUESE	52
4. REKOMANDIME	55
E DREJTA PËR TË MARRË DREJTËSI	55
MUNDËSIA PËR SHPËRBLIM	57

AKRONIMET

DHSLK	Dhuna seksuale e lidhur me konflikt
EULEX	Misioni i Udhëhequr nga BE-ja për Policinë dhe Gjyqsorin
FSRJ	Forcat Speciale të Republikës Jugosllave
GJEDNJ	Gjykata Europiane për të Drejtat e Njeriut
KDESK - OKB	Komiteti i OKB-ës për të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore
KEDG	Komiteti për Eliminimin e Diskriminimit kundër Grave
KEDNJ	Konventa Europiane për të Drejtat e Njeriut
KSOKB	Këshilli i Sigurimit OKB
MNDSEK	International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights Marrëveshja Ndërkombëtare për të Drejtat Sociale, Ekonomike dhe Kulturore
MNEDG	Marrëveshja Ndërkombëtare për Eliminimin e Diskriminimit kundër Grave
OJQ	Organizatë Jo-Qeveritare
OSBE-MVK	Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Europë – Mision i Verifikimit Kosovë
PKDNJ	Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut (PKDNJ)
QRVT	Qendra për Rehabilitim të Viktimave të Torturës
RFJ	Republika Federale e Jugosllavisë
RrGK	Rrjeti i Grave të Kosovës
TPNJ	Tribunali Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë
UÇK	Ushtria Çlirimtare e Kosovës
UNMIK	UN Interim Administration Mission in Kosovo
ZPKL	Zyra e Prokurorit për Krime Lufte (Serbia)
ZPSRK	Zyra e Prokurorit Special të Republikës së Kosovës

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

FJALOR

FJALA	PËRSHKRIMI
SHPËRBLIMI	Shpërblimi i referohet dëmit që viktimat kanë të drejtë të marrin për dëmin e vuajtur. Shpërblimi duhet të synojë të ndreqë dëmin moral dhe material të shkaktuar nga krimi dhe të marrë në konsideratë mundësitë e humbura, ndër të cilat arsimimin, punësimin, dhe potencialin për të fituar.
DHUNA SEKSUALE E LIDHUR ME KONFLIKTIN	Dhunë seksuale në konflikt, e rastësishme ose e përsëritur kundër grave, burrave, vajzave dhe djemve që nodh në rrethan konflikti ose pas-konflikti dhe që ka lidhje të drejtëpërdrejtë ose jo të drejtëpërdrejtë me vetë konfliktin.
PËRDHUNIMI	Kur 1) Një autor krimi dhunon trupin e një personi në atë mënyrë që përfundon në penetrim, sado i lehtë që të jetë, në cilëndo pjesë të trupit të viktimës ose me anë të organit seksual të autorit, ose me anë të hapjes anale ose gjenitale të viktimës me objekte ose me anë të cilësdo pjesë tjetër të trupit, dhe 2) Dhunimi i kryer me forcë, ose me kërcënim dhune ose detyrim, siç janë ato të shkaktuara nga frika për dhunë, burgim, arrestim, shtypje ose abuzim të pushtetit, kundër një personi të tillë ose një personi tjetër, ose duke shfrytëzuar rrethanat shtrënguese, ose dhunimi është kryer kundër një personi që e ka të pamundur të japë pëlqim të sinqertë. ¹
DËMSPËRBLIM	Kompensimi i referohet masave të miratuara nga shtetet për të 'ndrequr', sa të jetë e mundur, lëndimet e të së shkuarës, duke ndihmuar viktimat të rimëkëmbin jetën dhe të riintegrohen në shoqëri. Kompensimi duhet të jetë proporcional me gravitetin e shkeljeve dhe të jetë efikas në ligj dhe zbatim. Pesë format e njohura të shpërblimit

¹ Gjykata Penale Ndërkombëtare, Elementet e Krimit, 2011, available at www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf

PËRMbledhje EKZEKUTIVE

“Burrin ma kanë vra n’luftë, edhe ni djalë ma kanë vra e ni tjetër e kam t’zhdukun. Tri qikat edhe nusen m’i kanë dhunu; edhe unë jam e dhunume.”

E.S.

Pothuajse dy dekada pas luftës dhe të mbijetuarit e dhunës seksuale lidhur me konfliktin (DhSLK) në Kosovë presin akoma. Ata presin për drejtësi, dëmshpërblimin e vonuar dhe pranimin e përvojës së tyre. Por pritja do të marrë fund së shpejti. Për herë të parë në Kosovë, po bëhen përgaditjet e fundit për t’iu ofruar dëmshpërblim, kryesisht në formën e një pagese kompensimi, femrave dhe meshkujve që janë përdhunuar ose kanë vuajtur forma të tjera të dhunës seksuale gjatë konfliktit të armatosur në vitet 1998-1999.

Dëmshpërblimi i ofruar mund të mos jetë proporcional me gravitetin e krimeve të kryera kundër tyre, dhe kompensimi mund të mos jetë i mjaftueshëm për të kompensuar vuajtjet e tyre. Gjithsesi, mund të – më në fund – t’i ndihmojë që të rimëkëmbin jetët e tyre dhe të kalojnë vitet e mbetura me dinjitet, dhe – me anë të njohjes publike, ti ndihmojë të sfidojnë stigmën që ju ka errësuar jetën.

Në këtë moment të rëndësishëm për të mbijetuarit e Kosovës nga përdhunimi dhe forma të tjera të dhunës seksuale në konflikt, ky raport dokumenton nevojat aktuale të të mbijetuarve, dhe paraqet sesi mungesa e vënies së drejtësisë, dhe mangësitë e ligjit për dëmshpërblim, ende i lënë të mbijetuarit pa kompensimin e mundësuar sipas ligjit ndërkombëtar, për të cilin kanë qarkulluar shumë nevojë.

NDIKIMI I LUFTËS

Deri në fundin e luftës, në qershor të 1999-ës, mbetën të vrarë përafërsisht 12,000 shqiptarë të Kosovës; rreth 3,000 u zhdukën nga Ushtria Jugosllave, dhe më shumë se gjysma e popullsisë civile të Kosovës jetonte në kampe refugjatësh në Shqipëri dhe Maqedoni.

Mes tyre ishin gra dhe vajza, të cilat ndërsa po nxitonin të largoheshin, janë shpërndarë me dhunë prej policëve, paraushtarakëve dhe ushtarëve serb nga vargu i gjatë i refugjatëve që po iknin nga Kosova, dhe janë dhunuar seksualisht, ndonjëherë edhe në mënyrë të përsëritur, për t’u lëshuar më vonë që të vazhdojnë udhëtimin. Disa të tjera janë dhunuar përpara, në shtëpitë e tyre, madje edhe në praninë e familjarëve, apo në streha të përkohshme teksa përpiqeshin të mbronin fëmijët dhe prindërit e tyre të moshuar nga luftimet tokësore dhe ajrore. Disa të tjera kanë mbetur në Kosovë, pa asnjë mbrojtje. Në dëshmitë e tyre, ato flasin për incidente të shumfishta të dhunës seksuale, të kryera në shumicën e rasteve nga autorë të ndryshëm, qofshin ata policë, paraushtarakë serbë, apo edhe ushtarë jugosllavë. Këto krime si krime lufte torture, dhe është dëshmuar se kanë qënë qarkulluar sistematike sa të përbëjnë krime kundër njerëzimit.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

Pas mbarimit të luftës, ka filluar një fazë tjetër zhdukjesh të detyruara, vrasjesh dhe përdhunimesh, ndërsa Ushtria Çlirimtare e Kosovës filloi sulme hakmarrëse ndaj civilëve serb dhe romë të Kosovës; gra nga këto komunitete janë përdhunuar, sikurse janë dhunuar edhe gra shqiptare të Kosovës të dyshuara si bashkëpuntore me serbët.

Tetëmbëdhjetë vite më vonë, shumë prej të mbijetuarave s'kanë shkëmbyer asnjë fjalë me familjarët e tyre për çfarë kanë vuajtur. Disa të këshilluara nga Organizatat Jo-Qeveritare (OJQ), kanë mundur të flasin për përvojat e tyre; por shumë pak prej tyre kanë folur publikisht për vuajtjet e tyre. Ato janë heshtur nga stimnga e ngulitur thellë në shoqëri, e cila hedh hije mbi përdhunimet e kohës së luftës.

Ky raport bazohet në hulumtimin e realizuar në Kosovë gjatë muajit shtator dhe nëntor të vitit 2017-të, ku janë zhvilluar intervista me të mbijetuarat, OJQ-të dhe organizata ndërkombëtare; përfaqësues të Qeverisë së Kosovës; prokurorë dhe hetues të krimeve të luftës nga Zyra e Prokurorisë Speciale të Kosovës; policë dhe prokuror pranë Misionit të Udhëhequr nga Bashkimi evropian në Kosovë (EULEX), dhe anëtarë të komunitetit ndërkombëtar. Raporti mbështetet në hulumtime të kryera gjatë dy dekadave nga Amnesty International lidhur me mosndëshkimin e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar dhe dhunës me bazë gjinore në Kosovë.

TË MBIJETUARVE U ËSHTË MOHUAR QASJA NË DREJTËSI

Pavarisht natyrës gjithëpërfshirëse dhe sistematike të DhSLK në Kosovë, vetëm disa nga personat e përgjegjshëm janë ndjekur penalisht, dhe mungesa e qartë e angazhimit politik për të denuar krimet e luftës zbehtë gjasat që shumë prej të dyshuarve për përgjegjësi kriminale për përdhunime dhe forma të tjera të dhunës seksuale në Kosovë të vihen përpara drejtësisë.

Deri më sot, janë mbajtur tre gjyqe të ndryshme me juridiksion mbi Kosovën: në Tribunalin Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë (TPNJ); në Dhomën Speciale për Krime Luftë në Beograd dhe në gjykatat e Kosovës.

Në vitin 2009, TPNJ-ja dënoi tre nga figurat zyrtarë më të lartë nga rradhllet e politikës, policisë dhe ushtrisë sërbe për sipërmarrje të përbashkët kriminale në bashkpunim për kryerjen e krimeve të luftës dhe krimeve kundër njerëzimit në Kosovë, ndër të cilat edhe 'sulmet seksuale' si formë persekutimi, dhe si krim kundër njerëzimit; një tjetër zyrtar i lartë është dënuar në vitin 2014 për 'peërsekutime me anë të sulmeve seksuale, si krim kundër njerëzimit'.

Në Serbi, janë përmbyllur tri gjykime për përdhunime të kryera në Kosovë nga Dhoma Speciale për Krime Luftë në Beograd; të gjitha të ngritura kundër ish anëtarëve të UÇCK-së; vetëm njëra prej tyre është mbyllur me dënimin e të akuzuarit.

Në Kosovë, janë përmbyllur vetë tre ndjekje penale për përdhunime gjatë kohës së luftës; secili ka rezultuar me shpalljen e pafajsisë së të dyshuarve pas apelit, pasi gjykatat argumentuan se provat kanë qenë të pamjaftueshme për të identifikuar agresorët e dyshuar.

Ky raport dokumenton dështimet e të dyjave, Misionit të Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) dhe Misionit Policor dhe Juridik të BE-së (EULEX) për hetimin dhe ndjekjen penale të çështjeve të dhunës seksuale në konflikt (DhSK). Përdhunimet dhe dhunimet e tjera seksuale të kohës së luftës nuk kanë qënë prioritet për asnjërën prej tyre. Policia dhe prokurorët e UNMIK-ut kanë dështuar të hapë në kohë hetimet për padi përdhunimesh, pavarisht se ka marrë dëshmi nga vetë të mbijetuarit, dhe nuk ka informuar të mbijetuarit mbi ecurinë e çështjeve. Më pas, policët dhe prokurorët e EULEX-it kanë dështuar të adresojnë me efikasitet trashigimin e UNMIK-ut, që ka lënë pas qindra çështje për krime luftë të pa hetuara, duke ndjekur penalisht më pak se 40 çështje, dhe ka trashëguar vetëm nëntë çështje përdhunimi ose DhSLK; prej të cilave janë ndjekur penalisht vetëm dy prej tyre. Ndërsa EULEX-i përgaditet të ikë nga Kosova, përgjegjësia për hetimin dhe ndjekjen penale i transferohet Zyrës së Prokurorit Special të Republikës së Kosovës nga EULEX-i, proces që po i afrohet plotësisht. Ky raport ngre pyetje sesi mundet prokurori për krime luftë, që është mjersisht pa burimet e duhura, të ndreq gabimet e së shkuarës dhe të tejkalojë pengesat e reja për të vënë drejtësi për të mbijetuarit.

Deri në qershorin e vitit 2018, EULEX-i synon ti kalojë mbi 1,000 dosje për krime lufte Zyrës së Prokurorit Special (shumë prej të cilave s'janë hetuar ende), dhe mund të përfshijnë raste të tjera DhSLK. Sidoqoftë, shqetësimi është në rritje që provat mund të jenë humbur, ndër të cilat edhe dëshmitë e bëra nga të mbijetuarit për UNMIK-un, për të cilat s'kanë marrë asnjë lajm nga autoritetet e prokurorisë që nga fillimi i vitit 2000. Sidoqoftë, me vetëm dy prokurorë për krime luftë në ZPSRK, do të jetë e pamundur për të hetuar plotësisht këto raste pa

përkushtimin e duhur politik për të punësuar më shumë prokurorë dhe staf mbështetës, dhe për të ofruar burimet e nevojshme për t'i dhënë fund mosndëshkueshmërisë.

Të zhgënjyer nga UNMIK-u, të zhgënjyer nga EULEX-il, nuk është aspak e çuditshme fare habi që të mbijetuarit nuk kanë ndonjë shpresë të madhe në sistemin e ri të drejtësisë.

Njëkohësisht, në Serbi, vazhdimësia e kulturës së mosndëshkimit parandalon ndjekjen penale të policëve, grupeve paraushtarake dhe komandantëve ushtarak, të cilët, në mënyrë të arsyeshme dyshohen për krime lufte, përfshirë DhSLK në Kosovë. Për më tepër, Kur përgjegjësia për ndjekjen penale të rasteve të kalojë plotësisht nga EULEX-I, ZPSRK-ës, edhe ai bashkëpunim i vogël që ekziston në mes EULEX-it dhe Prokurorit për Krime Lufte në Beograd do të marrë fund.

Serbia nuk e njeh shpalljen e pavarësisë së njëanshme nga Kosova në vitin 2008; por e cilëson Kosovën si pjesë të saj, (sikurse mbetet nën Rezolutën 1244/99 të Këshillit të Sigurimit të OKB-së). Trashëgimia e krimeve të pandëshkurara të luftës nuk është diskutuar asnjëherë gjatë bisedimeve të nivelit të lartë, të mundësuar nga BE-ja për 'normalizimin' e marrëdhënieve mes Serbisë dhe Kosovës. Sidoqoftë, deri në arritjen e një marrëveshjeje për ndihmë ligjore reciproke mes Kosovës dhe Serbisë, nuk do të ketë zhvillime të tjera lidhur me sjelljen përpara drejtësisë të personave përgjegjës për DhSK në Kosovë

PËRMBUSHJA E TË DREJTËS SË TË MBIJETUARVE PËR DËMSHPËRBLIM

Sipas ligjit ndërkombëtar, qeveria mbarn përgjegjësi t'u garantojnë viktimave drejtësi, të vërtetën dhe dëmshpërblim. Ky detyrim përfshinë edhe vendosjen e efikase dhe të barabartë të drejtësisë; dëmshpërblim efektiv dhe pa u vonuar për dëmet që u janë shkaktuar, përfshirë shpërblimin, kompensimin, rehabilitimin, dhe dhënien e garancisë që dëmet tilla nuk do të përsëriten. Bashkarisht, këto masat synojnë të adresojnë vuajtjet e viktimave dhe t'i ndihmojnë në rimëkëmbjen e jetës.

Shpërblimi për të mbijetuarat e DhSK në Kosovë është tepër i vonuar; ato e kanë vuajtur ndikimin fizik, psikologjik, social dhe ekonomik të DhSLK për më shumë se 18 vite. Që nga 1999, si UNMIK-u ashtu edhe Qeveria e Kosovës kanë dështuar në përmbushjen e detyrimeve të tyre ndërkombëtare ndaj të mbijetuarave, të cilat janë mbështetur dhe ndihmuar nga OJQ-të. Të mbijetuarit nuk janë njohur nga ligjet që mundësojnë shpërblime për viktimat e luftës, qofshin këto ushtarakë apo civilë, të prezantuar nga UNMIK-u në vitin 2000 dhe nga Qeveria e Kosovës në 2012-ën.

Në marsin e 2014-ës, pas një fushatë të gjatë aktivizimi dhe përkrahje të udhëhequr nga OJQ-të e grave që punojnë me të mbijetuarit, dhe mbështetësit e kauzës, e drejta e të mbijetuarve për dëmshpërblim, përfshi edhe kompensimin janë njohur me anë të ndryshimit të ligjeve egzistuese për të derjtat e luftëtarve dhe viktimave të tjera civile të luftës.

Ligji i ndryshuar ju ofroj të mbijetuarve meshkuj dhe femra njohje publike dhe të drejtën për të aplikuar për shpërblim administrator. Megjithatë, të mbijetuarve ju është dashur të presin deri në Janar të 2018-ës për të bërë kërkesën për statusin e të mbijetuarit të dhunës seksuale gjatë luftës, dhe të marrin shpërblim në formë pensioni mujor, si dhe forma të tjera të kufizuara shpërblimi.

Të mbijetuarit përshkruan për Amnesty International sesi përdhunimi dhe format e tjera të dhunimit seksuale ka ndikuar mbi jetën, shëndetin fizik dhe mendor, cilësinë e jetës dhe mundësitë e humbura, si dhe në marrëdhëniet e tyre me familjen dhe komunitetin. Në fjalët e tyre, ato përshkruajnë se si stigma, nocioni i turpits dhe fajësimi i pavend që lidhen me dhunimin, u ka dëmtuar jetën dhe ka bërë që zëri i tyre të mos dëgjohet. Secila prej tyre shpreson që njohja publike dhe mbështetja konkrete e autoriteteve do ndryshontë perceptimin publik ndaj tyre dhe do i ndihmonte të rindertonin jetën.

Prapëseprapë, masat aktuale të ligjit të miratuar në 2014-ën nuk përmbushin standartet ndërkombëtare për viktimat e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar (krime lufte dhe krimet kunder njerëzimit), dhe me anë të këtij raporti – i nxjerrë nga dëshmitë e të mbijetuarve - kërkon të nxisë autoritetet e Kosovës që të marrin në shqyrtim masat që përputhen më shumë me nevojat e tyre konkrete.

Nën udhëheqjen Presidentes Atifete Jahjaga (2012-2016), u bë përparim i dukshëm me qasjen ndaj të mbijetuarve dhe themelimin e Këshillit Kombëtar për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale gjatë Luftës, i përbërë nga përfaqësues të qeverisë dhe shoqërisë civile. Këshilli hartoi masat e detyruar për zbatimin e ligjit, ndër të cilat janë procese dhe maa mbrojtëse për të garantuar që gratë mund të aplikojnë të sigurta dhe të marrin shpërblim, pa frikë se do të zbulohet identiteti i tyre.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

Megjithatë, që nga 2016-ta, progresi ka ngecur. Komisioni i Verifikimit, i cili është përgjegjës për të vendosur për kërkesat e të mbijetuarave për status nuk është krijuar deri në prill të vitit 2017-të. Tani që janë miratuar buxheti dhe procedurat përkatëse, të mbijetuarit mund të bëjnë kërkesë për të marrë statusin e viktimës së dhunës seksuale në luftë nga janari i vitit 2018.

NUK PËRMBUSH STANDARDET NDËRKOMBËTARE

Ky raport shqyrton masat për shpërblim që ju ofrohen të mbijetuarve sipas ligjit të 2014-ës – duke marrë parasysh nevojat e të mbijetuarve dhe duke e krahasuar atë me standardet ndërkombëtare.

Ligji i 2014-ës ju mundëson të mbijetuarve një form shpërblimi administrative, dhe, reflekton praktikën e mira, ndërsa përjashton nivelin e plagës fizike si kriter kualifikues. Mirëpo, në aspekte të tjera, i mungojnë masat e duhur për të adresuar plotësisht nevojat e tyre.

Të mbijetuarit do të marrin një pagesë mujore prej €230, (që është sa 90% e rrogës mesatare për femra në Kosovë) si formë shpërblimi. Në parim, Amnesty International e cilëson këtë si një shumë të drejtë dhe dinjitoze, kurse kërkohet nga ligji ndërkombëtar. Për shumë prej tyre, kjo është më shumë sesa një burim të ardhurash – edhe pse e mirëpritur – pasi është një mënyrë për të rifituar vetëbesim, për t'u bërë të pavarur dhe për t'i dhënë fund vartësisë familjare.

Megjithatë, kufizimet e ligjit mund të përjashtojnë një numër të konsiderueshëm të mbijetuarish. Ligji vendos kushte kohore për pranueshmëri që nga koha e konfliktit të armatosur, të përcaktuar se ka përfunduar me 20 qershor 1999, dhe në këtë mënyrë diskriminon kundër grave që janë përdhunuar më vonë, kryesisht grave serbe të Kosovës, grave roma dhe disa shqiptareve. Për më tepër, të mbijetuarit që marrin pensione të tjera të lidhura me luftën (për shembull, në rastet kur burri iu është vrarë ose plagosur rëndë), do ju duhet të zgjedhin se cilin prej tyre të marrin, pasi ligji ndalon marrjen e dy pensione nga përfituesit. Të mbijetuarit kanë vetëm pesë vite për të bërë dorëzuar kërkesat; bazuar në eksperiencat rajonale sa i përket aplikimit, Amnesty International e cilëson këtë afat kohor si shumë të shkurtër.

Standardet ndërkombëtare kërkojnë që masat e dëmshpërblimit të përfshijnë edhe përkujdesjen shëndetsore falas ose me cmim të përbalueshëm. Ndërsa viktimat e tjera civile të luftës në Kosovë përfitojnë përkujdesje primare dhe dytësore falas, ky shërbim u është mohuar të mbijetuarve të DhSLK, të cilët kanë të drejtë për mjekim jashtë vendi, mundësi jopraktike për këtë kategori. Ligji nuk mundëson ndihmë psikologjike dhe psikosociale, që është kaq e rëndësishme për shërim, dhe është ofruar nga OJQ-të deri sot; gjithashtu, këto shërbime nuk janë lehtësisht të disponueshme në shërbimin shëndetsor të Kosovës. Për më tepër, shumica e të mbijetuarve, nuk plotësojnë kushtet për punësim të lidhur me rehabilitimin mundësuar me ligj, pasi është hartuar për persona me plagë të rënda fizike gjatë luftës. Ndërsa – në një shkallë të ulët – OJQ-të dhe sponsorizuesit e tyre kanë bërë të mundur që disa të mbijetuar të gjenerojnë të ardhurat e tyre, qeveria duhet të krijojë nisma të ngjashme, dhe programe të qëndrueshme në nivel më të gjërë që tu sigurojë fuqizim ekonomik dhe mundësi punësimi për të mbijetuarit.

TI JAPIM FUND STIGMËS

Madje edhe kur të filloj zbatimin e ligjit, dhe të mbijetuarit vendosin të aplikojnë, gratë do vazhdojnë të përballesh me pengesa përonale, në disa raste, edhe nga familja, për të realizuar të drejtën e tyre për dëmshpërblim. Kjo është arsyeja përse Amnesty International bënë thirrje për shpërblim gjithëpërfshirës dhe transformues, duke përfshirë edhe drejtësinë restauruese për të sfiduar stigmën dhe për të iu mundësuar të mbijetuarve që t'u dëgjohet zëri në komunitet, pa frikë ndëshkimi, dhe për t'iu lejuar që të bëjnë kërkesën për kompensim dhe përfitime të tjera, pa frikën se do të izolohehen nga familja apo komuniteti. OJQ-të tashmë kanë nisur përpjekjet për ta mundësuar këtë dhetani mbetet përfshirja me vendosshmërinë e autoriteteve.

Transformimi i kësaj kulture mund të marrë formë të ndryshme: Qeveria duhet të përforcojë mbrojtjen ndaj femrave dhe të nxisë promovimin e të drejtave të tyre për të jetuar të çliuara nga frika e dhunës, përfshi përdhunimin, dhunën në familje dhe trafikimin. Akoma më e rëndësishme është që Qeveria të përforcojë mesazhin që të mbijetuarat, si dhe dhe gratë tjera që vazhdojnë të përjetojnë dhunë në baza gjinore në jetën e tyre të përditshme, nuk janë fajtorë për këtë dhunë. Kjo nuk nënkupton vetëm përforcimin e sistemit të drejtësisë që të vendosë autorët e dhunimeve gjatë luftës përpara drejtësisë, por të sigurojë qasjen në drejtësi për të gjitha gratë që kanë përjetuar dhe vazhdojnë të përjetojnë dhunë në baza gjinore në Kosovë.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

REKOMANDIME KYÇE

PËR QEVERINË E KOSOVËS:

- Të sigurojë që Zyra e Prokurorit të Përgjithshëm dhe Policia e Specializuar e Kosovës të mbështetën mjaftueshëm në mënyrë që të kenë mjaftueshëm staf të specializuar dhe trajnuar, si dhe burime të mjaftueshme për të përgaditur dosjet e dhunës seksuale gjatë luftës për organinin e akuzës, duke respektuar të drejtat e dëshmitarëve – të mbijetuarve.
- Ndrysho ligjin për dëmshpërblimet për të garantuar përmbushjen e standardeve ndërkombëtare. Në mënyrë të veçantë, ligji duhet mundësojë përfshirjen e dhunës seksuale pas konfliktit, dhe t’iu ofrojë të mbijetuarve të drejtë për përkujdes shëndetsor të mjaftueshëm, përshtatshëm dhe pa vonesa si dhe mbështetje psikologjike të përshtatshme dhe shërbime sociale, pa diskrimin në bazë statusi apo etnie.

PËR BE-në:

- Të fillojë bisedimet brenda kornizës së diskutimeve të nivelit të lartë për normalizimin e marrëdhënieve mes Serbisë dhe Kosovës për ndihmë reciproke ligjore mes tyre për bashkëpunimin e ndërsjelltë ligjor.

PËR VENDET DONATORE, NDËR TË CILAT NË VEÇANTI MBRETËRINË E BASHKUAR:

- Të vazhdojë të mbështesë nisma dhe programe që ndihmojnë viktimat e dhunës seksuale në konflikt, përfshi me ndihmë ligjore, përkujdes shëndetsor, ndihmë psiko-sociale dhe me reintegrimin, me anë të financimit të OJQ-ve dhe institucioneve shtetërore që i ofrojnë këto shërbime.

PËR SERBINË

- Të pranojë që bisedimet e nivelit të lartë të mundësuar nga BE-ja të sigurojnë një marrëveshje të përkohshme bashkëpunimi mes prokurorive deri në arritjen e një marrëveshjeje për ndihmë reciproke ligjore, përfshi edhe shkëmbimin e provave dhe të dhënave të tjera të lidhura me ndjekjen penale të krimeve të luftës, ndër të cilat edhe krimet e dhunës seksuale në të dyja jurisdikSIONET.

METODOLOGJIA

Ky raport është bazuar kryesisht në dy misione në Kosovë në muajt shtator dhe nëntor 2017, ku janë realizuar intervista me të mbijetuarat, organizata jo-qeveritare të cilat punojnë me të mbijetuarat dhe në fushën e drejtësisë tranzicionale; organizata jo-qeveritare ndërkombëtare; përfaqësues të qeverisë; hetues dhe prokurorë në Policinë e Kosovës dhe Prokurorinë të Speciale të Kosovës; policë dhe prokurorë të EULEX-it, si dhe anëtarë të tjerë të komunitetit ndërkombëtar.

Ky raport përfshihet nga hulumtime dhe misione të mëparshme në Kosovë mes viteve 2000 dhe 2015, të cilat janë përqëndruar në mosndëshkimin e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar, duke përfshirë edhe dështimin e UNMIK-ut dhe EULEX-it për të hetuar dhe ndjekur penalisht krimet e luftës në mënyrë efektive, mes të cilave edhe dhunën seksuale gjatë konfliktit, si dhe dështimin e autoriteteve për të garantuar shpërblim, përfshirë edhe kompensimin për të mbijetuarit. Ky raport gjithashtu bazohet në hulumtimet në Serbi lidhur me mosndëshkueshmërinë e krimeve të luftës, duke përfshirë edhe krimet e dhunës seksuale në Kosovës.

Citimet e të mbijetuarave, të përfshira në këtë raport, janë nxjerrë nga intervistat e realizuara nga Amnesty International në shtator të 2017-ës me [36] të mbijetuarat të moshës 32 deri në 69 vjeç.² Pjesa dërrmuese e të intervistuarave janë shqiptare, por ka edhe gra nga komuniteti rom dhe serb i Kosovës. Intervistat janë mbajtur në gjuhën shqipe me ndihmën e një përkthyesje të familiarizuar me të mbijetuarat. Për të ruajtur identitetin dhe respektuar privatësinë e tyre, Amnesty International ka kërkuar nga të intervistuarat të zgjedhin një emër apo iniciale për t'iu referuar në këtë raport; ato që janë përdorur nuk janë emrat apo inicialet e tyre të verteta. Të gjitha të intervistuarat kanë dhënë pëlqimin e tyre për të përfshirë historitë e tyre në këtë raport. Disa citate pa emër autori janë marrë nga kontributi që të mbijetuarat dhe pjesëmarrës të OJQ-ve kanë dhënë gjatë diskutimeve në një conference dy-ditore për të adresuar stigmën.³ Të dhëna janë nxjerrë edhe nga intervista të mëparshme me gra të komuniteteve minoritare.⁴

Ky raport përdorë termin Dhunë Seksuale Lidhur me Konfliktin (DhSLK) për t'iu adresuar përdhunimit dhe formave të tjera të dhunës seksuale, "kur përdoret apo mandatohet si taktikë lufte me qëllim shënjestrimin e civilëve, apo si pjesë e një sistemi të rregullt dhe gjithëpërfshirës për të sulmuar popullatën civile".⁵ Në shumicën e rasteve, emrat e vendeve janë përdorur në shqip dhe serbisht, megjithëse Amnesty International përdorë emërime serbe ose ndërkombëtare, si Pristina, në vend të Prishtinës, apo Kosovo në vend të Kosova.

Falenderimet i takojnë Feride Rushitit, Ardiana Bytycit, T.K, Mirlinda Sadas, Veprorë Shehut dhe Igballë Rugovës për përkrahjen e tyre të pashtershme për të drejtat e grave. Mirënjohje të thellë për secilen nga të mbijetuarat që i ka besuar Amnesty International për ta ndarë historinë e saj me ne. Ky raport është shkruar me qëllimin që ato dhe të gjitha të mbijetuarat e përdhunimit të dhunës seksuale të marrin drejtësinë dhe dëmshpërblimin përkatës.

² Përfshi edhe dy gra të cilat ishin fëmijë gjatë kohës së luftës.

³ "Dëgjo zërin tim: Trajtimi i stigmës që rreth të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë konfliktit të armatosur në Kosovë," organizuar nga Qendra Kosovare për Rehabilitimin e Viktimave të Torturës (KRCT) me 14-15 shtator. Mbështetur nga Ambasada e Britanisë në Kosovë

⁴ Intervistat e Amnesty International në Malin e Zi, 2000; Kosovë, 2002 and Maqedoni, 2006.

⁵ DhSLK i referohet incidenteve ose modeleve të dhunës seksuale në rrethana konflikti dhe pas-konflikti ku përfshihen: përdhunimi, skllavëria seksuale, prostitucioni i detyruar, shtatzënia e detyruar, shterpëzimin i detyruar apo çdo formë tjetër dhune seksuale të krahueshme kundër grave, burrave, vajzave dhe djemve, si shembull shih Dhuna e lidhur me konfliktin – Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm (S/2016/361, para. 2; Rezoluta e KSOKB 1820, S/RES/1820 (2008), 19 qershor 2008, paragrafi operues 1.

PRAPASKENA

“Dhunimi asht ni plagë që ta djegë shpirtin dita ditës; të turpnon para familjes, para mahallës. Ke me e mbajtë me vete për gjithë jetën. Nëse ni gru nuk kish pas dorë, ajo do t’ish krenare me thanë që e ka humb n’ luftë; nëse ajo do t’ish e verbër, ose do t’i kish humb këmbët, të gjithë do ta kishin ndihmu. Po kta, ato e mbajnë fshehtë në zemrat e tyre edhe nuk munden me kallxu”.

T.K

RRETHANAT

Në marsin e 1998-ës shpërtheu një konflikt i brendshëm i armatosur shpërtheu në Kosovë, e cila në atë kohë ishte provincë e Republikës së Serbisë, Brenda Republikës Federale të Jugosllavisë (RFJ). Në vitin 1989, qeveria serbe tërhoqi statusin e autonomisë së Kosovës, por pas referendumit të vitit 1991, shqiptarët e Kosovës deklaruan pavarësinë. Kjo u pasua me afërsisht dhjetë vjet shkelje sistematike të të drejtave të njeriut të shqiptarve të Kosovës, duke përfshirë edhe raste përdhunimesh, të kryera kryesisht nga anëtarë të forcave policore serbe.⁶ Nga mesi i viteve 1990, strategjia e shqiptarëve të Kosovës për rezistencë paqësore dhe institucione paralele, nën udhëheqjen e Ibrahim Rugovës, u sfidua ndjeshëm kur disashqiptarë të Kosovës rrokën armët kundër forcave serbe.

Në vitin 1998, shkeljet e të drejtave të njeriut të kryera nga forcat e sigurisë serbe dhe RFJ-së, sëbashku me paraushtarakët, u rritën ndjeshëm, saqë në muajin mars, konflikti u shndërrua në një konflikt të armatosur ku në njërin anë ishte Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK) dhe grupe të tjera që kërkonin pavarësinë, dhe në anën tjetër ishin forcat e RFJ-së. Gjatë kësaj periudhe burra dhe gra që ishin shqiptarë etnik i janë nënshtruar arrestimeve arbitrare, torturës dhe keqtrajtimit, vrasje të paligjshme dhe sulme të tjera të paramenduara që nuk bënin asnjë dallim.⁷ Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve (QMGF) raporton që gratë janë dhunuar nga forca të policisë serbe dhe ushtarë të Ushtrisë Jugosllave.⁸ Disa civilë serbë të Kosovës janë rrëmbyer, dhe kanë qenë pre e torturës, formave të tjera të keqtrajtimit, si dhe vrasjeve të qëllimshme nga grupe shqiptarësh, ndër të cilat edhe UÇK-ja. OJQ-të vëzhguese, vendase dhe ndërkombëtare, përfshi edhe Misionin Kosovitar për

⁶ Amnesty International, RFJ (Kosovë), Një Dekadë Paralajmërimesh të Pavëna Re, Vols. 1 & 2, (Indeks: EUR 70/39/99 & EUR 70/40/99).

⁷ Një Dekadë Paralajmërimesh të Pavëna Re; Human Rights Watch (HRW), FRJ, Kosovë: Dhunimi si një Armë e “Spastrimit Etnik”, mars 2000, Vol 12, No. 3 (D), <https://www.hrw.org/legacy/reports/2000/frj/index.htm#TopOfPage>, Rachel Wareham, Asnjë Vend i Sigurtë, Një Llogaritje e Dhunës kundër Grave në Kosovë, UNIFEM, 2000, p.57-78, http://iknowpolitics.org/sites/default/files/nosafeplace_kosovo.pdf

⁸ HRW, Kosovë: Përdhunimi si një Armë për “Spastrim Etnik”, fq. 7.

Verifikim të vitit 1998, kanë dokumentuar dhunime dhe sulme seksuale gjatë kësaj periudhe.⁹ Deri në qershor të 1998-ës, rreth 60,000 shqiptarë kanë lënë ose janë deturuar t'i lënë shtëpitë e tyre; shumica janë shpërngulur brenda territorit të Kosovës, ndërsa të tjerë kanë kërkuar mbrojtje ndërkombëtare.

Me 24 Mars 1999, pas dështimit të bisedimeve të fillimvitit në Rambuje të Francës, qëllimi i së cilës ishte të arrinte një marrëveshje mes RFJ-ës dhe përfaqësuesve shqiptarë të Kosovës, NATO-ja filloi një fushatë bombardimesh – e cila zgjati deri me 10 qershor 1999 – kundër Ushtrisë Jugosllave, policisë dhe paraushtarakëve të Ministrisë së Brendshme të Serbisë, me qëllimin e deklaruar, parandalim e një katastrofe humanitare në Kosovë.¹⁰

Njëkohësisht, luftimet toksore u intensifikuan dhe u shndërruan në një fushatë të armatosur kundër popullsisë civile shqiptare, qëllimi i së cilës ishte të shpërngulte njerëzit nga shtëpitë e tyre, duke i urdhëruar në mënyrë direkte që të iknin (përfshirë edhe vendosjen me dhunë në trena që i çonin në kufi me Maqedoninë) ose duke krijuar një situatë terrori nga e cila u larguan vetë për të shpëtuar jetën. Deri me 4 maj 1999, rreth 677,000 shqiptar të Kosovës ishin refugjatë ose të zhvendosur; (shumica janë kthyer mes korrikut dhe gushtit).¹¹

Përgjatë Kosovës, fshatra të tëra janë shkatërruar ndërsa shtëpitë janë djegur. Më shumë se 9,000 burra, gra dhe fëmijë, shumica e të cilëve civilë, janë vrarë nga forcat serbe. Të pakten, rreth 3,000 shqiptarë të Kosovës janë viktime të zhdukjeve nga forcat serbe dhe ato të RFJ-së. Përdhunimet nga policia, paraushtarakët dhe forcat e armatosura u zgjeruan ndjeshëm dhe u bënë pothuajse rutinë. Sikurse ka treguar një dezertor i ushtrisë serbe, 'përdhunimi seksual u bë normal, si të bësh dush dhe të hash mëngjesin'.¹²

Në qershorin e vitit 1999, NATO-ja përmbylli një Marrëveshje Teknike Ushtarake me qeverinë e Serbisë dhe RFJ, sëbashku me një marrëveshje për ti dhënë fund armiqësisë me UÇK-në.¹³

Terheqja e Ushtrisë Jugosllave dhe policisë serbe mes qershorit dhe korrikut të vitit 1999 u shoqërua me shkallëzimin e abuzimit të të drejtave të njeriut. Rreth 800 serbë, romë dhe anëtar të grupeve minoritare, kryesisht por jo ekskluzivisht meshkuj të rritur, janë rrëmbyer dhe vrarë nga UÇK-ja dhe grupe të tjera të armatosura. Gra dhe vajza nga komunitetet serbe, roma dhe ashkali në Kosovë, kanë qënë pre e dhunimeve dhe sulmeve seksuale në muajt e pasluftës.

NGA NJË 'PROTEKTORAT' TEK PAVARSIA E NJËANSHME

Në qershorin e vitit 1999, Këshilli i Sigurimit të OKB-ës krijoi Misionin Administrativ të Përkohshëm (UNMIK) me një mandate të gjerë për të administruar Kosovën. Me pushtet qeverisës, UNMIKU-t i u dha përgjegjësia për të 'mbrojtur dhe promovuar të drejtat e njeriut', si dhe të vendoste sundimin e ligjit.¹⁴ Ky mandat përfshinte edhe përgjegjësinë për të hetuar dhe ndjekur penalisht krimet sipas ligjit ndërkombëtarë, përfshirë edhe krimet e luftës.

Nën të njëjtën rezolutë, Forcat e Kosovës të udhëhequra nga NATO (KFOR), u vendosën me mandatin për të parandaluar rifillimin e armiqësisë; për të garantuar dhe siguruar një mjedis të qetë ku refugjatët dhe të zhvendosurit mund të kthehen; dhe për të siguruar 'kushtet për një jetë paqësore dhe normale për të gjithë banorët e Kosovës'.¹⁵

⁹ Misioni i Verifikimit të OSBE Kosovë, i ngarkuar për të verifikuar nëse forcat serbe dhe ato të RFJ po zbatojnë marrëveshjen e nënshkruar në tetor 1998, për vendosjen e armëpushimit. MVK ka mbledhë dëshmi dhunimi, disa prej të cilave janë publikuar në, Sic është Parë, Sic është Treguar, <http://www.osce.org/odihr/17772?download=true>, February 1999.

¹⁰ Amnesty International: "Dëm Kolateral" apo Vrasje të Paligjshme? Shkeljet e Ligjit të Luftës nga NATO gjatë Operacionit të Forcave Aleate, Indeksi: EUR 70/18/00, qershor 2000.

¹¹ Përfshi 396,000 në Shqipëri, 204,000 në Maqedoni dhe 62,000 në Malin e Zi, Zyra e Komisionerit të Lartë Për të Drejtat e Njeriut OKB, 4 maj 1999, <http://www.unhcr.ch/news/media/kosovo.htm>

¹² Dezertuesi i ushtrisë serbe duke dëshmuar për mizoritë në Kosovë pranë zyrave të UNCHR në Shkup, (ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, 1999), Wareham, Asnjë Vend i Sigurtë, fq.57 http://iknowpolitics.org/sites/default/files/nosafeplace_kosovo.pdf

¹³ Sipas marrëveshjes, forcat tokësore të NATO-s me largimin e policisë dhe paraushtarakëve serb dhe ushtrisë Jugosllave të cilat janë tërhequr përpara fundit të korrikut 1999, Marrëveshja e Kumanovës, 9 qershor 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>; NATO, Premtimi për Çmilitarizimin dhe Çarmatosjen nga UÇK, 20 qershor 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990620a.htm>

¹⁴ Rezoluta 1244 (1999), Miratuar nga Këshilli i Sigurimit gjatë takimit të 4011-të, me 10 qershor 1999, shih Artikullin 10, Artikullin 11 (j) 11(i); S/RES/1244 (1999), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>; Sipas rregullores së parë të miratuar nga UNMIK-u. "I gjithë autoriteti legjislativ dhe ekzekutiv në Kosovë, përfshirë edhe administrimin e sistemit të drejtësisë i jepen UNMIK-ut dhe ushtrohen nga Përfaqësuesi i Veçantë i Sekretarit të Përgjithshëm" Rregulloja e UNMIK-ut 1999/1, Neni 1.1, 25 korrik 1999.

¹⁵ Rezoluta 1244/99 e KS të OKB, Neni 9.

Në vitin 2007-të 'Plani i Ahtisarit'¹⁶, propozonte pavarësinë e mbikqyrur të Kosovës nga ndërkombëtarët, në vitin 2008, qeveria e Kosovës deklaroi pavarësinë e njëanshme. Megjithatë UNMIK-u nuk u largua nga Kosova, strukturat e saj u zëvendësuan nga një mision i udhëhequr nga Bashkimi Evropian (EULEX), i cili ka pushtet të kufizuar qeverisës, por me përgjegjësi për të hetuar dhe ndjekur penalisht krimet sipas ligjeve ndërkombëtare.

SEKSUALE E LIDHUR ME KONFLIKTIN NË KOSOVË

Nuk ka asnjë përdhonoritje të saktë për numrin e grave, vajzave, burrave dhe djemve të përdhunuar apo që kanë përjetuar forma të tjera të dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë.¹⁷ Pavarësisht numrit të saktë, një numër i mjaftueshëm i rrëfimeve të dhunimit dhe krimeve të tjera të dhunës seksual janë mbledhur nga organizata jo-qeveritare vendase dhe të huaja gjatë konfliktit të brendshëm të armatosur¹⁸, gjatë konfliktit ndërkombëtar të armatosur dhe në periudhën që i pason¹⁹, sipas së cilës dhunimi dhe forma të tjera të dhunës seksuale kanë qenë sistematike dhe gjithëpërfshirëse.

Gra dhe vajza shqiptare të Kosovës janë përdhunuar dhe sulmuar seksualisht nga anëtarë të forcave policore dhe paraushtarake serbe,²⁰ dhe nga ushtarë të Ushtrisë Jugosllave.²¹ Krime të tilla të dhunës seksuale nuk kanë qenë të veçuara, por pjesë e shkeljeve të tjera të të drejtave të njeriut: gratë kanë raportuar të janë përdhunuar nga forcat serbe që kanë shkuar në fshatrat e tyre dhe i kanë ndarë nga burrat (ndonjëherë edhe djemtë), të cilët janë rrëmbyer dhe vlarë, ndërsa gratë janë dhunuar në shtëpitë e tyre, ose edhe rrëmbyer nga shtëpitë e tyre; ato janë dhunuar edhe pasi ishin larguar nga shtëpitë e tyre, duke marrë me vetë fëmijët dhe gjërat personale, për t'u fshehur në pyll apo kasolle, apo gjatë endjes në kërkim të ushqimit. Këto sulme kanë vazhduar edhe kur janë detyruar të shpërngulen nga Kosova, ku gra dhe vajza janë shpërndarë me force nga vargu i refugjatëve për tu dhunuar, dhe për t'u rikthyer prapë dhe bashkuar me turmën, ndonjëherë së shpejti, por here të tjera vetëm pas pak ditësh ose javësh.

"Jemi kanë në kolonë. Ata na merrshin, na kapshin për krah dhe na qojshin në ni shpi. Jam kanë në ni dhomë pa dritare për 22 ditë. Ke mujt me i ni gratë tjera tu bërtit prej dhomave të tjera. Asht kanë e tmershme; ma e lehtë kish me qenë deka. Burri vike në mramje edhe u larkojke në mëngjes; gjithë asht kanë i njeiti burrë. Edhe sot ja mbajë mend ftyrën. Muj me e vizatu ftyrën e tij."²²

Shumica e femrave raportojnë të jenë dhunuar në raste të shumfishta, pjesa dërrmuese e tyre nga më shumë se një person.²³ Dhunime të tilla, që sipas ligjit ndërkombëtar përbëjnë torturë, janë shoqëruar nga forma të tjera të trajtimit çnjerëzor, përlulës dhe degradues, përfshirë edhe rrahje fizike, kafshime, prerje me thikë, fikje

¹⁶ Propozimi Gjithëpërfshirës për Marrëveshjen për Statusin e Kosovës, 2 shkurt 2007, <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>

¹⁷ Logaritjet e cituara shpesh sugjerojnë që numri mund të arrijë edhe shifrën 20,000. Kjo përlogaritje bazohet në një studim të kryer nga Qendra për Kontrollin e Sëmundjeve me qendër në SHBA, e cila vlerëson që 4.4% e femrave në Kosovë janë dhunuar ose sulmuar seksualisht. Amnesty International nuk ka mundur të gjejë një lidhje të këtyre të dhënave të studimit origjinal.

¹⁸ Gjatë konfliktit të brendshëm mes shkurtyt të vitit 1998 dhe marsit të 1999-ës, janë dokumentuar 61 raste dhunimi dhe dhune seksuale në forma të tjera në Kosovë të kryera kundër grave shqiptare nga forcat policore serbe dhe ushtar të Ushtrisë Jugosllave. Tridhjetë e gjashtë prej tyre janë raportuar nga Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve (CPWC) me qendër në Prishtinë brenda dhjetorit të 1998-ës. Të tjera raste janë marrë nga Misioni për Verifikimin pranë OSBE-Kosovës sipas së cilës dhunimi, sulmet seksuale dhe trajtime të tjera të ngjashme poshtëruese dhe degraduese nga oficerët e policisë serbe, shpesh të kryera brenda shtëpive të tyre, apo pas arrestimit, Sic është Parë, Sic është Treguar, (si më lart); shih edhe HRW, Përdhunimi si armë, fq. 7.

¹⁹ Përfshi CPCW, Prishtinë; Qendra Shqiptare për Këshillimin e Grave dhe Vajzave, e cila ka intervistuar gra refugjate në Shqipëri; Qendra Humanitare Ligjore, Beograd; Këshilli për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut, Prishtinë; Mjekët pa Kufi, mjekë për të drejtat e njeriut dhe profesionistë të tjerë në Shqipëri dhe Kosovë; dhe Amnesty International, shih HRW, "Dhunimi si një armë për 'spastrim etnik'", fq. 2

²⁰ Qendra Europiane për të Drejtat e Romëve (ERRC) gjithashtu ka raportuar dhunimin e një gruaje rome gjatë luftës: Q.Z. i ka thënë ERRC që në shkurtin e vitit 1999, ndërsa ajo dhe djali i saj po prisnin pranë një stacioni autobusi në Prizren, janë pyetur për të paraqitur dokumentat nga oficer të policisë serbe, të cilët më vonë i kanë pyetur t'i shoqërojnë në stacionin e policisë. Në vend të kësaj, ajo ka deklaruar që tre prej oficerëve të policisë e kanë çuar në pyll 'ku na kanë dhunuar,' intervistuar në Kumanovë, Maqedoni, 24 maj 1999, shih ERRC, "Romët dhe Konflikti i Kosovës", 15 korrik 1999 <http://www.errc.org/article/roma-and-the-kosovo-conflict/798>

²¹ Nga një numër përkatësish të vogël burimesh, burrat kanë pasë më shumë gjasa për t'u dhunuar gjatë ndalimit apo arrestimit.

²² Fragment i shpërndarë nga dëshmia e H.H., publikuar në "Dua të më dëgjojnë", Libër Kujtesë, me histori të grave të mbijetuar gjatë luftës së fundit në Kosovë, 2017, fq. 48-54.

²³ Këto përsëritje janë raportuar nga Human Rights Watch, e cila deri në fund të konfliktit të armatosur në qershor të 1999-ës ka konfirmuar 96 'raste të besueshme dhunimi dhe forma të tjera të dhunës seksuale, si dhe ka shprehur besimin që numri mund të jetë akoma shumë më i madh. Këto 96 raste të përfshira në intervista të kryera nga HRW; raporte të mbledhura nga OJQ vendase dhe ndërkombëtare; intervista të mbajtura në kampet e refugjatëve në Shqipëri, Maqedoni, dhe të mbajtura në Kosovë nga mjek profesionistë dhe OJQ të tjera.

cigareje në trup, apo edhe të jenë fotografuar të zhveshura.²⁴ Ato janë detyruar që të bënin seks anal, ose t'u kryenin seks oral policëve dhe paraushtarakve.

“Ajo kaje kur u kthy. Na kallxojë që asht dhunu prej tre ose katër ushtarëve. Ajo ka kajtë gjatë. Ajo na ka vetë se pse po rrejna se e dinë që na ka ndodh edhe neve”.²⁵

Gratë dhe vajzat janë rrëmbyer nga grupe të mëdha, janë mbajtur në shtëpi apo kasolle dhe janë dhunuar në mënyrë të përsëritur, shpesh herë për ditë të tëra, dhe në disa raste deri në dy muaj.²⁶ Një numër i pacaktuar grash dhe vajzash janë vrarë pasi janë përdhunuar.²⁷ Këto shkelje kanë ndodhur në të gjithë Kosovën, por më shumë janë raportuar të kenë ndodhë në Prishtinë, Deçan, Gillogoc, Drenicë, Pejë, Gjakovë, Prizren dhe Rahovec.²⁸

Përdhunimi dhe dhuna seksuale është përdorur kryesisht por jo vetëm ndaj femrave shqiptare në Kosovë. Gjatë luftës, madje edhe pas saj, kryesisht në muajt pasi lufta pushoi, gra të komunitetit serb dhe roma (disa edhe meshkuj) kanë qenë poashtu pre e dhunimeve dhe sulmeve seksuale nga anëtarë të UÇK-së dhe grupeve të tjera të armatosura.²⁹ Madje janë dhunuar edhe disa gra shqiptare, të cilat janë dyshuar si bashkëpunuese me serbët.³⁰

“Ai më shtyu në krevat dhe më shqeu bluzën. Fillojë të më godiste, dhe më tha që të njejtën gjë iu kanë bërë edhe serbët grave shqiptare, pastaj më vuri jastekun mbi kokë dhe filloi të më dhunonte. Më vonë filluan të bënin me rradhë dhe nuk e di sa veta ishin”.³¹

Në vitin 2000, hetues nga TPNJ arritën në Kosovë për të mbledhur të dhëna, përfshirë edhe nga OJQ-të,³² për të ndjekur penalisht Slobodan Milosevicin dhe zyrtarë të lartë politikë e ushtarak të Republikës Federale të Jugosllavisë dhe Serbisë, për krime lufte dhe krime kundër njerëzimit të kryera në Kosovë.

TË FOLURIT HAPUR

Një ndër të para gra që ka folur hapur ka qenë Sevdije Ahmeti, bashkëthemeluese e OJQ-së Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve në vitin 1994 në Prishtinë. Duke biseduar në korrik të vitit 1999 me Mary Robinson, në atë kohë Komisionere e Lartë e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Njeriut, ajo i ka shpjeguar për një fushatë të dhunimit të organizuar mes vitit 1998 dhe fillimit të 1999-ës, kohë gjatë së cilës, ajo ka këshilluar plot 36 gra të cilat janë dhunuar nga forcat speciale serbe.³³ Edhe ajo vetë është dhunuar: në orën 3 të mëngjesit, më 4 Maj 1999, ndërsa dera e shtëpisë ku jetont e fshehur është thyer nga tre meshkuj të maskuar dhe armatosur. Ajo ishte dhunuar, ndërsa bashkëshorti, motra dhe familjarë të tjerë janë rrahur dhe torturuar. Ajo iu ka bërë thirrje të mbijetuarave të tjera që të ngrejë zërin, ‘kam folë që t’iu jap kurajo, por është shumë e vështirë që të tregosh se cka ndodhë. Frika na ka hy thellë në palcë.”³⁴

²⁴ Intervista e Amnesty International me të mbijetuarat, shtator 2017; intervista të përfshira në ‘Dua të më degjojnë’ Libër Kujtesë; shih gjithashtu ‘Librin e Ri të Kujtesës mbi Dhunën Seksuale në Kohë Lufte’, 15 maj 2017, <http://kosovotwopointzero.com/en/new-memory-book-war-time-sexual>; si thumbim, shih HRW, Dhunimi si armë lufte, fq. 12 dhe shënimin 33.

²⁵ Amnesty International, *Kosovë: Raste të Shumëfishta përdhunimi*, Shërbim Lajmesh #104/99, Indeksi: EUR 70/76/99, 27 maj 1999.

²⁶ HRW, Përdhunimi si armë lufte, fq. 11 & 18-19; Wareham, Asnjë Vend i Sigurtë, fq.62.

²⁷ Shi për shembull, Kapitulli 1, fq. 8, shënim 199.

²⁸ Në serbisht, Priština, Deçani, Glogovac, Drenica, Peç, Đakovica, Prizren dhe Orahovac

²⁹ Amnesty International ka mbajtur intervista mes vitit 2000 dhe 2007 në Malin e Zi, Kosovë dhe Maqedoni, përfshi edhe me dëshmitar të përdhunimit të një vajze rome pas luftës e rrëmbyer gjatë dasmës në Gjakovë; me një grua rome dhe një ashkali të përdhunuar në Prishtinë; dhe një tjetër lidhur me përdhunimin e një gruaje serbe në Kosovë në Gjilan. ERRC ka dokumentuar dy raste: një intervistë me një burrë i cili ka qenë dëshmitar i një përdhunimi me 29 qershor 1999, ‘Deklaratë për Shtyp: Situata Aktuale e Romëve në Kosovë’, 9 korrik 1999.

³⁰ Paneli Shqyrtues për të Drejtat e Njeriut pranë EULEX-it, Reporti Vjetor 2016, <http://www.hrrp.eu/docs/HRRP%20Annual%20Report%202016.pdf>

³¹ Dëshmi e një gruaje serbe nga Kosova, dhënë për Amnesty International në vitin 2002.

³² CPCW ka ofruar të dhëna dhe dëshmi për hetuesit e TPNJ-së, shih CPCW, *Marrëdhëniet e TPNJ-së me OJQ-të: Një Përvijë e Hidur*.

³³ Irish Times, “Robinson dëgjon historitë e mizorive dhe bën thirrje për drejtësi, jo hakmarrje”, 1 korrik 1999,

<https://www.irishtimes.com/news/robinson-hears-stories-of-atrocities-and-pleads-for-justice-not-revenge-1.201643> Sevdije Ahmeti, ka dokumentuar shkeljet e të drejtave të njeriut të grave në Kosovë për dhjetë vite përpara fillimit të bombardimeve të NATO-s, dhe ka ndihmuar Amnesty International, shish, *Dhjetë Vjet Paralajmërime Pa Vënë Re*, vecanarisht “Shkeljet e të drejtave të grave në Provincen e Kosovës”, gusht 1998, indeksi: EUR 70/54/98, Seria e Dokumentave B. #1.

³⁴ Ndihej Grave të ish-Jugosllavisë (WATFY), intervistë me Sevdije Ahmetin, shtator 1999, Përditësim i Kosovës, nr.16, fq. 5. E padisponueshme online. Sevdije Ahmeti vdiq më 19 nëntor 2016, shih “Rrëgjatë kujton aktivisten Sevdije Ahmeti”, 19 November 2016, <http://archive.koha.net/?id=&l=143273>

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

1. DREJTËSIA E MOHUAR

“Ai më kapi për flokë edhe më shtyni brenda në shpi, mi shkyti teshat, edhe më detyroi me i kry seks oral. Në atë moment kom vjellë, edhe ai më goditi te vesht, edhe unë nuk mujsha me ni, edhe tani shumë prej tyne erdhën edhe më dhunun nga mrapa. Jam ndi sikur po më shkyjnë”.

Vera

Pavarishtë shkallës dhe intensitetit të përdhunimit dhe formave të tjera të dhunës seksuale gjatë dhe pas përfundimit të konfliktit të armatosur, vetëm shtatë çështje të lidhura me përdhunimet sistematike dhe sulmet seksuale të kryera në Kosovë janë përfunduar (pas të gjithë apeleve dhe rigjykimeve) në gjykatat me pushtet në Kosovë.

Procedurat për DHSLK në Kosovë janë ndjekur në tre gjykata të ndryshme: në Tribunalin Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavine (TPNJ), i cili në vitin 1999 ka ngritur padi kunder politikanëve të lartë serb, udhëheqësve policor dhe ushtarak, për përgjegjshmëri të lartë për krime lufte dhe krime kunder njerëzimit në Kosovë; në Gjykatën Speciale për Krime në Serbi, procedura të ngritura kryesisht kundër shqiptarëve të Kosovës, arrestuar në Serbi; dhe në gjykata të Kosovës. Të akuzuarit janë denuar vetëm në tre raste – dy nga TPNJ dhe një në Serbi. Vetëm dy çështje janë mbyllur në gjykatat e Kosovës; në të dyja rasted të akuzuarit janë liruar nga akuzat.

Ndërsa ligji që mundëson një masë shpërblimi për të mbijetuarit do fillojë të zbatohet së shpejti, atyre vazhdon tu mohohet mundësia për vendosjen e drejtësisë. Ndërsa hetimet e udhëhequra nga Misioni i BE-së në Kosovë (EULEX), i kalon përgjegjësinë për hetimin dhe denimin e krimeve të luftës sipas ligjit ndërkombëtar Zyrës së Prokurorit Special të Kosovës (ZPSK), ky raport shqyrton përse UNMIK-u dhe EULEX-i, pavarishtë gjithë burimeve të disponueshme, kanë dështuar të hetojnë dhe denojnë në mënyrë efikase çështjet e dhunës seksuale lidhur me konfliktin, dhe parashtrojnë pengesat me të cilat përballen prokurorët e Kosovës për të vënë përpara drejtësinë personat përgjegjës.

Sipas ligjit ndërkombëtar, viktimat e shkeljeve flagrante të ligjeve ndërkombëtare për të drejtat e njeriut dhe shkelje të ligjeve ndërkombëtare humanitare, kanë të drejtë të marrin drejtësi të barabartë dhe efikase.³⁵

³⁵ Parimet Themelore të OKB-së dhe Udhëzimet për të Drejtën për Kompensim dhe Shpërblim për Viktimat e Shkeljeve Flagrante të Drejtave Ndërkombëtare të Njeriut dhe Shkeljeve Serioze të Ligjit Ndërkombëtar Humanitar (Parimet Themelore të OKB-së), VII, 11 (a), miratuar dhe shpallur nga rezoluta e Asamblesë së Përgjithshme 60/147 me 16 dhjetor 2005.

Megjithatë, si në Serbi³⁶ ashtu edhe në Kosovë, policia dhe prokurorët kanë dështuar në përgjegjësinë e tyre për të hetuar shkeljet me në kohë, në tërësi dhe në mënyrë të paanëshme, sidomos aty ku ka dëshmi të pranueshme për të vënë përpara drejtësisë të gjithë të dyshuarit, në bazë të ligjeve ndërkombëtare.

Ndjekja penale dhe gjykimi i dhunës seksuale në konflikt është ndërmarrje e vështirë dhe e nderlikuar. Megjithatë, në Bosnje dhe Hercegovinë 134 të akuzuar janë denuar për krime të dhunës seksuale në konflikt ndërsa janë mbyllur një e katërta e çështjeve lidhur me krimet e luftës.³⁷ Megjithëse ecuria ka qënë e ngadaltë për të mbijetuarit, disa kanë marrë drejtësi; lind pyetja përse janë zhgënjyer në mënyrë kaq të hidhur të mbijetuarit nga gjykatat e Kosovës?

Ky kapitull shqyrton pengesat e hasura në gjykimin e çështjeve të lidhura me Krimin e Dhunës Seksuale në Konfliktin e Kosovës, përfshi edhe paaftësinë e UNMIK-ut për të hetuar kallëzimet për përdhunime dhe forma të tjera të dhunës seksuale në kohë, si dhe dështimin e EULEX-it për ti dhënë rrugëzgjdhje çështjeve të pahetuara që ka trashëguar nga UNMIK-u. Shkurtimisht shqyrton edhe arsyen përse Serbia ka dështuar në detyrën e saj për të vënë përpara drejtësisë zyrtarë dhe individë të dyshuar – përkatësisht – për përgjegjësi drejtuese apo personale për DHSLK të kryera në Kosovë.

---

³⁶ Amnesty International, *Serbia: Ti jape Fund Pafajsisë për Krime kundër Ligjit Ndërkombëtar*, Indeks: EUR 70/012/2014, qershor 2014.

³⁷ Në 123 prej 400 çështjeve, Amnesty International, "Na duhet mbështetje, Jo Keqardhje". Mundësia e fundit për Drejtësi për të Mbijetuarit e Përdhunimeve të Kohës së Luftës në Bosnje, fq. 11 & 22, shtator 2017, Indeks: EUR 63/6679/2017. Gjyqet për DhSLK janë kryer në TPNJ dhe në Serbi.

NË TRIBUNALIN PENAL NDËRKOMBËTAR PËR ISH-JUGOSLLAVINE (TPNJ)

Në shkurt të vitit 2009-të, pesë nga figurat më të larta politike, policore bashkë me komandat ushtarake janë denuar për krime lufte dhe krime kundër njerëzimit në Kosovë.³⁸ Dhoma e Gjykit dëshmoi se në 1999-ën “një fushatë e gjërë dhune kundër popullsisë civile shqiptare të Kosovës gjatë sulmeve ajrore të NATO-s, të kryera nga forcat nën kontrollin e RFJ-së dhe autoriteteve serbe, gjatë së cilës ka patur vrasje, dhe përdhunime seksuale...” Ndër to përfshihen përdhunimet seksuale në Decan, Skënderaj, fshatin Beleg në Pejë, Cirez në Klinë dhe Prishtinë; të cilat janë cilësuar si krime kundër njerëzimit.³⁹

Tre nga këta zyrtarë në vecanti janë mbajtur përgjegjës për përdhunime seksuale si formë persekutimi. Ish-Zëvendës Kryeministri Jugosllav Nikola Šainović, ish Gjenerali i Ushtrisë Jugosllave Nebojša Pavković dhe Gjenerali Policor Sreten Lukić janë denuar për dëbimin, zhvendosjen me dhunë, vrasjen dhe persekutimin (përfshi edhe përdhunime seksuale) e mijëra shqiptarve gjatë konfliktit të Kosovës në vitin 1999, dhe secili është denuar me 22 vite burgim.⁴⁰ Dhoma e Gjykit gjithashtu zbuloi që të dy Nebojša Pavković dhe Sreten Lukić duke qenë në pozicione me përgjegjësi drejtuese, kanë pasë arsye të parashikojnë, por kanë deshtuar në parandalimin e përdhunimeve seksuale.⁴¹ Në vitin 2014, ish Ndihmës Ministri i Brëndshëm Vlastimir Djordjević është denuar, pas apelimit, për ‘persekutime me anë të përdhunimeve seksuale, si krim kundër njerëzimit’.⁴²

TNPJ-ja gjithashtu ka paditur Ramush Haradinajn, ish komondant i UÇK-së në zonën e Dukagjinit dhe Idriz Balaj, ish-udhëheqës njësie ushtarake, mbi pretendimin e përdhunimit të një gruaje rome në Dukagjin, në gusht të vitit 1998, në një padi të zgjeruar për krime kundër njerëzimit dhe krime lufte. Te dy janë shfaqur në prill të vitit 2008.⁴³ Në korrik të 2010-ës Dhoma e Apelit ka udhëruar rigjykim e pjesshëm, për arsye se ‘frikësimi i dëshmitarve vë në rrezik integritetin e gjykit’. Të akuzuarit janë lënë të lirë serish në nëntor të vitit 2012.⁴⁴

1.1 DËSHTIMI I UNMIK-UT PËR TË HETUAR

“Nuk kena shpresë që do t’ marrim drejtësi. I kam pas 30 vjetë kur ka ndodhë, e tash jam gati 50; noshta kam me qenë e vdekun kur ta zgjidhin këtë punë” B.L.

Sipas Rezolutës 1244/1999, INMIK-ut ka marrë mandat për të ruajtur dhe promovuar të drejtat e njeriut, dhe për të vendosur sundimin e ligjit.⁴⁵ Përgjegjësia për të hetuar dhe denuar krimet e rënda, përfshi edhe krimet sipas ligjit ndërkombëtar janë përcaktuar në raportin e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së, i cili e ka bashkërrënditur rezolutën, me theksin e venë në “nevojën për ti vënë përpara drejtësisë ata që dyshohen për kryerjen e krimeve të rënda, përfshi edhe krime lufte”.⁴⁶ Megjithatë, deri në vitin 2006, pasi monitorimit të punës së UNMIK-ut që nga viti 2000, Amnesty International ka vërejtur se “autorët e krimeve të luftës dhe krimeve kundër njerëzimit gjatë konfliktit në Kosovë gjatë viteve 1998 dhe 1999 i kanë shpëtuar denimit... të mbijetuarit nuk kanë marrë dëmshpërblime për torturat dhe përdhunimin” e vuajtur.⁴⁷

“Shumica e rasteve kanë qenë dhunime në grup. Ose ata kanë hy në shtëpi, dhe për shembull, e kanë marrë grunë dhe e gjithë familja e kanë pa. S’ka gru që nuk e ka pas një dëshmitar – familjar ose kojshi”. T.K.

³⁸ Akuzat e lidhura me “dhunë seksuale” nuk janë ngritur në padinë fillestare kundër Slobodan Milosevic dhe të tjerëve, (CËSHTJA NR. IT-99-37, 22 maj 1999), por në padinë e dytë, Cështja Nr. IT-99-37-PT, me datë 16 Tetor 2001.

³⁹ Asnjë akuzë për dhunë seksuale nuk është përfshirë në padi, por shih paragrafët. 27 & 72, <http://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/en/090226summary.pdf>, paragrafët. 183 -203, dhe <http://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/en/jud090226-e1of4.pdf>

⁴⁰ Të dënuar të tjerë: ish Koloneli i Përgjithshëm i Forcave Jugosllave Vladimir Lazarević dhe Shefi i Kabinetit Dragoljub Odjanić; ish Presidenti Milan Milutinović është liruar nga akuza pas vdekjes.

⁴¹ Përmbledhje gjykimi, 26 shkurt 1999, <http://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/en/090226summary.pdf>

⁴² Cështja Nr.: IT-05-87/1-A, <http://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127-summary.pdf>; Dhoma e Apelit, paragrafët. 914-929, <http://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>

⁴³ Haradinaj et al. (IT-04-84), Lahi Brahimaj, një anëtar i stafit të përgjithshëm të UÇK-ës, është liruar nga akuza për krime kundër njerëzimit por është por është fajësuar për krime lufte për trajtim mizor dhe torture nga dy dëshmitar dhe është burgosur me 6 vjet heqje lirie.

⁴⁴ Amnesty International, “Kosovë: Nëse nuk janë të fajshëm, kush i kreu krimet e luftës?” 29 nëntor 2012, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/11/kosovo-if-they-are-not-guilty-who-committed-war-crimes/>

⁴⁵ Për Rezolutën e KS-OKB 1244/99 shih më lart, fq. 13 dhe shënimin 14.

⁴⁶ Përgjegjësia e UNMIK-ut për rend dhe sundim ligji është shtjelluar në raportin shoqërues të Sekretarit të Përgjithshëm në Misionin e Përkohshëm të OKB-së në Kosovë, S/1999/779, 12 korrik 1999, Për policinë e UNMIK-ut, shih paragrafët. 60-65; shih Cështjet Gjyqsore, paragrafët. 66-78,

⁴⁷ Kosovë (Serbi): OKB-ja në Kosovë – një Trashëgimi Pafajshish, Indeksi: EUR 70/015/2006, nëntor 2006,

Megjithatë të mbijetuarit kanë ofruar dëshmi për policinë e UNMIK-ut nga të mbijetuarit, ose janë bërë dëshmi për organizata ndërkombëtare – përfshi edhe TPNJ - të cilat, më vonë i janë përciellë UNMIK-ut, UNMIK-u nuk ka ngritur ansjë padi për përdhunim apo çështje të tjera të lidhura me DHSK, pavarësisht disponimit të dëshmitarve dhe afërimitit kohor me periudhën e shkeljeve. Të dhënat tregojnë se UNMIK-u ka marrë një numër të konsiderueshëm dëshmishë, vetëm 9 të hapura çështje i janë kaluar EULEX-it.

“UNMIK-u nuk ka treguar kujdesin e duhur në hetimin e dhunës kundër grave dhe ka dëshmuar që dë dështimi i tij për të kryer hetime të ndjeshme ndaj gjinisë mund të kenë ndihmuar në mungesën e përgjithshme të dokumentimit të dhunës seksuale në konfliktin e Kosovës dhe mund të ketë penguar mundësinë për të shfrytëzuar drejtësinë dhe për dëshpërblimin e vikimave.”

Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut (PKDNJ), UNMIK. ⁴⁸

Në vitin 1999, përpara se UNMIK-u të shëndërrohej në një forcë policore me aftësi veprimi mbi raportet e krimeve të luftës,⁴⁹ shumë gra kanë formuluar dëshmi për organizata të tjera, përfshi edhe KFOR-in, ku tregonin se janë përdhunuar në zyrat e tyre në rrethe të ndryshme në Kosovë. Më vonë policia e UNMIK-ut mori në dorëzim një dosje me mbi 50 dëshmi të mbledhur nga KFOR-I në vitin 1999, por nuk i hapi hetimet menjëherë, dhe procesi filloi vetëm në vitin 2001. Megjithatë, kur forcat e UNMIK-ut shkuan për të intervistuar gratë e dhunuara, ato mohuan deklaratat në emrin e tyre ose u treguan të pagatshme për të dëshmuar. Sipas UNMIK-ut kjo lidhje me faktor kulturore, por dështoj të pranonte se mungesa e ndjeshmërisë në mënyrën e kryerjes së hetimeve ka luajtur pjesën e saj.⁵⁰

Policia e UNMIK-ut, ka dështuar ti fillojë hetimet menjëherë, edhe në raste kur të mbijetuarit kanë dëshmuar pa hezitim. T.K, Drejtore e një OJQ-je, tha për Amnesty International që rreth 25 gra nga qendra kanë dëshmuar pranë policisë së UNMIK-ut (dëshmi të përsëritura më vonë për EULEX-in dhe oficer të Policisë së Kosovës), por asnjë prej atyre që kanë dhënë dëshmi për UNMIK-un, nuk janë njoftuar për hapjen e hetimeve për padinë e paraqitur, apo mbarëvajtjen e çështjes, qoftë edhe njoftimi për vazhdimësinë apo mbylljen e saj.

“Unë kam shoqëruar 12 gra për te UNMIK-u mes viteve 2003 dhe 2006. Më e keqja është se ata asnjëherë nuk ju dhanë kopje të dëshmimeve apo lejuan që ato të kishin avokat. Dëshmitë i dhanë për një oficer policie nga Finlanda. Kemi shkuar pesë apo gjashtë here, por askush nuk na ka kontaktuar më. Disa prej tyre njihnin autorët, emrin dhe mbiemrin. Disa ishin para-ushtarakë: gratë kanë dëgjuar emrat e tyre teksa thërrisnin njëri-tjetrin. Një nga të mbijetuarat i ka dorëzuar UNMIK-ut kartën e identitetit që i ka rënë (nga xhepi) ndërsa po e përdhunonte.” ⁵¹

Në vitin 2006, Policia e UNMIK-ut, në atë kohë Drejtor për Hetimet Penale, tha për Amnesty International që asnjë nga policët ndërkombëtar të punësuar për të kryer hetime për krime lufte nuk ka ekspertizë në çështje të lidhura me dhunën gjinore, dhe nuk janë trajnuar mbi qasjen e duhur me të mbijetuarit. Për më tepër, kriterët për përzgjedhjen e prokurorëve ndërkombëtar dhe hetuesve nuk ka përfshirë ekspertizë të mëparshme në krimet e luftës apo krime të dhunës gjinore, madje s’janë trajnuar fare për të hetuar dhe denuar DHSK.⁵²

Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut (PKDNJ) pranë UNMIK-ut ka dëshmuar se vetë UNMIK-u ka treguar një shpërfillje ngjethëse për të drejtat e viktimave edhe në çështje të tjera; përfshi edhe zhdukjet e detyruara dhe rrëmbimet.⁵³ PKDNJ-ja ka zbuluar që UNMIK-u nuk ka regjistruar çështjet, nuk ua ka kaluar prokurorëve; ka dështuar të mbledhë menjëherë provat, ose të gjejë dhe intervistoj dëshmitarë; ka treguar mungesë të qartë të mbikqyrjes së procedurave, dhe ka dështuar të informojë të mbijetuarit për mbarëvajtjen e çështjes së tyre. Përfundimet e PKDNJ-së, kur krahasohen me të dhënat e marra nga të mbijetuarit dhe organizata të tjera, sugjerojnë fuqishëm që ankesat e bëra nga të mbijetuarit e DHSK janë trajtuar po në të njëjtën mënyrë, dhe në shumë raste, sikurse në rastin e mëposhtëm, hetimet nuk janë hapur kurrë.⁵⁴

⁴⁸UNMIK Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut, *Raporti Final*, 2016, fq. 78.

⁴⁹ Hetimet për akuza të lidhura me krime lufte janë hetuar fillimisht nga Njësia Policore për Hetimin e Krimeve pranë UNMIK-ut, e cila ka qënë

operacionale në shtator të 1999-ës, (<https://www.nato.int/kosovo/press/1999/k990920a.htm>); një njësi e kushtuar Hetimit të Krimeve të Luftës është themeluar. UNMIK-u ka marrë përgjegjësi të plotë për rendin dhe sundimin e ligjit në dhjetor të vitit 2000, deri në këtë kohë rreth 4,400 policë ndërkombëtar janë vendosur në Kosovë.

⁵⁰Amnesty International, intervistë me kryetarin e Njesisë për Mbrojtjen dhe Asistencën e Viktimave, prill 2007.

⁵¹ Amnesty International, intervistë, shtator 2017.

⁵² Amnesty International, intervistë me Wayne Hissong, 2 prill 2006. Shih *Misioni i dështuar i drejtësisë*, p.76.

⁵³PKDNJ-ja është ngarkuar me rishikimin e ankesave nga individët të cilët janë konsideruar si persona të cilëve UNMIK-u ju ka shkelur të drejtat e njeriut. Më shumë se gjysma e 527 ankesave të shqyrtuara janë bërë nga të afërm të personave të humbur ose të vrarë, të cilët ankohen se UNMIK-u ka dështuar në hetimin e çështjeve.

⁵⁴Amnesty International, *Serbi Kosovë*: Trashëgimia e UNMIK-ut: Dështimi për t’iu Dhënë Drejtësi dhe Dëshpërblime të Afërmeve të të Zhdukurve, Index: EUR70/009/2013, gusht 2013. PKDNJ, Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut, *Histori dhe Trashëgimi, Kosovë, 2007-2016, raporti final*, fq69-72, [http://www.unmikonline.org/PublishingImages/2016/HRAP%20Final%20Report/HRAP%20Final%20Report%20\(final%20version%2030%20June%202016\).pdf](http://www.unmikonline.org/PublishingImages/2016/HRAP%20Final%20Report/HRAP%20Final%20Report%20(final%20version%2030%20June%202016).pdf)

Në 2016-ën, Paneli Këshillues për të Drejtat e Njeriut (PKDNJ) ka shqyrtuar një ankesë të bërë nga S.M kundër UNMIK-ut, pala ankuesue, S.M. deklaroi që me 26 qershor të vitit 1999, nëna e tij (Znj. M) 'është përdhunuar në shtëpinë e tyre në Bellopolë, komuna e Pejës, nga disa burra shqiptar, përfshi edhe një që mbante një stemë të UÇK-së. Agresorët e kanë goditur, i kanë mbyllë sytë dhe e kanë lidhur për një karrige, ndërsa tre prej tyre kanë përdhunuar X (motra e S.M) me paaftësi fizike dhe mendore, ndërsa ajo i dëgjonte. Pas përdhunimit, ata i kanë vrarë të bijen e Znj. M duke i prerë qafen me brisk rroje".⁵⁵

Sipas PKDNJ-së, "një situatë e tillë e neveritshme zakonisht cilësohet të ketë arritur pragun e torturës". Kjo është e qartë sa i përket znjsh. X. ku përmbledhja e aktëve të dhunës fizike dhe vecanarisht akti mizor i përdhunimit, të cilit ajo iu nënshtrua, përbën torture në shkelje të nenit 3 të KEDNJ-së. Trajtimi i nënës së saj znj. M., po ashtu, përbën torture pasi ajo ishte e detyruar ta duronte situatën si dëshmitare në tmerrin ndërsa veprohej në vajzen e saj me paaftësi mendore."⁵⁶ Megjithatë UNMIK-u ka marrë ankesa nga S.M. dhe nga dëshmitarë për vrasje e tre burrave në të njëtin fshat, PKDNJ-ja ka zbuluar që UNMIK-u "ka dështuar ta hetojë në mënyrë efikase përdhunimin dhe vrasjen e znjsh. X. dhe dhunimin e znj. M". Gjithashtu, ata zbuluan se "nuk ka asnjë të dhënë në dosjet (e policisë) që UNMIK-u ka kryer ndonjë hetim lidhur me përdhunimin e znjsh. X', dhe ka arritur në përfundimin që 'znjsh. X., iu nënshtrua dhunës të bazuar në gjini që nuk ishte hetuar me kujdesin e duhur nga UNMIK-u, duke shkelur dispozitat relevante të Konventës KEDKG".⁵⁷

Sikurse u vërejt në kapitullin paraprijës, policia e UNMIK-ut ka shënuar 155 dëshmi përdhunimes të bëra vetëm brenda periudhës nga qershori i 1999-ës dhe dhjetorit të vitit 2000.⁵⁸ Sikurse në çështjen e shtjelluar më lart, këto dyshime janë raportuar kryesisht nga gratë serbe dhe roma, por pavarësisht provave të disponueshme, ata nuk kryen hetime. Për shëmbull, Amnesty International ka të dokumentuar një çështje ku Policia e Kosovës, atëherë e mbikqyrtur nga policia e UNMIK-ut, ka marrë një deklaratë nga një grua serbe e Kosovës, e cila ka mundur të identifikojë disa prej meshkujve që e kanë rrëmbyer, përdhunuar dhe rrahur. Policia e Kosovës ka ndihmuar në kryerjen e një kontrolli mjekësor, i cili ka dëshmuar se ajo është përdhunuar, dhe ka hapur një hetim, por asnjë veprim tjetër nuk është ndërmarrë.⁵⁹

Në vitin 2000, UNMIK-u ka prezantuar panele ligjore të përbëra kryesisht nga prokuror ndërkombëtar, të ngaruar për të gjykuar çështje të krimeve të luftës, përfshi edhe apelimet.⁶⁰ UNMIK-u ka kryer dy apeline dhe rigjykime të çështjeve të dyshuara për DHSLK të cilat janë gjykuara përpara dhjetorit të vitit 2000 nga prokuror shqiptar të Kosovës. Te dyja këto çështje janë mbyllur me shpallje pafajsie. Shenimet e gjykatës,⁶¹ tregojnë që në të dyja rastet, prokurorët ndërkombëtar dhe gjyqësori nuk kanë qënë në dijeni të standartëve ndërkombëtare, ose kanë dështuar të përmbushin ato, të cilat mundësojnë rregulla dëshmuar të vecanta për çështjet e dhunës seksuale ose përdhunimit, të cilat përcaktojnë se nuk mund të kërkohej vërtetimi i dëshmisë së viktimës.⁶²

APELIME DHE RIGJYKIME TE DREJTUARA NGA PROKURORET E UNMIK-UT

Në shtatorin e vitit 2000, Miloš Jokić një para-ushtarak malazez, është denuar për krime lufte kundër popullsisë civile në Gjykatën e Rrethit të Gjilanit nga një panel i përbërë nga gjykatës shqiptar, për akuza të ngritura nga një gjyqtar vendas. Ai është akuzuar për gjashtë raste, ndër të cilat, vrasje, grabitje dhe përdhunimin e gruas me inicialet M.T., me 30 maj të vitit 1999-të në fshatin Vërban (Komuna Viti) dhe është denuar me 20 vite burg. Në prill të vitit 2001, denimi i tij është ndryshuar pas apelimit nga një panel gjyqtarësh ndërkombëtar të UNMIK-ut në Gjykatën e Lartë, me argumentin se Gjykata e Gjilanit ka dështuar në cilësimin e povës në mënyrën e duhur dhe nuk ka thirrë dëshmitar mbrojtës. Rigjykimi, i kryer nga UNMIK-u, ka cuar në cfajsimin e tij me 3 maj 2002, me argumentin se identifikimi i të pandehurit nga M.T. dhe dëshmitarë të tjerë ka qënë i pabesueshëm.

⁵⁵ Opinion, Data e Miratimit: 18 mars 2016, Çështje Nr. 342/09, S.M. kundër UNMIK-ut, http://www.unmikonline.org/hrap/Eng/Cases%20Eng/342_09%20S.M.%20FINAL%20opinion.pdf

⁵⁶ S.M. Kundër UNMIK-ut, paragrafi 138, GJEDNJ, Maslova dhe Nalbandov. V. Rusia, 839/02, 24 janar 2008, paragrafi 106.

⁵⁷ S.M. kundër UNMIK-ut, para. 151 & para.148, "Në vijim të Rekomandimeve të Përgjithshme të KEDG Nr. 19, UNMIK ka qënë i detyruar të veprojë pa vonuar për të hetuar, ndjekur penalisht dhe denuar aktet e dhunë të kryera kundër saj".

⁵⁸ Paneli Rishikuës i EULEX-it për të Drejtat e Njeriut, Raport Vjetor, 2016, <http://www.hrrp.eu/docs/HRRP%20Annual%20Report%202016.pdf>

⁵⁹ Amnesty International, *Kosovë (Serbi): Sfidë për të ndrequr misionin e dështuar të OKB-ës për drejtësi*, fq. 5, 57 & 84-85, Indeksi: EUR 70/001/2008, janar 2008. Për hetime të mëvonshme në Serbi, të lidhura me këto akuza, shih, fq. 28.

⁶⁰ UNMIK Rregullorja 2000/64, Për Emërimin e Gjykatësve/Prokurorëve/dhe Ndryshimin e Vendit, dhjetor 2000, <http://www.unmikonline.org/regulations/2000/reg64-00.htm>

⁶¹ Jokić case, Vendimi, Nr. P. nr. 27/2000, Gjykata e Rrethit Gjilan (panel vendor), 20 shtator 2000, rishikuar, Vendimi, Nr. AP nr. 8/2001, Gjykata e Lartë e Kosovës (panel ndërkombëtar), clirim nga akuza; Vendimi i Rigjykimit, Nr. P. Nr. 45/2001, Gjykata e Rrethit Gjilan (panel ndërkombëtar), 3 maj 2002, Amnesty, e disponueshme online, në <https://hlc-kosovo.org/?p=1292>; po ashtu shih Amnesty International, *Kosovë (Serbi): Sfidë për të ndrequr misionin e dështuar të OKB-ës për drejtësi*, fq. 84-85,

Velimir Jovanovic, K. br 2/2000, 29 mars 2001 (apelim); Kz. br.122/2001, 18 gusht 2001 (rigjykim), e disponueshme në serbisht; Amnesty International i është mirënjohëse Anka Kurtshaj Hajdari, QLH-Kosovë, që e ka sjellë në vëmendjen tone këtë çështje.

⁶² TPNJ, Rregulli 96 Prova në Çështje për Dhunë Seksuale (Miratuar me 11 shkurt 1994).

Velimir Jovanović, një rezervist ushtrie, është denuar nga gjyqtar shqiptar në vitin 2000 për përdhunimin e mbetur në tentativa të H.S., me 16 maj 1999, gjë që gjykata e ka cilësuar si një krim të zakonshëm, në vend që ta cilësonte si krim lufte. Velimir Jovanović ka marrë me forcë ka marrë H.S. dhe e ka cuar në një shtëpi. Kur ajo është përpjekur të largohet, ai e ka goditur me armën e tij, goditje që ka bërë ti bie të fikët; duke menduar se e ka vrarë, ai është larguar me vrap. Më vonë, kanë qënë familjarët e saj që e kanë gjetur. Në mars të vitit 2001, një panel ndërkombëtar e përmbysi denimin në apel. Në një rigjykim përpara një paneli të UNMIK-ut dhe gjykatës vendas, Velimir Jovanović është ciluar nga akuza me argumentin që gjykata nuk është e kënaqur nga dëshmia e H.S. apo dëshmitë e familjarëve dhe fqinjëve të saj.

Përgjegjësia e UNMIK-ut për hetimin dhe denimin e krimeve të luftës ka mbaruar në nëntor të vitit 2008; deri në atë cast, janë mbyllur vetëm 40 çështje për krime lufte, prej të cilave janë filluar dhe dhënë vendime për 21 çështje në shkallën e pare nga gjykata dhe prokurorë vendas. Qartazi, hetimi dhe denimi i përdhunimit dhe krimeve të tjera të dhunës seksuale nuk ka qënë një nga prioritetet e UNMIK-ut. Paaftësia e UNMIK-ut për të kryer hetime të menjëhershme, efektive dhe të paanshme mbi deklaratimet për DHSJK gjatë kësaj periudhe, kaq të afërt me luftën, ka krijuar një trashëgimi mosndëshkimi të cilën gjykime të mëvonshme nuk kanë arritur të ndreqin.

1.2 EULEX: CFARË NDODHI ME ÇËSHTJËT E PËRDHUNIMIT?

“EULEX-i ka trashëguar 1200 raste të krimeve të luftës nga UNMIK-u. Po ashtu kemi iniciuar 51 raste të reja të krimeve të luftës, përfshirë hetimet e para që janë bërë ndonjëherë lidhur me rastet ku veprat e dhunës seksuale apo dhunimit janë vlerësuar si krime lufte” Bernard Borchardt, Shefi i Misionit EULEX, qershor 2013.⁶³

Në dhjetorin e vitit 2008, Misioni Për Sundimin e Ligjit të Bashkimit Evropian (EULEX) ka marrë në dorëzim nga UNMIK-u funksionet e rendit, prokurorisë dhe gjyqsorit, përfshi edhe hetimin dhe denimin e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar.⁶⁴ Ata trashëguan rreth 1,187 dosje për krime lufte dhe pothuajse 2,000 dosje për personat e humbur; 47 çështje të krimeve të luftës janë transferuar Zyres së Prokurorit Special të Kosovës (ZPSK).⁶⁵ Megjithatë, EULEX-i ka trashëguar vetëm nëntë çështje nga UNMIK-u të lidhura me dyshime për DHSJK: për më tepër, EULEX-i ka hapur tre çështje të tjera, dhe ka marrë edhe një tjetër nga një gjykatë në Kosovë.⁶⁶ Deri në shtatorin e vitit 2017-të, në pothuajse nëntë vite, EULEX-i ka gjykuar 38 çështje për krime lufte, dy nga të cilat janë DHSJK.

Në janar të vitit 2008, Amnesty International nxiti EULEX-in që të mos përsërisë gabimet e UNMIK-ut, dhe rekomandoj që, “autoritetet përkatëse policore dhe të drejtësisë, në këshillim të ngushtë me të gjithë sektorët e shoqërisë civile, vecanarisht grupeve për të drejtat e njeriut, duhet të krijojnë një plan veprimi afatgjatë për të dhënë fund në Kosovë pafajsisë për të gjitha krimet e kryera sipas ligjit ndërkombëtar, duke përfshirë përdhunimin dhe krimet e dhunës seksuale”.⁶⁷

Megjithatë, pas takimit me një prokuror të EULEX-it [për Krime Lufte] në vitin 2011, përfaqësuese nga OJQ-ja suedeze Kvinna till Kvinna, është shprehur se ajo ka hasur në mungesë vullneti, koordinimi, dhe kapacitetesh, ‘Ai nuk mendonte se ishte e mundur të ndiqeshin penalisht çështjet e dhunës seksuale si krime lufte’. Gjatë një takimi me një përfaqësues të EULEX-it, RrGK-së i është thënë se DHSJK nuk përbëjnë prioritet, “sepse ka kaluar kaq shumë kohë, dhe identifikimi i dëshmitarëve për të dëshmuar është i vështirë, ndërsa mungojnë provat”.⁶⁸ Sidoqoftë, pas takimeve me organizatat e grave, EULEX-i ka filluar të identifikojë dosjet e DHSJK dhe deri në tetorin e vitit 2011-

⁶³ Bernd Borchardt, Kryetar i misionit të EULEX-it, EULEX-i dhe Krimet e Luftës, 14 qershor 2013, <http://www.eulex-kosovo.eu/en/news/000427.php>

⁶⁴ EULEX-i është themeluar me 4 shkurt të vitit 2008-të nën një veprim të bashkuar 2008/124/CFSP, fillimisht i mandatuar deri me 14 qershor 2010.

⁶⁵ Që nga 2008, 800 çështje për krime lufte janë transferuar nga Njësia e Hetimit të Krimeve të Luftës pranë EULEX-it dhe i kanë kaluar prokurorëve të EULEX-it, Memorandum nga Nils Muižnieks, Komisioner për të Drejtat e Njeriut në Këshillin e Europës, pas misionit të tij në Kosovë nga data 5 deri me 9 shkurt 2017, paragrafi 16, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=2456443&Site=COE&direct=true>.

⁶⁶ Të dhëna të marra nga prokurorët e EULEX-it. Pas rishqyrtimit, vetëm shtatë prej nëntë çështjeve të marra nga UNMIK-u përfshijnë deklarata për DHSJK; të tjerat janë transferuar nga zyra e Prokurorit të Pejës.

⁶⁷ Amnesty International, *Sfida për të ndrequr sistemin e dështuar të OKB-ës për drejtësi*, fq. 79.

⁶⁸ RrGK, intervistë me Elisabeth Schleicher, Njësia e EULEX-it për Krime Lufte, 11 korrik 2011; Lina Andeer, Përfaqësuese Shteti, Kvinna till Kvinna, Prishtinë, 11 korrik 2011; me Sirpa Rautio, ish Kryetare e Zyrës për Gjini dhe të Drejtat e Njeriut, EULEX, 21 shtator 2011, cituar në Fakte dhe Përralla, si më lart, fq. 89-90.

të, dy nga pëse çështje janë identifikuar, të cilat kanë qënë nën hetim nga Njësia e Hetimit të Krimeve të Luftës pranë EULEX-it.⁶⁹

Sidoqoftë, deri në shtator 2017-ë, vetëm dy çështje të dyshuara për përdhunim (përkthyer më poshtë) kanë mbarritur në gjykatë, prej të cilave, vetëm një është përfunduar, dhe ajo është mbyllur me deklarim pafajsie.⁷⁰ Në këtë çështje përdhunimi, Qendra Humanitare për Luftë në Prishtinë, ka komentuar se 'Vendimi i gjykatës, lëshuar më 17 prill, 2017, duke deklaruar të pafajshëm të akuzuarit për përdhunim, i bën viktimat e abuzimit seksual më shpresëpak se do të shohin përdhunuesit e tyre të dënuar dhe drejtësinë e vendosur'.⁷¹

NDJEKJET PENALE TË KRYERA NGA PROKURORËT E EULEX-IT (1) V.K.

Sipas QLH-së në Kosovë, e cila ka monitoruar këtë çështje, procedurat e mëposhtme kanë filluar vetëm pas këmbënguljes së V.K.-së, e cila në atë kohë jetonte jashtë Kosovës, e mbështetur nga familjarët e saj.⁷²

Në nëntor të vitit 2012, prokurorët e EXULEX-it paditën Jovica Dejanović, një oficer i policisë Serbe, për rrëmbimin e një 16 vjeçares, V.K. me 14 prill 1999, në fshatin e Stanocit të Vogël. I armatosur me pushkë, ai pretendohet ta ketë marrë V.K. nga shtëpia, në prani të familjes, dhe ndërsa e ka kërcënuar me thikë, e ka detyruar që të marrë pjesë e "akteve të ndryshme seksuale" në makinën e tij. Pas largimit të tij, një civil, i armatosur me pistoletë, ka gjetur V.K. duke qarë, dhe pretendohet ta ketë marrë dhe cuar në një fshat të afërm dhe "e ka detyruar, kundër vullnetit të saj që të kryej marrëdhënie seksuale".

Gjyqi është mbajtur në prillin e vitit 2013-të përpara gjyqtarëve ndërkombëtar në Gjykatën Themelore të Mitrovicës. V.K. ka dhënë dëshminë e saj me anë të një lidhjeje me video, në një senace të mbyllur.⁷³ Dhjetë dëshmitarë të tjerë, familjarë dhe fqinjë, janë paraqitur përpara denimit. Megjithatë gjykata pranoi përmbajtjen e deklaratës së V.K.-së, gjykata arriti në përfundim se identitetet e të dyshuarve nuk mund të provoheshin "përtej dyshimit të arsyeshëm".

Vendimi është marrë mbi bazën e gabimeve procedurale të bëra nga policët, lidhur me identifikimin e të pandehurve nga V.K. në vitin 1999 dhe 2012. V.K. është intervistuar tetë herë nga policë dhe prokurorë; me 10 tetor 1999-të, ajo ka identifikuar Jovica Dejanovic nga fotografitë që i janë treguar nga policia e UÇK-së. Me 13 tetor 1999-të, ajo është intervistuar nga hetues të UNMIK-it; edhe megjithatë ajo thotë t'ia ketë dhënë fotot më vonë një oficerit të policisë së UNMIK-it, dosja e UNMIK-it në rastin e saj mbante vetëm një deklaratë të bërë me shkrim dore. Asnjë veprim tjetër nuk është marrë nga UNMIK-u.

Me 17 korrik 2012, kur EULEX-i ka filluar të rihetojë çështjen, ajo prapë ka identifikuar Jovica Dejanović dhe Đorđe Bojković nga fotografitë por gjykata arriti në përfundim se "nuk është në pozitë për të vërtetuar përtej dyshimit të arsyeshëm nëse dëshmitarët janë ndikuar (padashur) për identitetin e agresorit ose, kujtesa ju është zbehur nga vitet që kanë kaluar që nga rasti tragjik", dhe vendosi që identifikimi i fotografive "ka humbur vlerën e saj të proves".⁷⁴ Kështu që në bazën e gabimeve procedurale, përfshi edhe ato të kryera nga policët e UNMIK-it, dhe kalimin e 13 viteve që nga koha kur çështja u rihap nga EULEX-i, të dy të dyshuarit janë liruar.⁷⁵

⁶⁹ Një letër e dërguar EULEX-it me 8 mars të vitit 2012 nga RrGK ka mirëpritur identifikimin e çështjeve DhsLK për tur ndjekur penalisht, dhe ka nxitur që të mbrohen të mbijetuarit nga traumatizimi dhe të mbështeten me mbrojtje të përshtatshme si dëshmitar, http://www.womensnetwork.org/images/pdf/KWN_1325_Facts_and_Fables.pdf, fq. 98-99; në 2012, Amnesty International sërish ka nxitur EULEX-in të hetojë dhe ndjekë penalisht çështjet DhsLK, Shih *Koha Që Eulexi të Ndjekë Penalisht Krimet e Luftës*.

⁷⁰ Paneli për Rishikimin e të Drejtave të Njeriut pranë EULEX-it ka raportuar që shumica e ankesave të bëra kundër EULEX-it në 2016-ën kanë të bëjnë me akuzën për dështim hetimi ose refuzim për të filluar hetimet institucionale për të zhdukurve dhe të vrarëve, si psh. çështjet për "zhdukjet e detyruar", <http://www.hrrp.eu/docs/HRRP%20Annual%20Report%202016.pdf>. Ndërsa nuk është e mundur të arrihet në përfundime lidhur me çështjet e lidhura me DhsLK, paralelet mes tyre dhe PKDNJ-ës mbetën shqetësuese.

⁷¹ Shih, Balkan Insight, "Lirohen dy serb të akuzuar për përdhunime gjatë luftës në Kosovë", 19 prill 2013, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbs-acquitted-of-war-rapes-in-kosovo>, intervistë e Amnesty International me Anka Kurteshi Hajdari, QLH-Kosovë, nëntor 2017.

⁷² V.K. në atë kohë jetonte jashtë Kosovës. QHL-Kosovë ka vërejtur se çështja sipas Nenit të 295 të KS. Për raportin e rigjykitimit shih, *Dëshmitarët Ende Thembra e Akillit Në Gjykimet e Profilit Të Lartë*, 1 prill 2014, fq. 310-13, <http://www.hlc-rdc.org/?p=26515&lang=zh>

⁷³ V.K. është intervistuar tetë herë nga policë dhe prokurorë; me 10 tetor 1999, ajo ka identifikuar Jovica Dejanović nga fotografitë e paraqitura nga policia e UÇK-së, që V.K. thotë se ja ka dhënë një oficeri të policisë së UNMIK-it; megjithatë në dosjen e UNMIK-it është gjetur vetëm deklarata e saj me shkrim dore. Me 17 korrik 2012, ajo ka identifikuar sërish Jovica Dejanović dhe Đorđe Bojković me anë të fotografive. V.T. ka raportuar përdhunimin pranë një oficeri të policisë së UÇK-së, dhe është intervistuar po në të njëjten ditë dhe një datë tjetër; policia e UNMIK-it ka marrë kallëximin e saj me 13 tetor 1999-të, por nuk ka kryer intervista të tjera. EULEX ka rihapur çështjen me një intervistë me 24 gusht 2010, dhe ka kryer katër intervista të tjera përpara gjyqit; Gjykata arriti në përfundim se fotografitë nuk i "janë kallëxuar në përputhje të plote me Nenin 255 të KCCP" herën e parë; fotografitë nuk janë gjetur, dhe nuk ka asnjë dokument me shkrim që tregon se ajo i ka identifikuar. Në identifikimin e dytë në 2012-ën nga V.K. dhe dëshmitar të tjerë, gjykata gjithashtu nxori përfundimin se është bërë "në përputhje me procedurat e duhura", Gjykata Themelore e Mitrovicës, P.nr. 13/2013, Gjykimi, 17 prill 2013, para.41, e disponueshme në http://www.eulex-kosovo.eu/eul/repository/docs/2013-17-04_BC_Mitro_-_D_B_-_Engl.pdf Për vendimin, shih vecanarisht paragrafët 49-154.

⁷⁴ Jovica Dejanović është liruar nga mbajtja e paautorizuar e armëve; Djordje Bojković është denuar për të njëjtën akuzë, dhe është denuar me 18 muaj burgim, dhe pezulluar për dy vite.

Çështja e mëposhtme, prej të cilës është hequr dore përpara mbylljes së rigjykimit, pasqyron rëndësinë e kërkesave të veçanta të provave në çështjet DhSLK, si dhe çështjen kyce të mbrotjes së dëshmitarve, përpara, gjatë dhe pas procedurave.

NDJEKJET PENALE TË KRYERA NGA PROKURORËT E EULEX-IT (2), DËSHMITARJA A

Në maj të vitit 2014-të, anëtari i UÇK-së Ismet Haxha është liruar nga akuza për krime lufte të kryera në fundin e vitit 1998-të apo fillimin e vitit 1999-të, përfshi edhe rrëmbimin dhe përdhunimin e dëshmitarës A.⁷⁶ Gjatë prezantimit të deklaratës së dëshmisë, dëshmitarja A ka dëshmuar me anë të lidhjes me video; ajo deklarojë që i pandehuri i ka dhënë dicka për të pirë, gjë që e ka bërë të humbë ndjenjat. Kur ka marrë vetën, ajo ka zbuluar se ka gjakë në trup, dhe ka kuptuar që është përdhunuar.

Pala mbrojtëse hodhi dyshime mbi dëshminë e saj, duke cituar – kundër rregullave të vecanta për mbledhjen e provave në çështjet DHSLK – historinë e saj seksuale, ndër të cilat ajo ka patur një marrëdhënie me të pandehurin.⁷⁷ Megjithatë gjykata pranoi se ajo është rrëmbyer, prapëseprapë ai është lënë i lirë. Megjithatë, në prill të 2016-ës, Gjykata e Apelit ka rrëzuar vendimin e gjykatës së shkallës së parë me argumentin se është e parëndësishme nëse i pandehuri dhe dëshmitarja A kanë qënë në një marrëdhënie intime përpara ngjarjes, dhe ka dërguar çështjen për rigjykim.

Rigjykimi ka filluar me 16 shtator të 2016-ës, por është shtyrë menjëherë. Prokurori i EULEX-it ka kërkuar që dëgjuesat pasues të mbahen në seanca të mbyllura, me qëllim mbrojtjen e dëshmitarve. Megjithatë, me 1 nëntor, gjykata është informuar se prokurori ka tërhequr akuzën, pa dhënë asnjë arsytim për shkakun.

QLH-ja e Kosovës, ndërsa komenton dështimin për të gjykuar me suksese çështjet DHSLK, arrin në përfundimin që, “Frika e viktimave për të dëshmuar si shkak i mjedisit patriarkal, presionit dhe gjykimit public, nuk mund të justifikojnë mungesën e efikasitetit të autoriteteve gjyqsore për të treguar të vërtetën për përdhunimet gjatë luftës në Kosovë”.⁷⁸

Një rigjykim për DHSLK pritet të fillojë në janar të 2018-ës, një çështje e gjykyar fillimisht nga UNMIK-u në vitin 2007. Megjithatë i pandehuri është i paditur vetëm për vrasje, deksti përshkruës tregon sesi viktimat, e cila cilësohet si bashkëpunetore, pretendohet të jetë përdhunuar përpara se të jetë vrasë.⁷⁹

EULEX-i ka trashëguar nëntë çështje të tjera DHSLK nga UNMIK-u, asnjë prej të cilave nuk është gjykuar. Tre çështje, disa prej të cilave përfshijnë disa të dyshuar, janë hetuar plotësisht, por asnjë padi nuk është ngritur, pasi të dyshuarit nuk mund të gjykohen, shkak për të cilën është pamundësia për ti transferuar nga Serbia.⁸⁰ Urdhërarrestet ndërkombëtare janë lëshuar nga UNMIK-u, por ato do hyjnë në fuqi vetëm nëse të dyshuarit identifikohen jashtë vendit (Serbisë ose Kosovës).⁸¹ Për të menjanuar mbylljen e këtyre çështjeve, ato janë pezulluar, në përputhje me Procedurat e Kodit Penal, sipas të cilit pezullimi lejohet kur nuk ngrihet padi brenda dy viteve që nga nisja e hetimeve.⁸² Gjashtë çështjet e tjera janë duke u përgaditur për t’u transferuar prokurorëve vendas.⁸³ Së fundmi, dy nga çështjet i janë kaluar Njësisë Hetuese për Krime Luftë pranë Policisë së Kosovës.

Prokurorët thane për Amnesty International se, “është një vendim i madh për të hapë një çështje, ose për të marrë vendimin për të kërkuar ndihmë ligjore ndërkombëtare, të cilën mund edhe të mos e marrim. Ajo varet nga deklaratat e dëshmisë së dhënë nga dëshmitari, ose dëshmisë vërtetuese – pasi nuk ka prova fizike. Në një rast, anëtarë të familjes nuk mbështesnin deklaratën e dëshmitarës”. Sipas prokurorëve të EULEX-it,

⁷⁶Rrëmbimi i pretenduar është paditur si një krim i zakonshëm, ndërsa përdhunimi i kufizuar statutor ka kaluar. Përdhunimi ka qënë pjesë e një padie më të gjërë kundër tre të pandehurve, ndër të cilët është edhe Ismet Haxha, për krime kundër popullsisë civile, *Prokurori k. Ismet Haxhisë dhe alia*, paditur, 13 nëntor 2013, . Për lirin pas rigjykimit të cinguar, Gjykata Themelore e Mitrovicës, P. nr. 62/2016, (Gjykimi) http://www.eulex-kosovo.eu/eul/repository/docs/20161111-enacting-clause_Haxha_redacted.pdf

⁷⁷Këto parime pengojnë marrjen në pyetje të viktimës për jetën e tyre seksuale para dhe pas krimit, shih TPNJ, Rregulla dhe Procedura, 96 (ii); Rregulli 70 i Gjykatës Kriminale Ndërkombëtare për Procedurat dhe Provat; Gjykata Speciale e Sierra Leones (SCSL) Rregullat dhe Procedurat e Provave, Rregulli 96, “Rregullat e Provave në Çështjet për Përdhunime Seksuale”. Lidhur me elementin e rrëmbimit, do të ishte e përshtatshme të citohet, Rregullat dhe Procedurat e TPNJ-së, (ii), sipas të cilit, “pranimi nuk duhet të pranohet si prove mbrojtëse nëse viktimat (a) i është nënshtruar osë është kërcënuar me, osë ka patur arsye të friqesës, burgimit, arrestimit ose shtypjes psikologjike”, ku forca, kërcënimet dhe forcat ose ambjenti kërcënues nënvlerësojnë aftësinë e viktimës për të dhënë miratim të sinqertë në mënyrë vullnetare.

⁷⁸Shih QLH-Kosovë, *Krimet e Luftës në Kosovë*, 2016, fq. 460-70. Amnesty International intervistë me Anka Kurteshi Hajdari, QLH-Kosovë.

⁷⁹Amnesty International, intervistë me Anka Kurteshi Hajdari, QLH-Kosovë, nëntor 2017.

⁸⁰Amnesty International, intervistë me prokurorin të EULEX-it, tetor 2017. Prokurorët e EULEX-it mund të vazhdojnë të punojnë në këto çështje dhe të tjera të filluara përpara datës 15 prill 2014.

⁸¹Në mars të 2017-ës, 67 urdhër arreste ose urdhër arreste ndërkombëtare për krime lufte kanë qënë të mbetura pezull, Memorandum pas misionit të Komisionerit në Kosovë nga data 5 deri me 9 shkurt 2017, Strasburg, 10 prill 2017 CommDH (2017)9, para.16. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=2456443&Site=COE&direct=true>

⁸²Neni 157 (1), CPC, mundëson që një hetim mund të pezullohet, për arsye përfshi edhe, në raste kur rrethanat e përkohshme pengojnë ndjekjen penale efektive të akuzuarve. Neni 159 (1), CPC, Hetimet me Përkufizime Kohore.

⁸³Amnesty International intervistë me Matti Raatikainen, EULEX, Krye-Hetues për Krime Luftë, dhe Claudio Pala, Kryeprokuror i EULEX-it, shtator 2017.

besueshmëria e dëshmitarës nuk vihet në dyshim në asnjë prej çështjeve, por – ngaqë ka kaluar kaq shumë kohë – ka probleme për të vërtetuar identitetin e agresorit. Është me rëndësi të theksohet, që sipas standartëve ndërkombëtare, kërkesat për dëshmi në çështjet DHSK duhet të jenë më të ulëta, gjë që nënkupton se gjykatat nuk duhet të kërkojnë vërtetim dëshmie, deklarata shtesë nga dëshmitarët ose prova fizike për të mbështetur dëshminë e viktimës për të vërtetuar krimet e dhunës seksuale. Dëshmia e një viktime të vetme është e mjaftueshme, kur është e besueshme.⁸⁴

1.3 PENGESAT PËR DREJTËSI NË TË ARDHMËN

Si mund ti takojmë familjet në raste të tilla? Më vjen turp – njerëzit nuk duan t’ia dine se kush [janë prokurorët] – UNMIK-u, EULEX-i, ne – ata duan drejtësi,” Drita Hajdari, Zyra e Prokurorit Special, Prokurore për Krime Luftë

Në maj të 2014-ës, Kuvendi i Kosovës ka miratuar ndryshimet ligjore, të cilat kufizojnë kompetencat e prokurorëve dhe gjyqtarëve të EULEX-it, të hyra në fuqi menjëherë, dhe ka transferuar përgjegjësinë për gjykimin e krimeve të rënda, ndër të cilat edhe krimet e luftës, nga homologët vendas të Zyrës së Prokurorit Special në Republikën e Kosovës (ZPSRK).⁸⁵ Deri në maj të 2015-ës, ZPSRK-së i janë transferuar rreth 40 çështje për krime lufte.

Sidoqoftë, nuk pritet të ketë gjykime të tjera derisa të arrestohen të dyshuarit: e gjitha që prokurorët e ZPSRK-së mund të bëjnë, është të hetojnë, dhe nëse prova të mjaftueshme janë të disponueshme, të lëshojnë urdhërarreste. Por megjithatë, urdhërarrestet nuk japin garanci. Një e mbijetuar, H.B., i tregoj Amnesty International që dy ditë përpara intervistës, ajo ka parë person që e ka përdhunuar në një funeral të mbajtur në fshatin e saj, “Akoma nuk mund ta heqë nga mendja. Ai ka kryer gjithë ato përdhunime në grup në fshatin ku jetoj. Madje janë dy dëshmitar. EULEX-i ka lëshuar një urdhër-arrest. Ata tre vëllezër janë tre kriminelët më të mëdhej në fshatit”.

Në këtë kapitull, Amnesty International shqyrton gabimet e trashëguara dhe pengesat e reja që prokurorët e krimeve të ZPSRK-së hasin në përpjekjen e tyre për t’iu dhënë drejtësi të mbijetuarve dhe viktimave të DHSK.

PËRCAKTIMI I CUNGUAR I DHUNËS SEKSUALE SI KRIM LUFTË

“Jam torturuar dhe keqtrajtuar kaq keq; do ishte me mirë të më kishin vrarë”.

Jurisprudenca e TPNJ-së dhe Tribunalit Kriminal Ndërkombëtar për Ruanden (TKNR) kanë vendosur që varur nga rrethanat, përdhunimi dhe format e tjera të dhunës seksuale mund të cilësohen si torturë, krime lufte, krime kundër njerëzimit ose genocide. Statuti i Rromës, pjesë e Gjykatës Ndërkombëtare Penale shprehimisht cilëson përdhunimin seksual, skllavëria seksuale, prostitucioni i detyruar, shtatëzania e detyruar, shterëzimi i detyruar, apo ndonjë formë tjetër dhune seksuale me rëndësi të ngjashme mund të cilësohet si krim lufte apo krim kundër njerëzimit.⁸⁶ Megjithatë, për denimin e përdhunimit seksual dhe dhunës seksuale, ligji i zbatueshëm i Kosovës nuk i plotëson standartet ndërkombëtare.

Të gjitha paditë dhe gjykimet, si në Kosovë ashtu edhe në Serbi janë bërë për “Krime Luftë kundër Popullsisë Civile” sipas nenit 142 (1) të kodit penal të vitit 1976 në Republikën Federale Socialiste të Jugosllavisë (RFSJ KP), i cili ka qënë edhe ligji në zbatim gjatë periudhës së konfliktit të armatosur. Lidhur me çështjet DHSK, RFSJ KP është problematike sepse dështon në përcaktimin e plotë të përdhunimit seksual, duke u referuar vetëm si “prostitucion i detyrueshëm apo përdhunim”. Kjo mund të çojë në dështim të akuzës pasi kërkon dëshmi që viktima është lënduar fizikisht ose është përpjekur të kundërshtojë. Që të jetë në përputhje me standartet

⁸⁴Regulli 96 (i), TPNJ Rregullat e Procedurave dhe Provave; shih jurisdiksionin e ICTR-ës. Për diskutime të mëtejshme Shih paragrafin 3.4 “Mungesa e Detyrimeve për Vërtetim”, në OSBE, *Lufta kundër Pafajsisë për Dhunën Seksuale në Konfliktin e Bosnjës dhe Hercegovinës, Republika Srpska dhe Distriktin Brčko mes 2004 dhe 2014-ës*, qershor 2105, <http://www.osce.org/bih/171906?download=true>

⁸⁵Ligji Nr. 04/L-273, Për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjeve të Lidhura me Mandatin e Misionit të Sundimit të Ligjit të Misionit të Bashkimit në Republikën e Kosovës, 23 prill 2014, <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/04-L-273%20a.pdf>. EULEX ruan disa kompetenca, përfshi edhe për çështjet që janë akoma në proces.

⁸⁶Amnesty International, *Përdhunimi dhe Dhuna Seksuale: Ligji për të drejtat Humanitare dhe standardet e gjykatës kriminale ndërkombëtare*, (Përdhunimi dhe Dhuna Seksuale), Indeksi: 53/001/2011, mars 2011, <http://www.amnesty.org/en/library/info/IO53/001/2011/en>

ndërkombëtare të ligjit për të drejtat e njeriut, përcaktimi i përdhunimit duhet të përfshijë “dhunën, kërcënimin e përdorimit të dhunës apo detyrimin”⁸⁷ për të përfshirë elementin e pavullnetshmërisë.⁸⁸

Neni 142 i nuk i referohet asnjë prej formave të DHSK sic përcaktohen në Statutin e Romës: megjithatë, përfshin “torturën”, e cila mund të përdoret në gjykime të mëvonshme, si akte përdhunimi të cilat përbëjnë krime kundër njerëzimit ose krime lufte e cila poashtu përbëjnë torturë.⁸⁹

TPNJ-ja i përcakton sulmet seksuale të kryera në Kosovës si persekutim, dhe si krime kundër njerëzimit.

Megjithatë, krimet kundër njerëzimit nuk janë të kodifikuara në RFSJ KP.⁹⁰ Ky përjashtim pengon gjykimin e përdhunimit dhe formave të tjera të dhunës seksuale të kryera pas konfliktit të armatosur, dhe si të tilla nuk mund të gjykojnë si krime lufte, por mund të themelojnë bazën për padi për krime kundër njerëzimit.⁹¹

Në vitin 2008, Kosova miratoj një Kod Penal të ri, (përshtatur dhe ndryshuar në 2013-ën),⁹² i cili përfshin masa të frymëzuara nga Statuti i Romës, përfshi edhe masa lidhur me përdhunimin, përcaktimin e saj dhe krime të tjera DSLK.⁹³ Shumë i rëndësishëm është neni 149 i cili mundëson hetimin e krimeve kundër njerëzimit, kur ato janë “pjesë e një sulmi të gjerë apo sistematik të drejtuar kundër popullsisë civile”. Neni 149 (1.7) mundëson mes të tjerash, hetimin e “burgosje ose privime të tjera të rënda të lirisë fizike”; tortures; “dhunim, skllavëri seksuale, prostitucion të detyruar, shtatzëni me dhunë, sterilizim të detyruar ose çfarëdo forme tjetër po aq të rëndë të dhunës seksuale” si dhe, “zhdukjen e detyruar të personave” dhe, “vepra të tjera çnjerëzore të karakterit të ngjashëm që qëllimisht shkaktojnë vuajtje të mëdha, lëndime të rënda të trupit ose të shëndetit fizik apo mendor”

Dëshmitë e të mbijetuarve sugjerojnë që paditë për një apo më shumë nga këto veprime do ta pasqyronte më saktësisht përvojën e tyre, dhe të mundësonte një konsideratëmë të plotë të provave. Të mbijetuarit kanë dëshmuar sesi përdhunimet nuk kanë ndodhë në izolim, por në kontekstin e gjërë të sulmeve sistematike dhe gjithëpërfshirëse kundër popullsisë civile, dhe si rrjedhojë, mund të përbëjnë krime kundër njerëzimit. Për këtë arsye, zbatimi i KP të RFSJ-së në vend të Kodit Penal të vitit 2013 është problematik për hetimin e DHSK.⁹⁴ Si rrjedhojë, Amnesty International e cilëson si të pamundur, dhe të papërshtatshme në disa raste, për të marrë akuzat për dhunë seksuale në konflikt në Kosovë si krime kundër njerëzimit

⁸⁷ Forma të ndryshme force të njohura në ligjin ndërkombëtar përfshijnë edhe kërcënimin e përdorimit të forces, burgosjen, arrestimin, shtypjen psikologjike, abuzimin e pushtetit, autorët përfitojnë nga ambjenti i dhunshëm dhe nga paaftësia e viktimës për të dhënë një miratim të sinqertë, Amnesty International, *Përdhunimi dhe Dhuna Seksuale*, fq. 19-28.

⁸⁸ Kjo është përcaktuar në Statutin e Romës, Elementet e Krimit, Neni 7 (1) (g)-1, Krimet kundër njerëzimit – përdhunimi, para (2), “Shkelja është kryer me force, ose me kërcënim për përdorim force ose shtypje, të ngjashme me ato të shkaktuara nga frika nga dhuna, burgosja, arrestimi, ose shtypja psikologjike, ose abuzimi i pushtetit, ndaj viktimës ose një personi tjetër, ose duke marrë shkas nga ambjenti i dhunës dhe paaftësia e viktimës për të dhënë miratim të sinqertë”, <http://www.iccpi.int/nr/rdonlyres/336923d8-a6ad-40ec-ad7b-45bf9de73d56/0/elementsofcrimeseng.pdf>

⁸⁹ Brenda jurisdiksionit të Gjykatës Kriminale Ndërkombëtare, të gjitha aktet e përdhunimit që përbëjnë krime kundër njerëzimit ose krime të denuara janë faktueshëm dhe ligjërisht ngjites me krime e torturës dhe krimet e luftës ose krime kundër njerëzimit dhe mund të denohen si të tilla, Amnesty International, *Përdhunimi dhe Dhuna Seksuale*, fq.38-39.

⁹⁰ Kjo ka pasojë praktike për krimet e kryera në rrethanat e luftës, ose pas saj, të cilat nuk përbëjnë krime lufte; do të gjykohej si krime të zakonshme dhe si të tilla do të nënshtrohenin statutit të kufizimeve. Krimet kundër njerëzimit nuk i nënshtrohen kufizimeve të tilla.

⁹¹ Amnesty international vëren që Dhoma Speciale e Kosovës, me jurisdiksion mbi krimet e luftës të kryera mes dates 1 janar 1998 dhe 31 dhjetor 2000 do të mund të ngrisë padi për Krime kundër Njerëzimit, sikurse do të, “aplikoheshin në ligjin e zakonshëm ndërkombëtar dhe një pjesë të madhe të ligjit penal të Kosovës përderisa është nëpërputhje me ligjin e zakonshëm ndërkombëtar, sic do të ishte zbatuar në kohën që janë kryer krimet”, shih Nenin 7, Jurisdiksioni i Përkohshëm; Neni 12, Ligji i Aplikueshëm; Neni 13: Krime kundër Njerëzimit, Ligji Nr.05/L-053, për Dhomën Speciale dhe Zyrën e Prokurorit Special, <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/05-L-053%20a.pdf>

⁹² Prokurorët vendas të ZPSRK-ës kanë marrë në dorë çështje për krime lufte përpara, por një departament i vecantë është themeluar në 2015-ën.

⁹³ Kodi Penal 2008/2013 gjithashtu përfshin masa për gjenocid, krime lufte dhe për përgjegjësi nga superiorët, element kyc për ndjekjen penale të komandanteve ushtarak dhe udhëheqësve civil. Kodi Penal i Përkohshëm i Kosovës, është paraqitur nga UNMIK-u në rregulloren Nr. 2003/23 në korrik të vitit 2003, dhe ka hyre në fuqi me 6 prill të vitit 2004. Më vonë është miratuar si Kodi Penal nga Kuvendi i Kosovës në nëntor të 2008-ës; dhe është ndryshuar në 2012-ën, për të hyrë në fuqi me 1 janar të 2013-ës. Në Kodin Penal të 2013-ës, krimet sipas ligjit ndërkombëtar janë ri-emëruar si Neni 148: gjenocide, Neni 149: krime kundër njerëzimit; (Neni 150-153): krime lufte dhe (Neni 161) për përgjegjësi drejtuese; masat e dyre janë identike me Kodin Penal të 2008-ës; Neni 116, Neni 117; Neni 118-121, Neni 161 dhe Neni 117 përkatësisht.

⁹⁴ Ndërsa Kodi Penal i Kosovës ndalon aplikimin retroaktiv të ligjit penal nëse është përcaktues për të akuzuarin, Neni 15.2 i ICCPR-s mundëson që gjyqi dhe denimi “i cdo shkeljeje, në kohën që është kryer, ka qënë krim sipas parimeve themelore të ligjit të njohur nga bashkësia e kombëve” Neni 2 & 3, Kodi Penal; nën Nenin 52, Kushtetuta e Kosovës, CCPR-ja, sikurse instrumenta të tjerë të të drejtave të njeriut të zbatueshme në Kosovë, ka prioritet mbi ligjet vendase. Në gjykatën shtetërore në Bosnje Hercegovinë, prokurorët kanë sjellë Kodin Penal të BH-së i cili është më afër përmbushjes së standartëve ndërkombëtare. Megjithatë Kodi Penal i Republikës Federale Jugosllave është aplikuar më shumë që nga vendimi i Gjykatës Europiane për të Drejtat e Njeriut në vitin 2013-të, në çështjen Maktouf dhe Damjanović v. Bosnjes dhe Hercegovinës, (2312/08) & (34179/08), GJEDNJ, Dhoma Kryesore. Vendimi i GJEDNJ zbuloj se aplikimi i masave dënuese në Kodin Penal të BH-së në këtë rast ka shkelur Nenin e 7-të GJENDJ-ës, i cili ndalon aplikimin retroaktiv të ligjit penal në disfavor të të pandehurit. GJEDNJ-ja nënvizon se gjykata duhet të kishte përdorur masa dënuese më të lehta të KP të RFSJ-së gjatë denimit të pandehurve. Shih gjashtu, “Na duhet mbështetje, jo keqardhje”, fq. 20.

SHUMË PAK PROKURORË DHE BURIME

Në 2016-ën janë emëruar dy prokurorë në Departamentin e sapothemeluar për Krime Luftë në ZPSRK, të cilët kanë ngritur padinë e pare në nëntor.⁹⁵ Ata përballën me probleme të vjetra dhe pengesa të reja në hetimin e krimeve të luftës, përfshi edhe DHSK.

Rreth 40 çështje për krime lufte i janë transferuar ZPSRK-së nga prokurorët e EULEX-it për krime lufte, ndër të cilat janë edhe kater çështje DHSK. Por ngarkesa e prokurorëve për krime luftë përfshin – përveç çështjeve për krime lufte të transferuara nga EULEX-I – krime të tjera të rënda që nuk lidhen me krimet e luftës, ndër të cilat janë 39 çështje për krim të organizuar dhe trafikim të rëndë. Deri në qershor të 2018-ës, kur mbaron edhe mandate i EULEX-it, përlogaritët që rreth 1,500 çështje për krime të rënda, përfshi edhe krimet e luftës do ti kalohen prokurorëve dhe gjyqsorit të Kosovës.⁹⁶ Por pa vullnetin politik, dhe fonde për më shumë staf dhe burime, M.R. tha për Amnesty International se “Do të jetë e pamundur që të gjitha çështjet [për krime lufte] të përvetsohen nga ZPSRK-ja. Atyre do tu duhen rreth 10 veta dhe një sistem menaxhimi për çështjet, të cilat nuk i kanë”. QLH në Kosovë gjithashtu ka ngritur pikëpyetje, “Sa mund të bëjnë dy prokurorë aty ku dhjetra kolege ndërkombëtare s’ia dolën dot”.

Në pothuajse nëntë vite, EULEX-I, me nëntë prokurorë (jo të gjithë për krime lufte), gjashtë oficerë ligjor, staf mbështetës si dhe shumë më shumë burime sesa ZPSRK kanë përmbyllur vetëm 38 çështje për krime lufte.⁹⁷ Prokurorëve të rinjë për krime lufte ju mungon staf mbështetës, përfshi edhe analistë ligjor dhe analist inteligjence; po ashtu nuk kanë sistem menaxhimi për dosjet dhe ju mungojnë burimet financiare.

Me ndihmen e donatorëve, prokurorët kanë marrë pjesë në një program trajnimi për hetimin dhe denimin e çështjeve DHSK, ndër të cilat është trajnimi me homologë nga Gjykata Shtetërore e Bosnje Hercegovinës, si dhe në përdorimin e provave nga prokurorë dhe ish-prokurorë të TPNJ-ës.⁹⁸ Gjithsesi, sikurse tregojnë humultimet e Amnesty International në Bosnjë dhe Hercegovinë, Dhoma për Krime Luftë në Sarajevë s’ka mundur të japë rezultat në shifra dhe cilësi deri pas investimeve të mëdha financiare dhe burime njerzore.⁹⁹

EULEX-i ka nxitur prokurorët vendas që ti bashkohen Departamentit për Krime Luftë në ZPS, por pavarësisht rritjes së rrogave, aplikantët kanë refuzuar.¹⁰⁰ Pjesërisht, kjo ka të bëjë me ngarkesën: ndërsa gjykimet e të dyshuarve serb janë lënë pezull për shkak të mungesës së ekstradimeve, dhe perceptimit se shumica e çështjeve janë kundër ish-anëtarve të UÇK-së.¹⁰¹ Pak prokurorë (ose gjyqtar) qasin frikësimet dhe kërcenimet që tërheqin çështje të tilla, pa ju ofruar mbrojtje.¹⁰²

ZHDUKJA E PROVAVE

“EULEX-i [...] ka trashëguar një situatë të ndjeshme dhe të vështirë, vecanarisht në sferën e luftës kundër krimeve të rënda: materiale gjyqsore të mangëta, dokumenta të humbur, dëshmi të pambledhura. Si rrjedhojë, një numër i madh krimesh mund të mbesin pa u denuar”, Senatori Dick Marty, raportues për Asamblenë Parlamentare të Këshillit të Europës.¹⁰³

Kur EULEX-i trashëgoj 1,187 dosje për krime të rënda, përfshi edhe krime lufte, të cilat ishin të pahetuara nga UNMIK-u, Amnesty International ka vërejtur që numri i çështjeve është cuditërisht i vogël.¹⁰⁴ Më vonë, rreth 500 prej tyre janë mbyllur nga EULEX-i për mungesë provash. Megjithatë shumë prej dosjeve të krimeve të luftës përfshijnë disa viktime, duke patur parasysh shkallën dhe rastët e dokumentuara për krime lufte dhe krime kundër njerëzimit, ky numër përfaqëson vetëm një fraksion të krimeve të raportuara pranë UNMIK-ut ose të

⁹⁵ Prokurorët vendas të PSRS-ë kanë marrë në dorë çështje për krime lufte përpara, por një departament i vecantë është themeluar në 2015-ën.

⁹⁶ KE, Memorandum i Komisionit të Këshillit të Europës, Kosovë, paragrafi 18. QLH-Kosovë. Gjykimet e Krimeve të Luftës 2016, fq. 350.

⁹⁷ Deri më 28 mars 2017-të, shih “Drejtësi për Krimet e Luftës – Rritja e Bashkëpunimit Gjyqsor e Nevojshme”, <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,27,605>

⁹⁸ Koordinuar dhe financuar nga UN Women.

⁹⁹ Për komentet e Amnesty International’s në 2012-ën, mbi dështimin e programit të Mbikqyrjes, Drejtimit dhe Këshillimit pranë EULEX-it e cila do duhej të kishte përgaditur prokurorët e ZPS-ë, dhe në gjyqsorin e Kosovës, për të marrënpërsipër ndjekjen penale dhe gjykuar krimet e rënda, ndër të cilat edhe krimet e luftës, shih *Koha për EULEX-in të ndjekë penalisht krimet e luftës*, fq. 49-51. 1

¹⁰⁰ DH, ka qënë vullnetare për rolin pas dështimit të procedurës së punësimit për tre muaj, “Drita Hajdari prokurorja që theu mitin e komandantëve të paprekshëm”, maj 2016, Telegraf, <https://telegrafi.com/drita-hajdari-prokurorja-ge-theu-mitin-e-komandanteve-te-paprekshem/>

¹⁰¹ Megjithatë, sipas QLH në Kosovë, në gjykimet e kryera nga EULEX-I, 60 të akuzuar në 20 çështje janë shqiptar, ndërsa në 22 çështje, të paditurit janë serb ose serb të Kosovës; në çështje të tjera janë dy malazez, QLH, Raprti i Gjykimit të Krimeve të Luftës, 2016, Kosovë, fq. 345, shënimi 1.

¹⁰² Në 2015-ën, 166 të dyshuar janë shqiptar, ish-anëtar të UÇK-ës, EC, *Raport Progresi*, Kosovo, fq. 27.

¹⁰³ PACE, Komiteti për Çështje Ligjore dhe të Drejtat e Njeriut, trajtimi njerezor i njerëzve dhe trafikimi i paligjshëm i organeve njerëzore në Kosovë, Raportuesi: Mr. Dick Marty, 12 dhjetor 2010, paragrafi 11, http://assembly.coe.int/committeedocs/2010/20101218_ajdoc462010provamended.pdf

¹⁰⁴ Kjo mund të shpjegohet pjesërisht nga dështimi i UNMIK-ut për të klasifikuar më shumë se 2,000 dosje të personave të zhdukur si krime lufte. Dosjet e klasifikuara si krime të rënda, ndër të cilat edhe krimet e luftës, i janë kaluar në vitin 2007 grupit të Planifikimit të BE-së, përpara ardhjes së EULEX-it, This can now be partially explained by UNMIK’s failure to classify almost 2,000 missing person files as war crimes cases.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S’KA AKOMA.

Amnesty International

mbledhura nga burime të tjera. Sikurse ka vërejtur edhe Policia e Kosovës, “Ata thonë që ka patur 10-20 mijë përdhunime, por kanë vetëm dhjetra çështje në databazë për gjykim”. Tani jemi në vitin 2017, dhe bëhet pyetja nëse UNMIK-u ka mbajtur dosjet, dhe nuk ja ka kaluar EULEX-it në vitin 2008.

Prokurorja Drita Hajdari tha për Amnesty International se, “Një grua erdhi të na pyes për një dosje. Familja e saj është vrarë në vitin 1999, kështu që kontaktoam njësinë e PK të udhëhequr nga EULEX-i, dhe ju kërkuam të rihapnin dosjen dhe të fillojnë një hetim. Por dosja ishte e hapur, dhe ishte prapë me UNMIK-un; akoma vazhdojnë të skanojnë çështjet [për t’ia dërguar EULEX-it]”.¹⁰⁵ Në çështjet e tjera, duket qartë që të mbijetuarit dhe dëshmitarët nuk janë intervistuar asnjëherë, ndër to janë edhe çështje të depozituara fillimisht me UNMIK-un në TPNJ.¹⁰⁶

Sipas Hetuesve për Krime Luftë në Policinë e Kosovës, në disa raste, ku grate kanë dhënë dëshmitë e tyre shumë vite më përpara, nuk ka asgjë të lidhur me çështjen në databazë, apo edhe kur ka, asnjë e dhënë nuk egziston për autorët e dyshuar.¹⁰⁷ Aktiviste për të drejtat e krave kanë pohuar gjithashtu se UNMIK-u ka humbur prova për përdhunime dhe sulme seksuale, të mbledhura nga grupe grash menjëherë pas luftës.¹⁰⁸

Megjithatë ZPSRK së shpejti do marrë 9 milion faqe dokumenta për krime luftë nga TPNJ-ja, pa staf shtesë, s’ka gjasa të kenë kapacitetin për të analizuar dhe përdorur këto prova.¹⁰⁹

KAPCITETET HETUESE

Hetimet paraprake të çështjeve DhSLK të kryera nga nga Njësia Hetuese për Krime Luftë në Policinë e Kosovës, të cilët punojnë nën mbikqyrjen e EULEX-it. Njësia ka në përbërje të saj edhe dy oficerë femra të ngarkuara me çështjet DHSK, apo në raste të vogla kur çështjet janë për viktimë meshkuj, oficer meshkuj janë emëruar për ti shqyrtuar. Rreth 22 çështje me deklarata përdhunimi janë hetuar nga Njësia e EULEX-it për Krime Luftë. Për momentin, kompetencat e tyre janë të kufizuara me ligj, dhe ju kërkohet të kryejnë hetime vetëm me kërkesë të prokurorëve të EULEX-it, ose prokurorëve vendas. Megjithatë, ata nuk kanë mundësi të përdorin databazat e çështjeve përkatëse, të mbajtura nga UNMIK-u dhe EULEX-I, kështu që hetimet bëhen pjesë-pjesë. Pengesë tjetër për hetimet e tyre përbën mungesa e bashkëpunimit me Serbinë (diskutuar më poshtë), dhe problemi i intervistimit të dëshmitarëve të mbijetuar, të cilët në shumë raste, kanë qënë të pavullnetshëm për të vazhduar çështjen – qoftë për arsye personale apo familjare, ose nga zhgënjimi i autoriteteve hetuese për të bërë hapa përpara me çështjet e tyre.

Hetuesit e Policisë së Kosovës janë trajnuar për ndjeshmëri gjinore, por është e qartë nga ky raport se kanë nevojë për mbikqyrje më të afërt prokuroriale dhe trajnime të mëtejshme për të hetuar këto krime të rënda.

Në shtator të 2017-ës, Mirlinda Sada, koordinatore e Medica Gjakova tha për Amnesty International se, “Disa gra kanë pësuar tronditje të tmerrshme kohët e fundit, kur Policia e Kosovës ka shkuar në një fshat afër fshatit ku banon, dhe kanë trokitur në derën e grave që kanë dhënë dëshmi [në 1999-ën] për International Crisis Group (ICG).¹¹⁰ Nuk jemi të sigurtë, por mendojmë që ICG-ja ose j’aka dhënë dosjet UNMIK-ut, ose ja ka dorëzuar prokurorëve vendore të cilët ja kanë kaluar UNMIK-ut, dhe mendoj se dikush tha që dikush i ka gjetur në një sirtar. Policia e Kosovës për Krime Luftë ka dashur t’i marrë os ti konfirmojë dëshmitë. Gratë kanë qënë shumë të mërzitura për këtë dhe të shqetësuara se njerëzit do fillojnë ti identifikojnë si viktimë përdhunimi. Folëm me prokurorin, dhe më vonë një police shumë e sjellshme erdhi në qendrën tone, dhe foli me gratë këtu.”

Policia e Kosovës është tashmë e vetëdijshme se kanë nevojë të bashkëpunojnë më shumë me OJQ-të që punojnë me të mbijetuarit, pas trajnimit të kryer në maj të 2017-ës, nga QKRMT-ja, gratë e OKB-së, dhe prokurorë nga Bosnje Hercegovina. Hetuesve të Policisë së Kosovës, tashmë ju kërkohet të informojnë të mbijetuarit-dëshmitarët për procedurat që duhen ndjekur për të dhënë dëshmi, ndër të cilat kërkohet që të

¹⁰⁵ “Amendamentet e regjimit aktual të provave për deklaratat e dëshmitarëve të dhëna para gjyqit, do të ndihmonin jashtëzakonisht shumë për të siguruar që kalimi i kohës nuk ndikon negativisht në ruajtjen e provave”, shih, EULEX “Drejtësi për Krime të Luftës – Rritja e Bashkëpunimit Gjyqësor e Nevojshme”, 28 mars 2017, <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,27,605>. Sikurse ka vërejtur EULEX-I, duhet të merrën masa për të siguruar ruajtjen e provave, ndërsa transferohen dosjet, dhe të sigurohet pranueshmëria e tyre në gjykime të së ardhmës, intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

¹⁰⁶ Amendamentet e regjimit aktual të provave për deklaratat e dëshmitarëve të dhëna para gjyqit, do të ndihmonin jashtëzakonisht shumë për të siguruar që kalimi i kohës nuk ndikon negativisht në ruajtjen e provave”, shih, EULEX “Drejtësi për Krime të Luftës – Rritja e Bashkëpunimit Gjyqësor e Nevojshme”, 28 mars 2017, <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,27,605>. Sikurse ka vërejtur EULEX-I, duhet të merrën masa për të siguruar ruajtjen e provave, ndërsa transferohen dosjet, dhe të sigurohet pranueshmëria e tyre në gjykime të së ardhmës, intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

¹⁰⁷ Intervistë e Amnesty International me Kapiten Ahmetin, Kryetar i Njesisë për Krime Luftë në Policinë e Kosovës, nëntor 2017-të.

¹⁰⁸ Zëri i Grave të Kosovës, “Top Channel Shqyrton Përdhunimin e Grave të Kosovës gjatë Luftës” prill 2014, <http://www.womensnetwork.org/documents/20140505102745713.pdf>

¹⁰⁹ Sipas një Memorandumi Mirëkuptimi mes TPNJ/MNTP dhe ZPRK, shpallur në nëntor të 2007-ës.

¹¹⁰ Emri i fshatit nuk është zbuluar pas kërkesës së OJQ-së, për të respektuar privatësinë e të mbijetuarve. ICG ka punuar në Gjakovë deri në fund të vitit 1999, duke bledhur dëshmi për TPNJ-në, shih ICG, Realiteti kërkon, Dokumentimi i Shkeljeve të Ligjit Ndërkombëtar Humanitar në Kosovë 1999, <http://cms.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/reality-demands-documenting-violations-international-humanitarian-law-kosovo-1999>

shoqërohen nga një psikolog dhe të zgjedhin nëse intervista të mbahet në komiseriatin e policisë, në shtëpitë e tyre apo në një nga qendrat e drejtura nga OJQ-të që punojnë me të mbijetuarit. Në nëntor të 2017-ës, një Procedurë Standarte Veprimi ka qënë duke u hartuar, me qëllim informimin e të mbijetuarve për mundësinë e përdorimit të sistemit ligjor dhe të përcaktohet me qartësi procedurat, proceset, përfshi edhe referimet mes policisë dhe OJQ-ve, prokurorëve dhe aktorëve të tjerë, ndër të cilët edhe psikologët.¹¹¹

MUNGESA E VULLNETIT POLITIK

“Askush nuk asht interesu për me marrë drejtësi për ne”

Grupi Ndërmëntor i Punës për Ballafaqimin me të Shkuarën dhe Pajtimin (GNPBSP) ka punuar për një Strategji Kombëtare për Drejtësi Tranzicionale që nga 2012-ta, kur i është dhënë mandate për të “themeluar një qasje gjithëpërfshirëse me ndjeshmëri gjinore për ballafaqimin me të shkuarën përfshi edhe luftën e fundit dhe përidhën e tranzicionit duke marrë në konsideratë qasjet e të gjitha komuniteteve në Kosovë”.

Interesi i GNPBSP-së për viktimat e DHSLK dhe viktimave të tjera të luftës ka qënë minimal; asnjë shoqatë për viktimat, të afërmit e personave të humbur apo të mbijetuarve të DHSLK nuk janë përfshirë në proces. Po ashtu, GNPBSP-ja nuk është përfshirë në procesin e sigurimit të shpërblimeve për dhunën seksuale.¹¹²

Megjithatë elementet e strategjisë për denim janë hartuar – përfshi edhe nga prokuror të EULEX-it dhe ZPSRK – por përfshirja në Strategjinë Kombëtare është pezulluar, pas zhytjes në mosmarrëveshje politike, mungesës së vullnetit nga udhëheqësit politik të Kosovës apo presionit të BE-së për të bërë hapa përpara.¹¹³

Për më tepër, Komisioneri i Këshillit të Europës për të Drejtat e Njeriut ka ngritur shqetësime për kapacitetin e gjyqësorit për të adresuar çështje të ndërlikuara për krime lufte, dhe ka nxitur fuqishëm Ministrinë e Drejtësisë që të kërkojë konsultime me Komisionin e Venecias, përpara se të fillojë reformë gjyqësore. Në mungesë të vullnetit politik, një struktura të përshtatshme ligjore dhe një sistemi ligjor me mungesë kapaciteti për të gjykuar çështje për DHSLK, është e vështirë të kuptohet sesi prokurorët vendas mund të bëjnë një punë më të mire sesa kanë bërë UNMIK-u dhe EULEX-i për t’iu dhënë drejtësi viktimat të krimeve sipas ligjit ndërkombëtar, përfshi edhe të mbijetuarve të DHSLK.

MUNGESA E BASHKËPUNIMIT DHE NDIHMËS LIGJORE

“EULEX-i mundëson bashkëpunimin. Kur të ikë EULEX-i, është e pashmangshme që do të ketë rënie të përkohshme, s’do të jetë rënë katastrofike, por probleme të njëta do të mbetën. Si munden ti përballin dy prokurorë gjithë ato çështje? Ka kaq shumë çështje [përdhunimi], më vjen keq, por nuk do të bëhet drejtësi. Nuk ka besim [mes Kosovës dhe Serbisë], dhe nuk mund të bëhen gjykime në mungesë. Ka pengesa objective [sic është edhe] çështja praktike e burimeve. Prokurorët e rinjë do të jenë nën mikroskop”. Alexandra Papadopoulou, Udhëheqëse e EULEX-it, shtator 2017.

Sfida kryesore për denimin e DHSLK në të ardhmen është pamundësia për të ngritur çështjet kundër serbëve të Kosovës ose serbëve që jetojnë në Serbi të cilët nuk mund të ekstradohen. Për më tepër, ndërsa Zyra e Prokurorit për Krime Lufte në Serbi përfshihet në bashkëpunimi të kufizuar me EULEX-in, nuk ka asnjë marrëveshje për bashkëpunim ligjor të ndërsjellë mes Beogradit dhe Prishtinës. Madje edhe bashkëpunimi i kufizuar i EULEX-it do të marrë fund me largimin e tij.¹¹⁴

Mungesa e bashkëpunimit do të kufizojë edhe gjykimin e çështjeve DHSLK në Serbi. Më përpara prokurorët serb kanë mundur të marrin në pyetje dëshmitar nga Kosova; të cilët janë më pas janë shoqëruar në gjykatën e Beogradit nga UNMIK-u (fillimisht me ndihmën e Qendrës Ligjore Humanitare), dhe më vonë, nga EULEX-i.¹¹⁵ Në gjykimet e çështjeve DHSLK, deri më sot, dëshmitarë kanë qënë vetëm gratë serbe ose roma.

Kryeprokurori për ZPS, z. Reshat Millaku tha për Amnesty International se “Ne s’na ka kapë paniku sepse EULEX-i është akoma këtu. Por kur të ikë EULEX-i, ZPKL do të ketë nevojë për ne në çështje, vecanarisht ato që kthehen për rigjykim, për të cilat kemi prova dhe dëshmitar”. Megjithatë Reshat Millaku vazhdon të bëjë presion

¹¹¹ Amnesty International intervistë me Njësine e Hetuesve të Policisë Kosovës, dhe Feride Rushitij, QKRV.

¹¹² Përfaqësuesit serb dolën heret në proces, dukshëm për shkak të armiqësisë, Nora Ahmetaj dhe Thomas Unger, *Korniza e Kosovës Për Trajtimin e Të Kaluarës Në Një Pikë Kthesë: Vlerësim nga shoqëria civile për progresin drejt hartimit të Strategjisë Kombëtare për Drejtësinë Tranzicionale*, prill 2007, http://www.impunitywatch.org/docs/Civil_society_review_report_final_ENG_8.5.pdf

¹¹³ *Balkan Transitional Justice*, “Strategjia e Kosovës për Drejtësi e Nënvlësuar nga Ndasitë”, 11 prill 2017, <http://www.balkaninsight.com/en/article/war-justice-strategy-for-kosovo-undermined-by-divisions-04-10-2017>

¹¹⁴ Kosovo nuk ka mundësi të përdorë mekanizmat rajonale dhe marrëveshjet rajonale për të bërë ndjekje penale, sikurse janë ato mes Serbisë dhe Bosnje Hercegovinës.

¹¹⁵ Në 2009-ën, për shëmbull, ka pasë bashkëpunim mes Policisë së Kosovës dhe Ministrisë së Brëndshme të Serbisë, për t’iu mundësuar dy grave të dëshmojnë në një çështje DHSLK pranë Gjykatës Speciale për Krime Lufte në Beograd.

autoriteteve të Kosovës, ecuria varet nga njohja [e Kosovës nga Serbia]. Sikurse Prokurorja për Krime Luftë Drita Hajdari tregoj bindshëm, "Ne duhet të kemi një raport profesional, por pengohet nga politika".¹¹⁶

Ndërsa EULEX-i përgaditet të largohet, BE-ja duhet të sigurojë përfshirjen e drejtësisë tranzicionale në axhenden e bisedimeve të nivelit të lartë për "normalizimin" e marrëdhënieve mes Serbisë dhe Kosovës,¹¹⁷ përfshi edhe adresimin e çështjes teknike për ndihmë reciproke ligjore.

Më së fundmi, në nëntor, gjatë në vizite në Beograd, Presidenti i TPNJ-së dhe Mekanizmit për Gjykatat Ndërkombëtare Kriminale (MGJNK) janë takuar me Presidentin Serb dhe Kryeministrin për të adresuar mungesën e bashkëpunimit me ZPSRK-në.¹¹⁸ Megjithatë rezultatet e këtij takimi nuk janë bërë publike, kjo sugjeron që po rritet vullti për bashkëpunim.

DËSHTIMI I SERBISË

Serbia ka dështuar bindshëm në përgjegjësinë e saj për të vënë përpara drejtësisë police serb, paraushtarak dhe ish-anëtarë të Ushtrisë Jugosllave, pavarsisht sasisë së pakundërshtueshme të provave për përgjegjësi kriminale për përdhunime, torturë dhe DHSK të kryera në Kosovë. Pesë akuza janë sjellë para Dhomës Speciale për Krime Luftë në Beograd, por vetëm një padi – për një çështje që ka qënë në proces në nëntor të 2017-ës – është ngritur kundër të dyshuarve serb; të tjerat janë ngritur kundër ish anëtarëve të UÇK-së.¹¹⁹

Pavarsisht denimit të zyrtarëve të lartë serb dhe të ish Republikës Jugosllave për përgjegjësi eprore për sulmet seksuale në Kosovë, asnjë police, ushtarak apo zyrtar të qeverisë grade më të ulët, me përgjegjësi komandues nuk janë paditur nga Zyra e Prokurorit për Krime Luftë (ZPKL). Në 2012-ën, Qendra Ligjore Humanitare publikoi një dosje, e prezantuar nga ZPKL-ja, e cila ofron prova bindëse për dështimin e Ljubisa Diković, Komandant i Brigadës së Motorizuar të 37 në Kosovë, gjatë vitit 1999-të, për të penguar përdhunime seksuale dhe për të ndëshkuar autorët që ishin nën komandën e tij. Duke patur parasysh klimën e pandëshkueshmërisë në Serbi, ka pak gjasa që Ljubisa Diković, që tani është Togër i Përgjithshëm në Ushtrinë e Serbisë, të paditet.¹²⁰ Në nëntor të 2017-ës, Zyra e Prokurorit për Krime Luftë mbylli një hetim për dështimin e ish Gjeneralit të Ushtrisë Jugosllave, Dragan Živanović për të parandaluar vrasjen e 118-të civilëve në fshatërat, Qyshk, Pavljan, Lybeniq dhe Zahac; në tetor të 1999-ës; lidhur me këto incidente, një tentativë për përdhunim në Qyshk, dhe një rast përdhunimi dhe vrasjeje në Pejë janë dokumentuar nga Human Rights Watch.¹²¹

Një pengesë tjetër për denimin e disa prej të dyshuarve për krime luftë në Kosovë qëndron në faktin se Njësia e Shërbimit Hetues për Krime Luftë (NSHL) është pjesë e policisë së Ministrisë së Brëndshme, e cila ka shërbyer në Kosovë, që në atë kohë ka qënë pjesë e Republikës Federale Jugosllave, përpara dhe gjatë konfliktit të armatosur; disa nga oficerët e policisë akoma vazhdojnë të mbajnë poste në polici. Si rrjedhojë, NSHL-ja ndonjëherë nuk ka bashkëpunuar për hetimet e nisura nga ZPKL-ja për çështje në të cilat policë të Ministrisë së Brëndshme dyshohen për krime luftë të kryera në Kosovë. Për më tepër, ish oficerë të policisë të cilët janë përgaditur të dalin dëshmitar kundër ish kolegëve kanë marrë kërcënime, jo vetëm nga oficerët e policisë, por edhe nga anëtarë të Njësive për Mbrojtjen e Dëshmitarëve.¹²²

¹¹⁶ Amnesty International, intervistë me ZPRK, shtator 2017.

¹¹⁷ Në 2010-ën, të afërmit e personave të humbur në Kosovë dhe Serbi kanë thirrje që çështja e personave të humbur ti shtohet agjendës për bisedime të nivelit të lartë të organizuar nga Komisioni Ndërkombëtar për Personat e Humbur.

¹¹⁸ TPNJ/MNTP po ashtu ka nënshkruar një Memorandum Mirëkuptimi, për të formalizuar bashkëpunimin mes TPNJ/MNTP-së dhe ZPSRK, e cila do të lejonte Zyren e Prokurorit të Republikës së Kosovës për të marrë në dorë mbi 9 milion faqe dokumentash për krime luftë. TPNJ/MNTP ka shprehur gatishmëri për të ndihmuar ZPRK me kryerjen e kërkesave për ndihmë nga TPNJ; për të mbajtur vizita me autoritet gjyqësorë të Kosovës që merrin me hetimin dhe ndjekjen penale të çështjeve për krime luftë, dhe për të trajnuar prokurorët dhe hetuesit e policisë së Kosovës për të përdorur Sistemin Elektronik të TPNJ-së për Zbulim; të dhëna të mundësuar për Amnesty International nga UN Women, financuar nga Fondi për Ndeshmëri Gjimore në Drejtësinë Transnacionale mundësuar nga BE-ja. Shih gjithashtu deklaratat për shtyp në vizitat e Presidentit dhe Prokurorëve në Serbi.

<http://www.icty.org/en/press/icty-president-judge-carmel-agius-to-pay-official-visit-to-serbia-this-week> <http://www.icty.org/en/press/prosecutor-serge-brammertz-on-a-two-day-mission-to-belgrade> <http://www.icty.org/en/press/president-agius-concludes-successful-visit-to-serbia>

¹¹⁹ Në një rast të tretë, pas apelimit, procedurat janë në pritje të rigjykit, por ka mundësi që të jetë hequr dorë nga çështja, KTRZ 1/07 Orahovac Group (Morina), 13 korrik 2005, http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/OPTUZNICE/O_2005_07_13_ENG.pdf

¹²⁰ QLH, Dosja: Ljubisa Dikovic, HLCIndexOut: 019-3173-2 Beograd, 23 janar, 2012, <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/11/Ljubisa-Dikovic-File-and-Annex.pdf>. Deklarata dëshmitarësh, ndër të cilat edhe prova të pranuar në procedurat e TPNJ-së, tregojnë sesi Brigada e 27-të e Motorizuar e Ushtrisë Jugosllave nën komandën e Ljubisa Diković's, ka mundësuar planifikimin dhe mbështetjen për sulmin e papritur të forcave ushtarake dhe policore në fshatrat shqiptare, ku kanë kryer vrasje në masë, përdhunime dhe grabitje. Në prova të TPNJ-së, dëshmitarë kanë dëshmuar për përdhunimin e grave (disa prej të cilave kanë qënë shtatëzënë) dhe të vajzave, nga 10 ushtar të veshur me (uniforma kafe të kuqe kamuflaxhi)". Dëshmitarët kanë qënë mes 27 grave dhe fëmijëve të transportuar nga fshati Kozhice, dhe janë kycur në një kasolle në fshatin Qirez, në komunën e Skënderajve. Pas përdhunimit, pesë nga gratë dhe vajzat – të moshës 17 dhe 20 vjeçare – janë vrarë, bashkë me tre të moshuar shqiptar, dhe trupat e tyre janë hedhur në pus, ku janë gjetur dhe identifikuar në 1999-ën. Shih TPNJ, IT-02-54, Prokurori k. Slobodan Milosević, exhibit No. P141, Xhevahira Rrahmani's deklaratë dëshmie dhe K24, Gjykimi në IT-05-87-T, Prokurori k. Milutinović et. al., para. 562.

¹²¹ Shih, Balkan Insight, 24 nëntor 2017, <https://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-drops-investigation-against-army-general-for-kosovo-atrocities-11-24-2017>; Human Rights Watch, *Një fshat i Shkatërruar: Krimet e Luftës në Kosovë*, nëntor 1999, shenimet 36 dhe 41, <https://www.hrw.org/reports/1999/kosovo3/>

¹²² Për më shumë të dhëna, shih Amnesty International: Serbia: Ti jape fund pafajsisë për krime luftë sipas ligjit ndërkombëtar, fq. 10-11.

GJYKIME DHE RIGJYKIME NË SERBI¹²³

Në Dhomën Speciale për Krime Lufte në Beograd, është mbyllur gjykimi i vetëm tre padive për përdhunime.¹¹⁶

In September 2006, former KLA member Anton Lekaj was convicted and sentenced to 13 years' imprisonment, for war crimes including the rape of a Romani girl on 12 June 1999, at the Hotel Pashtrik in Gjakovë/Đakovica after the bride (a minor) and her wedding party were abducted; he was also convicted of the rape of a Romani man on the night of 12-13 June.

Në shtator të 2006 –ës, ish anëtar i Anton Lekaj është denuar me 13 vite burg për krime lufte, përfshi edhe përdhunimin e një vajze romë me 12 qershor 1999, pranë Hotel Pashtrikut në Gjakovë, pasi është rrëmbyer një nuse (minorene) gjatë dasmës; ai është denuar edhe për përdhunimin e një vajze roma me 12-13 qershor.¹²⁴

“Grupi i Gjilanit”: në janar të 2011-ës, 16 anëtar të njësisë UÇK, të njohur si “Grupi i Gjilanit” janë denuar për krime kundër popullsisë civile.¹²⁵ Akuzat përfshijnë disa llogari për përdhunime dhe torture, ndër të cilat edhe përdhunimin e përsëritur, trajtimin cnjerzor dhe shkeljen e integritetit fizik të grave serbe dhe roma të Kosovës.¹²⁶ Dy nga grate serbe të Kosovës (dëshmitarët të mbrojtur C1 dhe C2) janë rrëmbyer nga rralla për bukë me 17 qershor 1999-të, dhe sipas padisë, “i janë nënshtruar torturës, përdhunimit dhe veprimeve të tjera cnjerzore, trajtimeve poshtëruese dhe të ulëta” nga 10 meshkuj; me 23 qershor, ato janë zhvendosur diku tjetër, rrahur dhe ciliuar, me kusht që të largoheshin nga Kosova.¹²⁷ Të gjithë pandehurit, 16, janë lënë të lirë nga apeli në 2013-ën.¹²⁸

Vetëm një padi është ngritur kundër të pandehurve serb. Deri në nëntor të 2017-ës, procedurat kanë vazhduar për rigjykimin e çështjes Qeska, pas apelimit, e cila përfshin të vetmën padi për DHSK të ngritur nga ZPKL-ja kundër një personi që ka qënë anëtar i forcave serbe në Kosovë.¹²⁹ Miloško Nikolić dhe Srećko Popović janë akuzuar për rrëmbimin e dy vajzave me 14 maj 1999-ën, dhe përdhunimin e njëres prej tyre, G.N., e cila në atë kohë ka qënë 13 vjeç. Dëshmitë e dy dëshmitarëve okularë janë dëgjuar si pjesë e provave pranë TPNJ-së. Dëgjesa nga dëshmitarë të tjerë janë mbajtur në Pejë në vitin 2011-të, nga zëvendës prokurori për ZPKL, Stanković.¹³⁰

ZPKL-ja nuk ka ngritur asnjë padi të re për krime lufte në Kosovë që nga 2014-ta.

1.4 MBROTJA E DËSHMITARVE-VIKTIMA

“Disa çështje nuk do të gjykohen pasi të mbijetuarit nuk janë të gatshëm për të dëshmuar. Merr kohë dhe përpjekje, dhe çështjet mund të zgjasin pafundsisht sepse [mungon] programimi [efikas]”. Intervistë e Amnesty International me zyrtar të EULEX-it, shtator 2017.

Në mungesët të provave të tjera, përfundimi i gjykimit të çështjeve DHSK është pothuajse e gjitha e varur nga dëshmia e të mbijetuarve. Megjithatë, gjykatave të Kosovës ju mungojnë masat e vecanta për mbrojtjen dhe mbështetjen e dëshmitarëve – viktimat të gatshëm për të dëshmuar.¹³¹ Si pjesë e detyrimit për të siguruar që të

¹²³ Në secilin rast, të akuzuarit janë akuzuar për krime lufte kundër popullsisë civile, sipas Nenit 142 (1), KP i RFSJ

¹²⁴ KTRZ 7/04 Đakovica (Lekaj), Akuzat, 7 korrik 2005, http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/OPTUZNICE/O_2005_07_07_ENG.pdf; denimi i konfirmuar në apel, prill 2007.

¹²⁵ KTRZ 16/08 Grupi i Gjilanit (Ajdari dhe të tjerët), 11 gusht 2009, http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Indictment/Documents_en/2016-05/o_2009_08_11_eng.pdf; Akuzat pretendon se 18 burra, anëtar të njësisë së UÇK-së të bazuar në Gjilan, mes qershorit dhe shtatorit të 1999-ës, kanë rrëmbyer dhe torturuar të paktën 267 njerëz, kryesisht serb të Kosovës, por edhe shqiptar dhe 13 roma. Tetëdhjetë njerëz pretendohet të jenë vrarë, 34 mbetën të zhdukur, dhe të tjerët janë liruar.

¹²⁶ KTRZ 16/08, Akuzat (7), përdhunimi nga të paktën 5 burra, dhe vrasja e dy grave në një bllok pallatesh; (8) përdhunimi dhe vrasja e një gruaje të moshuar nga të paktën gjashtë burra në kopshtin e saj; (15), vrasja e 13 romëve, përfshi edhe përdhunimin e një gruaje në grup; (20) detyrimin e një babajë për të kryer marrëdhënie me vajzën e tij nën kërcënimin e armës.

¹²⁷ KZ 1 Po2 Nr. 2/13 (apelim) (Ajdari dhe të tjerët), raport i QHL-së për Procedurat e Gjykatës së Apelit, 119 KZ 1 Po2 Nr. 2/13 (apel) (Ajdari dhe të tjerët), raport i QHL-së për Procedurat e Gjykatës së Apelit, http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/10/Gjilane-Group-13_05.2013.pdf; <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/10/Gjilane-Group-14.05.2013.pdf>

¹²⁸ Vendim i Gjykatës së Apelit, <http://www.bg.ap.sud.rs/lt/articles/sudska-praksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-ubeogradu/kriticno-odellenje/ratni-zlocini/kz1-po2-2-13.html>; për komente, QLH, http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/10/Gjilane-Group-13_05.2013.pdf; shih gjithashtu Amnesty International, Serbia: Ti jepet fund pafajsisë sipas ligjit ndërkombëtar, fq. 24.

¹²⁹ KTRZ 4/10 Čuška, Padi e Ndryshuar (Miladinović dhe të tjerët), http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Indictment/Documents_en/2016-05/o_2012_12_17_eng.pdf

¹³⁰ HLC, *Participation of the Humanitarian Law Centre in War Crimes Prosecutions in Serbia*, p.16, http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/06/Participation-of-the-Humanitarian-Law-Center-in-War-Crimes-Prosecutions-in-Serbia_eng.pdf; HLC, *War Crimes Trials in Serbia*, 2016, p.73

¹³¹ Që nga viti 2014-të, standardet janë zhvilluar në Hartimin e një Plan Veprimi për t’iu dhënë drejtësi të mbijetuarve, mundësuar nga UN Women, në bashkëpunim me Ministrinë e Drejtësisë dhe EULEX-in.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

mbijetuarit kanë mundësi për të marrë kompensim efikas, autoritetet kosovare janë të detyruara – sipas Parimeve Themelore – që tu garantojnë sigurinë, mirëqënien fizike dhe psikologjike si dhe privatsinë, dhe të menjanojnë ritraumatizimin e tyre gjatë procedurave ligjore.¹³² Kjo kërkon masa për mbështetje fizike dhe psikologjike për të mbijetuarit, përrara, gjatë dhe pas mbylljes së procedurave,¹³³ ndryshimin e Kodit të Procedurës Penale dhe trajnimin e mëtejshëm të prokurorëve dhe gjykatësve.

Megjithatë dëshmitarët okularë në dy çështje të gjykuara nga EULEX-I kanë mundur të dëshmojnë me anë të lidhjes me vidjo, masa të tjera duhet të merren për ata që zgjedhin të dëshmojnë në person. Kjo duhet të lejojë për hyrje të ndara në gjykatë dhe dhoma të ndara intervistimi për të pandehurit dhe dëshmitarët, si dhe transportim të sigurtë dhe të kujdesshëm për në gjykatë dhe nga gjykata.

Ligji për Mbrojtjen e Dëshmitarve synon të mundësojë mbrojtje gjatë gjykimit, përfshi edhe për krime lufte, por masat që ofron janë të pamjaftueshme për të mbijetuarit-dëshmitar.¹³⁴ Megjithatë, Kodi i Procedurës Penale mundëson mbrojtjen në gjykatë, në rast të “rrezikshmërisë së lartë për dëshmitarët” përfshi edhe shëndetin e tyre mendor. Këto masa mundësojnë anonimitet, dëgjesa të mbyllura, zhvendosjen e përkohshme të të pandehurit, dhe ndalimin e pyetjeve që mund të zbulojnë identitetin e dëshmitarit; një prokuror ose një gjykatës mund ti kërkojë këto masa nëse i cilësojnë të nevojshme.¹³⁵

Kjo pjesë e Kodit të Procedurës Penale duhet të ndryshohet për të kushtëzuar mbështetjen mjeksore dhe psikologjike gjatë procedurave.¹³⁶ Ndryshime të tjera nevojiten për të siguruar mbrojtjen e të drejtave të të mbijetuarve-dëshmitar duke i mbrojtur gjatë marrjes në pyetje dhe pyetjes nga pala mbrojtëse, përfshi edhe rregullorës së vecantë për paraqitjen e provave për denimin e krimeve të dhunës seksuale lidhur me konflikt, sic përcaktohen për shëmbull, në rregulloren e themeluar nga TPNJ-ja për provat në çështje të lidhura me dhunën seksuale. Ato përcaktojnë që: (i) nuk mund të kërkohej të vërtetohen dëshmitë e viktimës; (ii) miratimi nuk mund të jepet si mbrojtje në qoftë se viktimë (a) i është nënshtruar ose është kërcënuar ose ka arsye ti druhet dhunimit, burgimit, arrestimit ose shtypjes psikologjike, ose (b) nëse besohet në mënyrë të arsyeshme se nuk ka paraqitur, një tjetër mund të jetë nënshtruar, kërcënuar ose frikësuar; (iii) përpara paraqitjes së provave me miratimin e viktimës, i akuzuari duhet të përmbushë Dhomën e Gjykimit me kamera se provat janë të besueshme dhe të përshtatshme; (iv) sjellja seksuale e viktimës nuk mund të pranohet si provë.¹³⁷

Së fundmi, si prokurorët ashtu edhe gjykatësit duhet të trajnohen me ekspertizë të vecantë për dhunën me baza gjinore, jurisprudence e duhur dhe standartet ndërkombëtare të ligjit, si dhe për të siguruar respektimin e të mbijetuarve-dëshmitar dhe për ti mbrojtur nga ritraumatizimi.

Këto masa duhet të zbatohen në këshillim me të mbijetuarit-dëshmitar në mënyrë që të bindën për efikasitetin e tyre.¹³⁸

Të dhëna nga Bosnje Hercegovina dëshmojnë se përmirësimi i mbrojtjes së dëshmitarve dhe mbështetja ndaj tyre kanë ndikuar në përmirësimin e cilësisë së dënimeve dhe numrit të çështjeve DHSLK të gjykuara; gjithashtu, këto përmirësime kanë zbutur dukshëm potencialin për ritraumatizim të të mbijetuarve.¹³⁹

“Nëse e ndjekin penalisht vetëm një rast, do t’iu kishte dhënë më shumë besim grave.” “Ne jemi takuar me prokuroren, dhe ajo është e rëndësishme, por kjo punë kërkon vullnet politik. Ne as nuk e dijmë se sa raste janë; ata nuk na tregojnë ne.”¹⁴⁰

Nuk është vonë për ti gjykuar këto çështje. Më shumë gra kanë fituar besimin për të dëshmuar. Megjithatë sfida reale mbetën për tu zgjidhur, dhe nëse rruga pa krye mes Kosovës dhe Serbisë mund të kalohet, me mbrojtjen

¹³² Parimet Themelore të OKB-së, Parimi 10.

¹³³ Kjo është vecanarisht e përshtatshme për çështjet e përdhunimeve të kryera nga ish anëtarët e UÇK-së, për të cilat prokurorët kanë zbuluar se dëshmitarët shqiptar nuk janë të gatshëm për të dëshmuar kundër shqiptarëve, edhe kur ofrohet mbrojtje.

¹³⁴ Për shëmbull, mbrojtja formale e dëshmitarve kërkon prova se dëshmitari është në rrezik për jetën, Ligji për Mbrojtjen e Dëshmitarve, <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20protection%20of%20witness.pdf>. Asnjë dëshmitar nuk ka hyrë në skemën e mbrojtjes së dëshmitarve në vitin 2004, shkak për të cilën raportohet të jetë mungesa e besimit në sistemin e drejtësisë, intervistë e Amnesty International me Këshilluesin Gjinnor dhe prokurorë të EULEX-it, shtator 2017, kohë gjatë së cilës EULEX-I ka qënë në process vlerësimi të masës mbrojtëse me qëllim propozimin e masave shtesë për të ndihmuar të mbijetuarit-dëshmitar.

¹³⁵ Shih në vecanti, Nenin 220, (1) 1.1; po ashtu Nenin 220-228 CPC. Neni 222 për shëmbull mundëson marrjen në pyetje pas një mbrojtëse, me anë të një makinerie që ndryshon imazhin dhe zërin; ose marrjen në pyetje me anë të CCTV-së të kominuar në gjykatë; ose të rregjistruar me vidjo përpara dëgjësës, në prani të këshilluesit, Kodi i Procedurave Penale në Kosovë, 2013, Kapitulli XIII, Mbrojtja e Palëve të Lënduara dhe Dëshmitarve, <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Criminal%20Procedure%20Code.pdf>

¹³⁶ Shih TPNJ, Rregullat dhe Procedurat e Provave, Rregulli 34, Paragrafi për Viktimat dhe Dëshmitarët, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf.

¹³⁷ Shih TPNJ, Rregullat dhe Procedurat e Provave, Rregulli 34, Paragrafi për Viktimat dhe Dëshmitarët

¹³⁸ Fakte dhe Përralla, fq. 85-88.

¹³⁹ Amnesty International. “Na duhet mbështetje, jo mëshirë”, fq. 27-29.

¹⁴⁰ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017; pjesëmarrëse në Konferencën për Sfidimin e Stigmës, shtator, 2017

efikase të dëshmitarve dhe mbështetjen e duhur, dhe me anë të përdorimit dokumentave dhe provave të tjera,¹⁴¹ disa të mbijetuar mund, edhe kaq vonë në process, të marrin drejtësi.

---

¹⁴¹ Për shëmbull, raportet nga forcat e armatosura, autoritet vendore dhe vëzhguesit ndërkombëtar, dhe dokumenta bashkohore, shih “Sprovimi i Krimeve të Dhunës Seksuale”, në Ndjekjen Penale të Krimeve DhSLK në TPNJ, fq. 155-157.

2. E DREJTA PËR SHPËRBLIM

“Çdo Prill, unë ndihna në ankth e vujtje – edhe nuk muj me vazhdu pa e nda atë me dikan, kështu që marrë ndihmë edhe e foli me psikologën. Po po e marrë njëfar lloj krenarie për veten që po muj me shku në atë vend, në të cilin kurrë s’kam pasë guxim me shku, edhe po fitojë vetë-besim edhe siguri në vete”.

Merita

Shpërblimi synon të rregullojë jetët e personave që kanë vuajtur për shkak të shkeljeve të drejtave të njeriut. Megjithatë shpërblimet nuk mund të rikthejnë individët në situatën e mëparshme, me anë të tij njihen shkeljet që u janë bërë dhe synon t’iu ofrojë kompensim sa më efikas. Të mbijetuarve mund t’iu ofrojë shpërblim për të gjithë vuajtjet e përjetuara; me përkujdesje shëndetsore, rehabilitim dhe masa të tjera me ndihmën e të cilave mund të rindërtojnë jetët e tyre. Me përshtatjen e duhur, dëmshpërblimi mund të transformojë jetë.

Dhuna e seksuale e lidhur me konfliktin është e lidhur me dhunën dhe diskriminim që gratë dhe vajzat vuajnë gjatë gjithë jetës. Lidhur me dhunën ndaj grave, Raportuesit Special i OKB-së ka shtuar që, ‘Dëmshpërblimet e përshtatshme për gratë nuk mund të jenë thjeshtë për rikthimin e tyre në situatën individuale përpara rastit të dhunës, por duhet të synojnë të ketë potencial transformues. Shpërblimet duhet të synojnë, brënda mundësive, që të shkatërrojnë, dhe jo të fuqizojnë, strukturat para-egzistuese të pabarazisë që mund të jenë shkaku kryesor i dhunës së ushtruar ndaj grave përpara, gjatë dhe pas konfliktit’.¹⁴²

E drejta për dëmshpërblim për viktimat e krimit, përfshi edhe viktimat e krimeve të luftës dhe viktimat e krimeve kundër njerëzimit, sipas ligjit ndërkombëtar, të përcaktuara nga Parimet Bazë të Kombeve të Bashkuara për të Drejtën për Kompensim dhe Shpërblim për shkeljet flagrante të ligjit ndërkombëtar të të drejtave të njeriut dhe shkeljeve serioze të ligjit ndërkombëtar humanitar, (Parimet Bazë). Sipas ligjit ndërkombëtar, viktimat kanë të drejtë për: “(a) qasje të barabartë dhe efikase në drejtësi; (b) Shpërblim të pavonuar dhe të mjaftueshëm për të gjithë lëndimet e shkaktuara.” Parimet bazë përfshijnë pesë forma shpërblimi: ndreqjen, shpërblimin, riaftësimin dhe plotësimin e garancisë që dëme të tilla nuk do të përsëriten”.¹⁴³

¹⁴²Këshilli për të Drejtat e Njeriut, Raporti i Raportuesit Special mbi dhunën ndaj grave, shkaqet dhe pasojat, Dok i OKB-së. /HRC/14/22, para 31, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.22.pdf>

¹⁴³Parimet Themelore të OKB-së dhe Udhëzimet për të Drejtën për Kompensim dhe Shpërblim për Viktimat e Shkeljeve Flagrante të Drejtave Ndërkombëtare të Njeriut dhe Shkeljeve Serioze të Ligjit Ndërkombëtar Humanitar (Parimet Themelore të OKB-së), miratuar nga Asambleja e

Për pjesën dërrmuese të të mbijetuarve, e drejta për drejtësi është një realitet i largët. Shpërblimi – megjithëse jo në kohë – ndoshta është i vetmi kompensim që të mbijetuarit marrin për vuajtjet që kanë përjetuar. Prandaj është e një rëndësie primare që shpërblimi i ofruar të mbijetuarve të jetë efikas, i mjaftueshëm dhe i disponueshëm për të gjithë, pa dallim.

Duhet të krijohen dhe përforcohen mekanizmat administrative dhe juridike ku të jetë e nevojshme në mënyrë që viktimat të dëmshpërblehen me anë të procedurave formale dhe joformale të shpejta, të drejta, të lira dhe të arritshme. Viktimat duhet të informohen për të drejtën që të kërkojnë dëmshpërblim me anë të këtyre mekanizmave.¹⁴⁴ Kosova iu ofron shpërblim të pjesshëm viktimave të luftës me anë të një procedure administrative.¹⁴⁵ Kjo nuk është e lidhur me dënimin e autorit të krimit, apo procedimet civile që mund të pasojnë qoftë ndaj tij apo shtetit përgjegjës. Megjithatë shpërblimi mund të bëhet me anë të procedurave civile, shpërblim administrativ janë vendosur kryesisht në rastet kur shteti përgjegjës për dëmin është jo i gatshëm ose jo i vullnetshëm të përmbush detyrimet e tij. Procedurat administrative janë poashtu më miqësore ndaj viktimave, përse i përket pranimit të dëmit të shkaktuar pa nevojën e ndjekjes së procedurave të shtrenjta dhe shpesh të vështira gjyqësore në shtetin përgjegjës. Procedurat administrative, gjithashtu ofrojnë mjetet e duhura me anë të të cilave autoritetet mund të pranojnë dështimin e tyre për t'iu ofruar mbrojtje viktimave.¹⁴⁶ Kjo formë shpërblimi varion nga format e shpërblimeve të synuara nga palë të ndryshme në konflikt.¹⁴⁷

MBËSHTETJA E TË MBIJETUARVE

Gjatë 18 viteve që nga fundi i konfliktit të armatosur, të mbijetuarit e DSLK nuk kanë përfituar asgjë nga qeveritë e njëpasnjëshme të Kosovës, qoftë edhe nga UNMIK-u. Po ashtu, të mbijetuarit s'kanë marrë asnjë llojë shpërblimi nga qeveria serbe.¹⁴⁸ Të gjithë mbështetja e marrë, duke përjashtuar familjet e tyre, është ofruar (sikurse ndodhë në të gjithë rajonin), nga shoqëria civile, dhe nga OJQ e gravae të drejtat e njeriut, të financuara nga donatorë ndërkombëtar, qeveri të huaja apo edhe organizata jo-qeveritare ndërkombëtare.¹⁴⁹

Ndër to ka qënë edhe Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve (tashmë jo-aktive);¹⁵⁰ Medica Kosova¹⁵¹ dhe Medica Gjakova¹⁵² (te dyja të paraprirat dhe financuara nga Medica Mondiale, OJQ Gjermane); Qendra Kosovare për Rehabilitimin e të Mbijetuarve të Torturës (QKRMT) në Prishtinë, e krijuar në vitin 1999 për të ofruar mbështetje mjekësore dhe psiko-sociale për viktimat e torturës gjatë luftës dhe formave të tjera të dhunës;¹⁵³ si dhe një organizatë për të mbijetuarit civil të luftës, e cila është themeluar me ndihmen e QKRMT-së.¹⁵⁴

Këto katër OJQ kanë ofruar këshillime profesionale, shërbime mjekësore dhe mbështetje në forma të tjera për rreth 1,200 të mbijetuar, duke iu mundësuar atyre të rikujtojnë traumën dhe të përballojnë sfidat, përfshirë edhe mungesën e përkujdesit shëndetësor adekuat dhe falas; pa punë dhe mjete për të mbështetur veten, dhe me stigmën që pengon disa prej tyre që të flasin me familjarët më të afërt rreth përvojave të tyre. Gjatë intervistave me të mbijetuarat, Amnesty International i është bërë shumë e qartë sesa thelbësore dhe

---

Përgjithshme në 2005-ën. Shih, VII. E drejta e viktimës për kompensim, 11 (a) dhe (b) Shih vecanarisht, paragrafët. 19-23, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RemedyAndReparation.aspx>

¹⁴⁴ Deklaratë e Parimeve Themeltare të Drejtësisë për Viktimat e krimit dhe Abuzimet e Pushtetit, miratuar nga Asambleja e Përgjithshme me rezolutë 40/34 of 29 nëntor 1985,

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/VictimsOfCrimeAndAbuseOfPower.aspx>

¹⁴⁵ E drejta për shpërblim përcaktohet në Nenin 2 (3), Marrëveshja Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike, dhe Neni 13, Konventa Europiane për të Drejtat e Njeriut, të dyja të aplikueshme në Kosovë sipas Nenit 22, të Kushtetutës së Kosovës.

¹⁴⁶ Për rregulloren dhe udhëzimet, shih *Shënime Udhëzuese të Sekretarit të Përgjithshëm, Dëmshpërblimet për Dhunë Seksuale Lidhur me KNOfliktin*, Kombet e Bashkuara, <http://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/docs/2014/unsdg-guidance-note-reparations-for-conflict-related-sexual-violence-2014-en.pdf?la=en&vs=1356> UN Secretary-General, shih vecanarisht fq. 9.

¹⁴⁷ Për dëmshpërblimet që Kosova kërkon nga Serbia, përfshi edhe të drejtën e shqiptarëve të Kosovës për pension dhe rithkim pronësie, shih Qëndres për Hulmutim, Dokumentim dhe Publikim, *E Drejta për Dëmshpërblime në Kosovë*, maj 2016, <http://crdp-ks.org/wp-content/uploads/2016/12/FINAL-VERSION-REPARATIONS-MAY-10-2016-1.pdf>

¹⁴⁸ Serbia përjashton të mbijetuarit e DSLK-së nga kualifikimi si viktimat civile të luftës.

¹⁴⁹ Madje edhe përpara konfliktit të armatosur, OJQ-të në Kosovë, me homologët e tyre në Shqipëri dhe Maqedoni (dhe me mbështetje nga OJQ-të në Bosnje dhe Hercegovinë, Kroaci dhe Serbi), kanë ndihmuar grate dhe vajzat me këshillime falas dhe asistencë në kampet e refugjatëve. Dy tenta për gratë janë hapur nga OJQ-ja Suedeze, Kvinna till Kvinna, në Kampin Cegrane në Maqedoni, ku OJQ-ja kosovare Motrat Qiriazazi vazhdoj aktivitetin; QMGF hapi një qendër mjekësore në Tetovë; dhe Aureola filloj një grup grash në Strugë, Maqedoni, Rachel Wareham, *Asnjë Vend i Sigurtë*, fq. 23 & shenim.26.

¹⁵⁰ Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve (QMGF) në Prishtinë raporton që pas mbarimit të konfliktit të armatosur kanë ndihmuar 1,960 të mbijetuarat përdhunimi, ndër të cilat 29 gra me shtatzani të detyruara si shkak i përdhunimit, për të cilat kanë kryer abort.

¹⁵¹ Medica Kosova me bazë në Gjakovë është themeluar në gushtin e vitit 1999 nga Medica Mondiale, dhe është rregjistruar si OJQ vendase në tetor 2003. Ajo ndihmon të mbijetuarit, si për shëmbull, me konsultime, konsulencë ligjore dhe projekte bujqësore fitimprurëse.

¹⁵² Medica Gjakovë, është po ashtu me bazë në Gjakovë, dhe është themeluar me ndihmen fillestare dhe financimin e vazhdueshëm nga Medica Mondiale, një OJQ gjermane e cila ka themeluar Medica Zenica në Bosnje dhe Hercegovinë.

¹⁵³ Themeluar nga Feride Rushiti, një doktore që ka punuar me refugjatët në Tiranë, Shqipëri. Nga viti 2004, KRCT-ja ka ndihmuar me këshillime, ndihmë nga doktorët, psikologëve dhe punonjësve social. KRCT, *Raporti Vjetor*, 2005, <http://krct.org/site/images/documents/reports/annual/en/ANNUAL%20REPORT%202005.pdf>

¹⁵⁴ Shumica e të mbijetuarave në këto OJQ janë shqiptare, por ndër to janë edhe disa serbe dhe rome të Kosovës; një qendër grash në Zveçan ndihmon të mbijetuarit, veriu e Kosovës që është kryesisht e populluar me serbë.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

transformuese ka qenë kjo mbështetje. Gjithsesi, sesila prej këtyre OJQ-ve mund të ndihmojë vetëm një numër të caktuar grash, varur edhe nga donacionet ndërkombëtare, ndërsa pjesa dërrmuese e të mbijetuarve mbetin në pritje të ndihmës. Sëbashku me Rrjetin e Grave të Kosovës, ato kanë qenë mbështetësit më të mëdhenjë të të mbijetuarve për shpërblim të drejtë dhe të dinjitetshëm.¹⁵⁵

Në këtë kapitull, Amnesty International, shkurtimisht shqyrton rrugëtimin drejt shpërblimit; krahason dispozitat e ligjit të vitit 2014 me standartet ndërkombëtare duke marrë parasysh nevojat e të mbijetuarve; dhe analizon se çfarë mbetet për tu bërë në mënyrë që tu sigurohet e drejta për dëmshpërblim të gjithë të mbijetuarve.

2.1 RRUGËTIMI DREJT SHPËRBLIMIT

Shpërblimi i viktimave të luftës së Kosovës është paraqitur fillimisht nga UNMIK-u në dhjetorin e vitit 2000, me anë të të cilit ju ofrohej ndihmë familjeve të luftëtarëve dhe civilëve të vrarë, përfshi edhe riabilitimin e personave të lënduar apo mbetur invalidë gjatë konfliktit të armatosur.¹⁵⁶

Pavarsisht thirrjeve të organizatave të grave për të përfshirë edhe viktimat e dhunës seksuale në masat e UNMIK-ut,¹⁵⁷ kjo nuk ka ndodhi deri në prezantimin e ligjit “Për Statusin dhe të Drejtat e Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranëve, Pjesëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, Viktimave Civile dhe Familjeve të Tyre”,¹⁵⁸ që vulli për t’iu siguruar të drejtën për shpërblim të mbijetuarve të DhSLK mori jetë. Megjithatë ligji mundëson kompensim financiar, DhSLK janë përjashtuar nga përkujdesja shëndetësore falas, rehabilitimi dhe përfitime të tjera të ofruar për ish luftëtarët dhe viktimat civile të luftës.¹⁵⁹

Në atë kohë, Amnesty International reagojë duke shtuar që ligji i vitit 2012-të “diskriminon në mënyrë katastrofike kundër grave dhe vajzave të cilat janë përdhunuar ose kanë vuajtur forma të tjera të dhunës seksuale si rezultat i konfliktit të armatosur. Ligji dëshon të përfshijë masa që ju ofrojnë statusin e viktimës civile të luftës këtyre femrave, apo t’iu ofrojë përfitime personave që vuajnë nga dëmtime mendore, apo fizike të shkaktuara nga përdhunimi apo forma të tjera të dhunës seksuale.”¹⁶⁰

Në marsin e vitit 2012, RrGK organizojë një demonstratë ku bënte thirrje për vëmendje ndaj situatës së të mbijetuarve të DhSLK. Emërimi i demonstratës ishte, “Nuk duam lule. Duam Mbrojtje Ligjore dhe Drejtësi për të Mbijetuarit e Dhunës seksuale gjatë konfliktit”.¹⁶¹ Grupi i Grave Deputete në Kuvendin e Kosovës e ngriti çështjen për debat. Kështu filloj një fushatë një-vjeçare demonstratash, lobimi dhe mbështetjeje në Kosovë dhe në nivel kombëtar, përfshi edhe BE-në, në përpjekje për të siguruar që të mbijetuarit të mund të marrin drejtësi dhe shpërblim me anë të ndryshimeve të future në ligjin e vitit 2012.¹⁶²

¹⁵⁵ Nga 2001-shi, Rrjeti i Grave të Kosovës (RrGK), një avokate e vazhdueshme për të drejtat e të mbijetuarve, ka organizuar një fushatë sensibilizimi për dhunën ndaj grave, ndër të cilat edhe përdhunimet e kohës së luftës, “synimi ka qenë të fuqizojmë grate që të gjejnë mbështetje dhe të bëhen mbijetues në vend që të bëhen viktima”, shih Ilire Rizvanolli, Lauren Bean, and Nicole Farnsworth, për Qëndren e Studimeve Gjinore në Kosovë, *Raporti i Shoqërisë Civile në Kosovë për Kombët e Bashkuara Mbi Dhunën Kundër Grave në Kosovë*, 2005, <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/ngocontribute/Kosovar%20Gender%20Studies%20Center.pdf>, p.2.

¹⁵⁶ Shpërblimi përfshinte kompensimin në formë pensioni ose përfitime shoqërore; përkujdesje shëndetësore falas për ‘invalidët e luftës’ dhe familjet e tyre; një element riabilitimi; dhe të përjashtohen nga taksimi i makinës së përshtatur për nevojat e tyre, Rregullorja e UNMIK-ut Nr..2000/66 mbi “Përfitimet e Invalidëve të Luftës në Kosovë dhe për Trashigimtarët e që Kanë Vdekur për Shkak të Konfliktit të Armatosur në.”, 21 dhjetor 2000, http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/02english/E2000regs/RE2000_66.htm

¹⁵⁷ Në vitin 2006, Gratë e OKB-së nuk arritën të bindin OKB-në në Nju Jork që të siguronte përfshirjen e të mbijetuarve në Rregulloren e UNMIK-ut, Intervistë e Amnesty International me Gratë e OKB-së, shtator 2006. Në 2011, Medica Kosova mbështeti përfshirjen e të mbijetuarve në projektligjin (ligji 2012), dhe Rrjeti i Grave të Kosovës publikoj analizën e parë të detajuar për UNMIK-un dhe EULEX-in për dështimin e tyre për të hetuar krimet e dhunës seksuale, në Fakte dhe Përralla, pp. 80-91.

¹⁵⁸ Ligji Nr. 04/L-054, sikurse Rregullorja e UNMIK-ut, i jepte prioritet familjeve të ‘dëshmorëve’, ish luftëtarëve, luftëtarëve invalidë dhe familjeve të tyre, duke ju ofruar pensione, përkujdesje shëndetësore të të gjitha niveleve, dhe riabilitim. Viktimat civile të luftës dhe familjet e tyre, përfshi edhe të afërmit e personave të humbur të zhdukur nga forcat serbe, u janë dhënë shpërblime më të ulëta bashkë me përkujdesje shëndetësore të nivelit të parë dhe të dytë. <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20the%20status%20of%20the%20martyrs%20of%20war.pdf>. Për krahasim të nivelit të shpërblimeve të ofruara, shih, Donjeta Morina dhe Nicole Farnsworth për RrGK, *Budgeting for Social Welfare, A Gender Analysis to Inform Gender Responsive Budgeting in the Ministry of Labour and Social Welfare in Kosovo for 2016-2018*, 2015, fq. 37-44, <https://www.womensnetwork.org/documents/20151203094304537.pdf>

¹⁵⁹ Një pjesë e rëndësishme e saj është informuar nga raporti i publikuar nga RrGK në 2011-ën, ku dokumentohet mungesa e drejtësisë për të mbijetuarit e DSLK, shih 13-25, Fakte dhe Përralla, Një Përmbledhje historik për zbatimin e Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Kombëve të Bashkuara për Gratë, Paqën, dhe Sigurinë në Kosovë, fq. 80-91, <http://www.womensnetwork.org/documents/2013012016559661.pdf>

¹⁶⁰ Kosovë: Ka ardhë koha që EULEX-i t’iu japë prioritet krimeve të luftës, fq. 31.

¹⁶¹ Për një kronologji të ngjarjeve dhe përkrahja që çoi në leximin e parë të ligjit në mars 2013, shih Aneksi 1, në Gratë e OKB-së, Konflikti nuk na solli lule, Nevoja për Shpërblime Gjithëpërfshirëse për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale Lidhur me Konfliktin në Kosovë, fq. 55-57, http://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2016/the-conflict-did-not-bring-us-flowers_eng.pdf?la=en&vs=5055

¹⁶² Balkan Insight, “Viktimat e Përdhunimit Gjatë Luftës Kanë Nevojë për Status Ligjor”, 6 dhjetor 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-war-rape-victims-need-legal-status>

Një projektligj është paraqitur në parlament nga bashkëpunëtor të partisë Vetëvendosja. Ky projektligj propozonte mbështetje dhe shpërblim në formë financiare për të mbijetuarit, dhe rehabilitim mes të cilave ishte edhe përkujdesja aq e nevojshme mjeksore. Gjatë tre ditëve diskutime pas paraqitjes së projektligjit, më në fund ai është miratuar me 14 mars 2013, me anë të së cilit klutura e turp qe i është ngjitur përdhunimeve gjatë kohës së luftës doli hapur në shesh.¹⁶³ Gjithsesi, propozimi provokojë abuzime në baza gjinore dhe disa armiqësi ekstreme, në kuvend dhe jashtë tij.¹⁶⁴

Disa individë dhe organizata që mbështesnin projektligjin kanë denoncuar marrje kërcënimesh. Nazlie Bala, një avokat, aktivist i të drejtave të njeriut dhe anëtar i Vetëvendosjes, është kthyer nga puna në shtëpi me 20 mars 2013 dhe ka gjetë një letër anonime të future nën derë. Në letër shkruhej, “Mos e mbron turpin. Për ndryshe do të vrasim.” Një javë më vonë, me 27 mars 2013, Nazlie Bala është sulmuar dhe rrahur keqazi nga të paktën dy persona të panjohur ndërsa po hynte në apartamentin e saj.¹⁶⁵

Më në fund, me 20 mars 2014, Kuvendi i Kosovës ka miratuar “Për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit nr. 04/L-054 për Statusin dhe të Drejtat e Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranve, Pjesëtarëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, Viktimave të Dhunës Seksuale të Luftës,¹⁶⁶ Viktimave Civile dhe Familjarëve të tyre.”¹⁶⁷

2.2 MOSPËRMBUSHJA E STANDARDËVE NDËRKOMBËTARE

Parimet Themelore të OKB-së parashikojnë shpërblimet si pjesë e procesit për promovimin e drejtësisë për viktimat e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar. Shpërblimet duhet të ‘mjaftueshme, efikase dhe në kohë’ dhe ‘proporcionale me peshën e shkeljeve dhe dëmit të shkaktuar’. Megjithatë miratimi i ligjit shenon një hap përpara për të mbijetuarit, a i plotësojnë masat e përcaktuara nevojat e të mbijetuarve dhe a i përmbushin ato standartet ndërkombëtare?

Ligji përcakton ‘Viktimat e dhunës seksuale gjatë luftës’ si një “person që i ka mbijetuar abuzimit seksual dhe dhunimin brenda periudhës 27.02.1998 deri me 20.06.1999, dhe përfshin viktimat e të dyja gjinive, meshkuj dhe femra”.¹⁶⁸ Me rëndësi të veçantë është mospërfshirja e kërkesës për të dëshmuar lëndime apo paafhtësisë fizike si kriter pranimi.¹⁶⁹ Në vende të tjera, ky kriter ka përjashtuar shumicën e të mbijetuarve nga dëmshpërblimi dhe kompensimi.¹⁷⁰ E rëndësishme është që ligji ofron kompensim në formën e pensionit mujor, “qellimi i të cilit është rivendosja e dinjitetit të të mbijetuarit”, dhe është krijuar një Komision Verifikimi për të shqyrtuar aplikimet e të mbijetuarve.¹⁷¹

Ndryshimet në ligj gjithashtu mundësojnë përfitime të tjera për të mbijetuarit, sikurse janë përcaktuar në projektligjin fillestar. Sidoqoftë, të mbijetuarit i janë shtuar listës së përfituesve nga ligji, dhe u janë ofruar disa prej përfitimeve që marrin përfituesit e tanishëm. Në këtë mënyrë masat nuk janë përshtatur me nevojat e të mbijetuarve të DSHK.¹⁷² Ndër të cilat janë: përkujdesje shëndetësore jashtë vendit; mundësi punësimi në sektorin privat dhe publik, nepërmjet programeve të rehabilitimit; përjashtimi nga taksimi mbi pronësi; dhe përparësi për strehim.¹⁷³

¹⁶³Një kopje e shkruar është e disponueshme, në shqip në këtë lidhje, [://www.assembly-kosova.org/common/docs/proc/trans_s_2013_03_14_10_4805_al.pdf](http://www.assembly-kosova.org/common/docs/proc/trans_s_2013_03_14_10_4805_al.pdf)

¹⁶⁴Balkan Insight, “Përdhunimet e Kohës së Luftës në Kosovë Shkatkojnë Polemika”, 29 mars 2013, <http://www.balkaninsight.com/en/article/war-rape-issue-sparks-public-reactions>

¹⁶⁵Amnesty International, “Veprim i Menjëhershëm: Sulmohet Mbrojtësi i të Drejtave të Njeriut”, 28 mars 2013, UA: 79/13 Indeksi: EUR 70/006/2013; shih gjithashtu Deklaratën për Shtyp, Kosova: “Amnesty International denon kërcënimin e mbrojtëses së të drejtave të njeriut”, 22 mars 2013, Indeksi: EUR 70/005/2013.

¹⁶⁶Përktim i Amnesty International.

¹⁶⁷Shih Kosova: “Amnesty International i Bën Thirrje Kuvendit të Garantoj të Drejtat e Viktimave të Dhunës Seksuale” 18 mars 2014, Indeksi EUR 70/007/2014, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/007/2014/en/>; Ligji 04/L-172, miratuar me 20 mars 2014, shpallur me Urdhër të Presidentit të Republikës së Kosovës Nr.DL-011-2014, 07 prill 2014, <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/04-L-172%20a.pdf>.

¹⁶⁸Neni 4.6, paragrafi i shtuar 1.11 viktimat e dhunës seksuale në listën e përkufizimeve.

¹⁶⁹Neni 14 (2.6) “Dhuna seksuale e viktimave të luftës duhet të përjashtohet nga shkalla e invaliditetit”;

¹⁷⁰Për shëmbull, në Serbi, viktimat civile të luftës u kërkohet të ken 50% lëndime trupore për tu kualifikuar për pension invalidi; pensione mujore u jepën vetëm familjeve të të vrarëve ose të sëmurëve, shih HLC, *The legal and institutional framework in Serbia regarding the rights and needs of civilian victims of war*, gusht 2017, fq.10-11 & 25-30, <http://www.hlc-rdc.org/?p=34194&lang=de>. Në Republikën Serbe dhe Bosnje Hercegovinë, të gjithë viktimat e luftës duhet të dëshmojnë që së paku kanë plagë në 60% të trupi.Për viktimat e DSLK, shumica e grave vuajne nga problemet shëndetësore nuk janë të natyrës fizike, ndërsa ky kriter i i përjashton pothuajse në mënyrë automatike nga marrja e statusit të viktimës civile të luftës dhe përfitimet përkatëse. Shih Amnesty International, Na duhet mbështetje, jo keqardhje, fq. 34.

¹⁷¹Neni 5; shuma do vendosej nga qeveria Nenet 2.7-2.8

¹⁷²Madje deri me 19 mars 2014, RrGK ka vazhduar të kërkojë ndryshimin e ligjit.

¹⁷³Neni 6, paragrafi 10, përcakton se të mbijetuarit duhet të jenë “përfituës personal të përfitimeve të parashikuara nga nën-paragrafët 1.5; 1.8, dhe paragrafët 4 dhe 6 të Nenet 6 të Ligjit në fuqi. Ndër të cilat përfshihen (a) shërbimet shëndetësore jashtë vendit i gëzojnë edhe invalidët civil të luftës për gjendjen shëndetësore të përqendruar, që është pasojë e luftës dhe për të cilën nuk ka shërim në vendin tone (Neni 6, nënparagrafi

Ligji i ndryshuar është problematik edhe në disa aspekte të tjera: ai diskriminon kundër të mbijetuarve nga komunitetet minoritare; vendos kufi kohor për periudhën e mbuluar; dhe nuk lejon përfitime të tjera shpërblimi për personat që mund të përfitojnë nga skema të tjera. Këto probleme shqyrtohen në fund të kapitullit, ku dhe jepën rekomandimet përkatëse.

Parimet Themelore të OKB-së, sikurse është vërejtur më sipër, përfshijnë pesë forma shpërblimi: dëmshpërblimin, kompensimin, rehabilitimin dhe garancinë për mos-përsëritje. Analiza e Amnesty International, e cila krahason masat për të mbijetuarit e dhunës seksuale me standartet ndërkombëtare, dhe me nevojat e të mbijetuarve, dhe konstaton që ligji është shumë i kufizuar në zbatimin e tij, dhe përveç kompensimit dhe plotësimit të dëshirës për tu njohur me ligj, nuk ju ofron shumë të mbijetuarve.

KOMPENSIMI

“Për 18 vjetë kemi jetu me plagë të fshehuna që nuk munden me u shëru, po një pension do të na kish ndihmu me mbijetu; do të na kish ndihmu me barna e me i rritë fëmijë. Nuk kemi ni ma gja prej policisë, asnjë dhunues nuk asht dënu. [Pensioni] të paktën do t’na kish ndihmu me kalu jetën me pak respekt”, G.S.¹⁷⁴

Sipas Parimeve Themelore të OKB-së, “Kompensimi duhet të mundësohet për çdo dëmtim të matshëm ekonomik, me sa më shumë proporcionalitet dhe përshtatshmëri me peshën e shkeljeve dhe rrethanat e secilit rast, që rezultojnë nga shkeljet flagrante të ligjit ndërkombëtar për të drejtat e njeriut dhe shkeljet serioze të ligjit humanitar ndërkombëtar, siç janë: (a) Dëme fizike ose mendore; (b) Mundësitë e humbura, përfshirë edhe punësimin, arsimimin dhe përfitimet sociale; (c) Dëme materiale dhe humbje të të ardhurash, përfshirë edhe humbjen e aftësisë për të fituar; (d) Dëme morale; (e) Shpënzimet e duhura për ndihmë të specializuar mjekësore dhe ligjore, ilace dhe shërbime shëndetësore, si dhe shërbime psikologjike dhe shoqërore”.¹⁷⁵

Shpërblimi mujor është përcaktuar në muajin nëntor 2017 në shumën e €230, ose sa 87% e mesatarës së rrogës për gra në Kosovë.¹⁷⁶ Për të mbijetuarit, ky pension – bashkë me pranimin e përvojës së tyre – është forma më e mundshme dhe më e prekshme e shpërblimit që të mbijetuarit mund të marrin. Paga mujore do të realizohet direkt në llogarinë bankare të të mbijetuarve, e cila është hapur enkas për ta, duke iu mundësuar një burim të vazhdueshëm dhe të besueshëm i të ardhurave. Të mbijetuarat thanë për Amnesty International se besojnë që pensioni do t’iu transformojë jetën, pasi nuk do të jetë vetëm një burim të ardhurash, por do t’i ndihmojë që të përballojnë shpenzimet mjekësore, të zvogëlojë vartësinë nga të afërmit dhe t’ua shtojë vetëvlerësimin.

“Ne kemi nevojë për pensionin me na mbulu kushtet e jetesës, terapinë edhe ushqimin madje. Neve nuk duhet me na mbajtë dikush, ne duhet me e mbështet veten. Me pasë vlerë në familjet tona – me kontribu për familjet tona. Ne të gjitha kemi nevoja të ndryshme, po ia ban edhe ma të vshtirë jetën familjeve tona me na mbështet. Nuk asht lehtë me u kujdes për një njeri të smutë.”¹⁷⁷

Megjithatë disa të mbijetuar marrin ndihmë, kjo masë është e kufizuar.¹⁷⁸ Të tjerat varen nga pensionet e lidhura me luftën, të cilat s’janë pothuajse asnjëherë të mjaftueshme. S.B. merr pension si e veja e një viktime civile të kohës së luftës. Megjithatë ajo është e detyrë të saj përfundojë në divorc, ajo kujdeset për vetën dhe fëmijët e saj me anë të një pensioni €75. Ka edhe të tjerë që marrin ndihmë për të paaftë apo familjarë në moshë: H.Z. tha për Amnesty International që ajo dhe gjashtë fëmijët e saj varen krejtësisht në pensionin €75 të vjehrrës.¹⁷⁹

Sido që të jetë, shumica e të mbijetuarave, ndoshta pjesa dërrmuese e atyre që janë divorcuar ose që kanë mbetur të veja, ose që s’janë martuar asnjëherë, varen nga mbështetja e familjarëve të tyre. Për disa prej tyre, pensioni do t’iu ndihmojë ti japin fund varësisë financiare, dhe do t’i bëjë të ndjehen të vlerësuar, sikurse G.L. u

1.5); (b) përparësi në punësim në ndërmarrjet e sektorit publik dhe privat, në përputhje me Ligjin nr. 03/L-19 për aftësimin, riaftësimin profesional dhe punësimin e personave me aftësi të kufizuara, është e drejtë të cilën e realizojnë invalidët e UÇK-së. (Neni 6, nënparagrafi 1.8); (c) Lirimi nga tatimi në pronë është e drejtë që e realizojnë familjet e dëshmorëve, familjet e të zhdukurve të UÇK-së, invalidët e UÇK-së, invalidët civil të luftës, familjet e viktimave civile të luftës që janë në gjendje të rëndë ekonomike (Neni 6: 4); dhe (d) Përkujdesja për banim është e drejtë të cilën e realizojnë familjet e dëshmorëve, të të zhdukurve të UÇK-së, invalidëve të UÇK-së të cilët janë në gjendje të rëndë ekonomike, invalidët civil të luftës dhe familjet e ngushta të viktimave civile të luftës, për të cilët Qeveria e Kosovës do të angazhohet për sigurimin e strehimit familjar përmes ndërtimit të objekteve kolektive të banimit social (Neni 6: 6), përparësi për realizimin e të drejtës në strehim familjar do ta kenë familjet e ngushta të dëshmorëve dhe të zhdukurve, invalidëve të cilët nuk e kanë të zgjidhur strehimin familjar (Neni 6: 6:1).

¹⁷⁴ Intervistë e Amnesty International me G.S., shtator 2017.

¹⁷⁵ Parimet Themelore, Neni 20

¹⁷⁶ “230 EUR pension për viktimat e dhunës seksuale të luftës”, 16 nëntor 2017, <http://top-channel.tv/english/230-eur-pension-for-sexual-violence-victims-during-war/>

¹⁷⁷ Intervistë e Amnesty International, F.S., shtator 2017.

¹⁷⁸ Përfitues të kualifikuar janë edhe invalidë me persona në ngarkim, mbi 65, si dhe prindër me fëmijë nën pesë vjeç, ose prindër të vejë me një fëmijë nën 15 vjeç 15; ata nuk duhet të punojnë për të plotësuar kritere të vecanta financiare, shih Ligjin Nr. 2003/15 Mbi Skemën e Ndihmës Sociale në Kosovë, Neni 2.7 dhe fragmentet 4 & 5, https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2003_15_en.pdf

¹⁷⁹ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

shpreh për Amnesty International, “Para lufte, jemi kanë të dobishme për veten edhe familjen tona, e tani nuk jena ma”.

Gj.S. tha për Amnesty International që: “Jam kanë e martume, po kur ai u kthy mas lufte, familja e tij i kallxoj menihere, edhe na u ndamë për shkak të asaj që m’ka ndodhë. Jam e varun nga vllau edhe gjithë e shtypun prej kunatës, ajo m’kqyr edhe sa bukë po ha. Ndihamojë në fermë me i kqyr kafshët në mënyrë që me hanger bukë. Nëse e marrë pensionin, do t’i kem paret e mia”.¹⁸⁰

Për disa të mbijetuara, të cilat kanë humbur mundësitë e rinisë së tyre, qëllimet e tyre janë t’u përkushtohen fëmijëve, dhe të përmirësojnë jetën e brezit të ri. Shumë të reja thanë për Amnesty International se do ta përdornin pensionin mujor për të arsimimin e fëmijëve të tyre, sikurse E.M. burri i së cilës është vrarë ndërsa po iknin si refugjatë në vitin 1999. Me pensionin mujor si e ve, dhe mbështetje nga i ati, ajo ka paguar për arsimimin e fëmijëve deri në shkollën e mesme, dhe me pensionin e të mbijetuarës shpreson t’i ndihmojë të vazhdojnë atë.¹⁸¹

Shpërblimi, në trajtën e një pagese të përshtatshme është i vonuar, dhe do të mirëpritet – dhe është shumë i nevojshëm për të mbijetuarit. Megjithatë, Amnesty International mbetet i shqetësuar për mjaftueshmërinë e tij, pasi është forma e vetme e dëmshpërblimit që ju mundësohet të mbijetuarve me ligj, sikurse do të shtjellohet më poshtë. C’është më e rëndësishmja, dhe në dritëhijën e dështimit të ligjit për t’u mundësuar përkujdesje shëndetësore falas të mbijetuarve, ligji gjithashtu dështon t’iu ofrojë ndonjë formë shpërblimi për ilacet dhe shërbimet mjekësore, për të cilat disa të mbijetuar kanë nevojë cdo ditë.

DËMSHPËRBLIMI

“Puna na kish ndihmu me e përmbush veten, edhe kur fiton mundesh me ec përpara”. (F.A.)¹⁸²

“Dëmshpërblimi duhet që brenda mundësive ta rikthej viktimën në situatën përpara se të ndodhnin shkeljet flagrante të ligjit ndërkombëtar për të drejtat e njeriut dhe shkeljeve të rënda të ligjit humanitar ndërkombëtar. Dëmshpërblimi përfshinë, ku të jetë e përshtatshme: rikthimin e lirisë, gëzimin e të drejtave të njeriut, identitetin, jetën familjare dhe qytetare, të drejtën për t’u kthyer në vendbanim, dhe të drejtën për punësim dhe prone”.¹⁸³

Ligji i Kosovës nuk përcakton rikthimin e punës, jetës dhe pronës.¹⁸⁴ Të mbijetuarat mund të mos ishin të pavarura, mund të mos kishin prona apo punë të paguar përpara luftës, por ligji s’bën asgjë për t’ua përmirësuar rrethanat.

Ndërsa është e pamundur që ti rikthesh vitkimat e shkeljeve flagrante të ligjit ndërkombëtar në rrethanat që jetonin përpara shkeljeve, një pjesë e dëmeve mund të adresohen me anë të dëmshpërblimit. Për të mbijetuarat e DhSLK, kjo mund të përfshijë humbjen e strehimit dhe mbrojtjen e pronës, humbjen e shëndetit, ndërprerjen ose ndalimin e arsimit,¹⁸⁵ dhe humbjen e punës.¹⁸⁶ Për disa të tjera kjo nënkupton humbjen e të drejtës për të pasur jetë familjare, sikurse e shprehë një nga gratë e mbijetuara, ‘ëndrra e të paturit fëmijë u shua’. Kjo pjesë e raportit shqyrton shqetësimet e të mbijetuarave për punësim dhe strehim, ndërsa përkujdesi shëndetësor shqyrtohet bashkë me rehabilitimin.

“E kam marrë një grant për bletë, edhe i du shumë. Ulna në karrigë në oborr edhe i qyri qysh punojnë. Më ban shumë të lumtun. Sa kam fillu me bletë edhe po pres mjaltë në pranverën tjetër; ka me kanë hera e parë që muj me ndihmu [family] me të ardhuna”.¹⁸⁷

Në Kosovë, 57.0% e popullsisë me moshë pune (15-64) janë ose të papunësuar ose ekonomikisht joaktiv. Punësimi i grave është shumë i ulët proporcionalisht: vetëm 17% e grave dhe vajzave në moshë pune janë të punësuar, krahasuar me 46.8% të meshkujve.¹⁸⁸ Gratë gjithashtu paguhën shumë më pak sesa meshkujt, ndërsa mesatarisht rroga e një gruaje është €263 krahasuar me to €329.40 që marrin meshkujt. Grave iu

¹⁸⁰ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

¹⁸¹ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

¹⁸² Intervistë e Amnesty International, F.A., shtator 2017.

¹⁸³ Parimet Themelore, Neni19.

¹⁸⁴ Neni 6.4, në ligjin e ndryshuar.

¹⁸⁵ Një e mbijetuar që ka qënë fëmijë në kohën e përdhunimit; tha për Amnesty International se ky është shkaku përse nuk ka mundur të vazhdojë shkollën.

¹⁸⁶ Shpërblimet për Dhunës Seksuale të Lidhur me Konfliktin, fq. 15

¹⁸⁷ Intervistë e Amnesty International, H.K., shtator 2017.

¹⁸⁸ Agjensia e Statistikave të Kosovës, Anketimi i Forcës Punëtore, Tremujori2 2017, <http://ask.rks-gov.net/media/3631/labour-force-survey-q2-2017.pdf>.

mungon edhe punësimi i qëndrueshëm, ndërsa ato punësohen në mënyrë joproporcionale me kontrata të përkohshme tre ose gjashtë mujore.¹⁸⁹

Në mungesë të aftësive teknike dhe profesionale për të hyrë në tregun e punës, dhe në mungesë të ndonjë strategjie kombëtare për fuqizimin ekonomik të grave, mundësitë e punësimit për gratë e mbijetuara janë të kufizuara, veçanërisht për ato që vuajnë nga shëndeti i dobët.

Vetëm një pjesë e vogël e grave të intervistuar nga Amnesty International janë formalisht të punësuar. F. është një rast i rrallë: ajo ka mbështetur dy fëmijët e saj dhe vjehrrën me pensionin €75 monthly të burrit që është invalid, ndërsa ka filluar një punë si pastruese e një restoranti ku merr €200 në muaj. Pavarësisht se paguan €50 në muaj për të shkuar në punë, ajo ishte e lumtur që më në fund ka një punë që paguan.

Shpesh herë të mbijetuarat i tregonin Amnesty International sesa e rëndësishme është për to që të kontribuojnë në buxhetin e familjes. Punësimi jo vetëm që përmirëson jetët e tyre financiarisht, por sfidon ndjesinë e vartësisë që shumë prej tyre përjetojnë, dhe ju rritë besimin në vetë, sikurse u shpreh I.F. për Amnesty International, “Po vuaja, dhe tani punoj që të përfitojnë të tjerët. Cfarë kënaqësie; hapa pusin dhe fillojë të dalë ujë’.

Për shumë prej tyre, punësimi është çelësi i rimëkëmbjes: një e mbijetuar tha për Amnesty International se, “Ne kemi nevojë për punësim, kemi nevojë për jetë aktive që me ik prej stresit të ditës. Na duhet fuqizim ekonomik për me i kalu sfidat edhe me u ba të pavarura, e tani kena me kanë në gjendje me i ndihmu familjeve tona”

Në një anketim të kohëve të fundit, shumica e të mbijetuarave shprehën ‘dëshirë dhe vullnet’ që të punojnë në bujqësi ose në industrinë e përpunimit të ushqimit, në rrobaqepësi ose parukeri, ndërsa të tjerat parashikonin sipërmarrje të pavarura dhe biznese familjare. Ligji nuk ka asnjë masë që u përgjigjet këtyre nevojave.¹⁹⁰ Megjithatë, disa prej tyre e shohin pensionin si një mundësi për të filluar biznesin e tyre, siç është P.K., e cila ka identifikuar një mundësi në treg, dhe ka menduar të hapë një shërbim pastrimi për kosovarët që jetojnë jashtë vendit, të cilët kanë nevojë që të pastrojnë shtëpitë e tyre përpara se të kthehen në vendlindje dy herë në vit.

Disa prej të mbijetuarave kanë përfituar ndihmë të vogël për të filluar bizneset e tyre, apo mënyra të tjera që gjenerojnë të ardhura,¹⁹¹ me ndihmën e fondeve të jashtme. Në vitin 2017, Medica Kosova, e ndihmuar nga UN Women dhe RrGK-së, kanë marrë ndihmë nga programi i subvencionit të ofruar nga komuna e Gjakovës, i cili ndihmon gratë të cilat janë kreu i familjës dhe nënave të vetme, përfshirë edhe të mbijetuarat e DSHK, me mbështetjen e nevojshme për të filluar aktivitete bujqësore fitimprurëse. Ky program i ka ofruar H.K. (më sipër) me bletë që i sjellin asaj gëzim dhe të ardhura në të ardhmen. Disa gra të tjera janë pajisur me karro dhe disa të tjera me sera.¹⁹² Njëra nga të mbijetuarat po përdorte subvencionin për të kultivuar lajthi, kur produkti i saj të jetë gati ajo pret që ta ndihmojnë me marketingun e tij. Një tjetër OJQ ka krijuar një punishte, ku të mbijetuarat mund të qepin rroba, stoli dhe të bëjnë orëndi për shtëpi, të cilat mund t’i shesin në dyqanin e vogël të hapur rishtazi, ku punon një e mbijetuar tjetër.

Por është e pamundur që të gjithë të mbijetuarat të cilat dëshirojnë të punësohen, të marrin ndihmë nga OJQ-të dhe fondet e jashtme. Në vend të kësaj, qeveria duhet të angazhohet për të siguruar fuqizimin ekonomik të grave me anë të programeve të veçanta dhe të përshtatshme, prioriteti i të cilave duhet të jenë të mbijetuarat, gratë e zonave rurale dhe të marginalizuara.

RIKTHIMI I PRONËS/MUNDËSI STREHIMI

Ligji mundëson që të mbijetuarit ‘në kushte të vështira ekonomike’ të çlirohen nga detyrimet e tatimit në pronë. Ka gjasë të ulëta që të përfitojnë shumë prej tyre nga kjo masë: më pak se 20% e grave janë pronare, dhe vetëm 3.8% e pronave të trashëguara janë në pronësi të grave.¹⁹³ Për më tepër, përsa i përket rikthimit të pronës, shumica e kërkesave janë vendosur.¹⁹⁴ Disa prej të mbijetuarave që kanë humbur shtëpitë e tyre gjatë luftës kanë marrë ndihmë nga OJQ-të për të rimëkëmbur ndërtesat e shkatërruara, por për ato që nuk mbështeten nga OJQ-të, nuk ka mbështetje ligjore efikase që t’iu vijë në ndihmë.

Shumë pak gra në Kosovë janë pronare shtëpie ose trualli, dhe ca prej tyre jetojnë me frikën që kur të rriten djemtë e tyre, ata mund të marrin në pronësi shtëpinë e tyre dhe ato të mbesin pa strehë. Të mbijetuarat në

¹⁸⁹ Sylvia Cleff le Divellec and Katharina Miller for KWN, *Kosovo's Progress in Aligning Its Laws with the European Union Gender Equality Acquis*, p. 4, <http://www.womensnetwork.org/documents/20171108105226438.pdf>

¹⁹⁰ Sylvia Cleff le Divellec dhe Katharina Miller për RrGK, Progresi i Kosovës në *Kosovo's Progress in Aligning Its Laws with the European Union Gender Equality Acquis*, fq. 4, <http://www.womensnetwork.org/documents/20171108105226438.pdf>

¹⁹¹ Në 2017-ën, Gratë e OKB-së – me mbështetje nga BE-ja – ofroj 100 grante të vogla, bashkë me ndihmë psikosociale, për të mbijetuarat që të fillojnë ose zgjerojnë biznesin e vogël, “Në Kosovë, njohja ligjore e krimeve të dhunës seksuale në luftë për të mbijetuarit pas 18 vitesh”, 19 tetor 2017, <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/10/feature-kosovo-legal-recognition-of-war-time-sexual-violence-survivors>

¹⁹² Një makineri me timon që përgadit token për mbjedhje.

¹⁹³ Reuters, “Kosova krijon nismën për të nxitur grate të deklarojnë pronësi trualli”, 20 janar 2017, <http://www.reuters.com/article/us-kosovo-landrights-lawmaking/kosovo-launches-drive-to-encourage-women-to-claim-property-rights-idUSKBN154233>

¹⁹⁴ Agjencia e Pronësisë së Kosovës, Mesazh nga Agjencia e Krahimit dhe Verifikimit të Pronësisë, 17 janar 2017, http://www.kpaonline.org/ClaimsTotalDecided_caseload.asp

moshë që jetojnë vetëm dhe pa mbështetje familjare dhe në rrezikshmëri që të mbesin të pa strehë, kanë nevojë për strehim alternative të përshtatshëm dhe jo për përjashtim nga taksat. Ligji përcakton që Komisioni i Verifikimit mund që gjatë shqyrtimit të kërkesave, të vendosë nëse të mbijetuarit janë në nevojë për përfitime shtesë, kështu që është e mundur që t’iu ofrohet strehim social të mbijetuarve, nëse gjenden ‘në kushte të vështira ekonomike’, sikurse e përcakton ligji.¹⁹⁵

Sidoqoftë, kjo masë mund të përdoret për të ndihmuar të mbijetuarat të cilat dëshpërimisht duan të largohen nga shtëpitë dhe komuniteti ku janë përdhunuar. Njëra nga të mbijetuarat tha për Amnesty International që, “Nëse e marrë pensionin, e ndërroj banimin se s’po muj me jetu me paragjykime ma. Asht shumë vështirë me jetu në atë vend ku ka ndodh krejt, në të njëjtin katun, në të njëjtën shpi”. Një e mbijetuar tjetër ndan të njëjtin mendim, “S’du ma shumë tjetër se me dal në një banesë tjetër. Hala jam tu jetu në banesën e Serbit që ma ka shkatërru shpirtin edhe zemrën teme. Jam kanë veç 17 vjet”.¹⁹⁶

REHABILITIMI

“Qysh me u shnosh kur m’duhet me pagu për krejt këto? Gati kesh me I humb veshkat. E kam shit tokën me e shnosh veten. Mjekt e kanë përgjysmu çmimin. Nuk asht lehtë me kanë heroinë, qysh edhe po na thirrën”.¹⁹⁷

Reabilitimi duhet të përfshijë përkujdesjen mjekësore dhe psikologjike sëbashku me shërbime ligjore dhe sociale.¹⁹⁸

E drejta për përkujdesje shëndetsore është e garantuar në Marrëveshjen Ndërkombëtare për të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore (ICESR), e cila nuk është përfshirë në ligj të zbatueshëm në Kosovë.¹⁹⁹ Megjithatë, autoritet duhet të plotësojnë ‘minimumin e detyrimeve thelbësore për të siguruar standartin më të lartë të arritshëm [të shëndetit]’ përcaktuar nga Komiteti për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore të OKB-së.²⁰⁰

Ndërsa këto detyrime thelbësore u kushtohen të gjithë personave, të mbijetuarat kanë nevoja të veçanta dhe të posaçme, të pranuar nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, i cili vëren që, “Masat e rehabilitimit të hartuara mirë që mundësojnë shërbime (siç janë përkujdesja shëndetësore, arsimimi dhe strehimi) janë veçanërisht të dobishme për të përmbushur të drejtat ekonomike dhe sociale të viktimave të dhunës seksuale në konflikt”.²⁰¹ Komiteti i OKB-së Kundër Torturës në veçanti ka specifikuar që rehabilitimi duhet të “përpiqet që të rimëkëmbë, për aq sa është e mundur, pavarësinë e viktimës, aftësitë fizike, mendore, sociale dhe profesionale, dhe t’iu mundësoi përfshirjen të plotë dhe pjesëmarrje në shoqëri”.²⁰² Duhet të adresojë dëmet fizike dhe psikologjike të shkaktuara viktimave dhe duhet të jetë gjithëpërfshirës duke mbuluar ‘kujdesin mjekësor dhe psikologjik së bashku me shërbimet ligjore dhe sociale’.²⁰³

Sidoqoftë, ligji i vitit 2014 për të mbijetuarat mundëson vetëm udhëtime jashtë vendit për të marrë mjekim. Ndonëse kjo e drejtë mund të ishte e përshtatshme menjëherë pas përfundimit të luftës, kur qasja mjekim profesional dhe të specializuar nuk ishte e mundur, kjo e është krejtësisht e papërshtatshme me rrehanat aktuale të të mbijetuarave.²⁰⁴ Viktimave të tjera civile të luftës u është dhënë e drejta për përkujdesje shëndetsore falas në nivelin primar, sekondar dhe terciar; ish luftëtarët dhe familjarët e tyre (përfshirë edhe familjet e luftëtarëve të vrarë) marrin mjekim parësor, dytësor dhe tretësor falas.²⁰⁵ Mundësitë që ofron ligji për përkujdesin shëndetsor e bëjnë atë jo vetëm diskriminues, por edhe lë pa adresuar formën më të nevojshme dhe përshtatshme të shpërblimit, që është përkujdesja shëndetësore falas ose me çmim të përbalueshëm.

Të gjitha të mbijetuarat flasin për shëndetin e tyre; qartazi ai përbënë shqetësimin e tyre më të madh. Shumë prej të mbijetuarave gëzojnë shëndet të dobët si rezultat i dhunës fizike që kanë përjetuar, ndërkaq shumë të

¹⁹⁵ Neni 7 (2.8).

¹⁹⁶ Intervistë e Amnesty International me S.H (3) dhe G.S (1), shtator 2017.

¹⁹⁷ Pjesëmarrës në konferencën për Sfidimin e Stigmës, shtator 2017.

¹⁹⁸ Parimet Themelore, Neni 21.

E drejta e grave për përkujdesje shëndetsore garantohet edhe nga Marrëveshja për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit kundër Grave (CEDAW), e cila është përfshirë në kushtetutë. Neni 22 (6), lidhet drejtpërdrejt me Instrumentat dhe Marrëveshjet Ndërkombëtare. Marrëveshja për të Drejtat e Fëmijëve – e cila përfshin edhe të drejtën për përkujdesje shëndetsore – është gjithashtu e aplikueshme, Neni. 22 (7). Megjithatë, meqë Kosova nuk është njohur si anëtare e OKB-së, nuk bën pjesë në këto instrumenta ndërkombëtare.

²⁰⁰ “Për të siguruar të drejtën për mundësi përdorimi të paisjeve mjekësore, madhrave dhe shërbimeve në baza jodiskriminuese, vecanërisht për grupet e marginalizuara dhe të ndjeshme”, Komiteti për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore, Koment i Përgjithshëm Nr. 14 mbi të drejtën për përkujdesje shëndetsore të standartit më të lartë E/C.12/2000/4, paragrafi. 43 (a).

²⁰¹ Shënime Udhëzuese të Sekretarit të Përgjithshëm, Shpërblimet për Dhunën Seksuale Lidhur me Konfliktin, fq.19.

²⁰² Komiteti kundër Torturës, Koment i Përgjithshëm 3, (2012), CAT/C/GC/3, 13 dhjetor 2012, paragrafi 11.

²⁰³ Parimet Themelore, Neni. 21.

²⁰⁴ Një e mbijetuar tha për Amnesty International, që menjëherë pas luftës, “Psikologjikisht kam qënë pothuajse e cmendur, me mbikqyrje të vazhdueshme mjekësore. Më është dashur të shkoj jashtë vendit për trajtim”, intervistë, shtator 2017.

²⁰⁵ Neni 1.6; shëndeti dhe reabilitimi fizik; 1.7. Reabilitimi profesional për persona me aftësi tjera, të cilët kanë pjesërisht aftësi punësimi.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

tjera kanë probleme kronike gjinekologjike si dhe plagë e lëndime të marra nga rrahjet dhe torturat që kanë përjetuar. Për disa prej tyre këto gjëndje shëndetësore i shoqërojnë edhe sot e kësaj dite. Shumë prej problemeve shëndetësore që akoma i shqetësojnë lidhen direkt me dhunën e përjetuar. Në Medica Kosova në Gjakovë, tre gra kanë vuajtur nga thyerja vaginale, ndër të cilat është edhe një e mbijetuar që ka qenë 13 vjeçe kur është dhunuar dhe vazhdon të ketë nevojë për përkujdesje mjekësore. Shumica e grave në Medica Kosova u është dashur të heqin mitrën, shërbim ky i pagauar nga OJQ-ja. Një grua tjetër, H.H. tha për Amnesty International që i është dashur të hyjë në operacion katër herë, ndër të cilat dy kanë qenë për mitrën dhe një në shtyllë kurrizore. Megjithëse operacioni ka qenë falas, asaj i është dashur të paguaj €40 për anestezi.

Pjesa dërrmuese e të mbijetuarave që janë intervistuar nga Amnesty International kanë probleme shëndetësore kronike, të cilat dobësojnë dhe në disa raste dominojnë jetën e tyre. Niveli i lartë i stresit ishte shumë i qartë, dhe kjo jo vetëm në të dhënat personale që ndanin, por edhe në mënyrën e të folurit, disa prej të cilave mezi flisnin, ndërsa të tjerat me vështirësi nxirrnin fjalët nga goja.

Niveli i stresit shihet në përqindjen e lartë të grave të intervistuar nga Amnesty International me probleme shikimi, një gjendje shëndetësore e lidhur me tensionin e lartë të gjakut.²⁰⁶ S.H. e cila është diagnostikuar si 95% e verbër, tha për Amnesty International se, 'Gjaja e parë që kam me e ba kur ta marrë pensionin asht me e marrë një kredi edhe me i operu sytën'.

Pothuajse të gjitha gratë e intervistuar nga Amnesty International, (të cilat vazhdojnë të marrin formë të ndryshme këshillimi ose ndihme), janë akoma duke u shëruar nga tronditjet, të cilat i kanë lënë me probleme psikatrike ose probleme të tjera të shëndetit mendor, ndër të cilat është edhe çrregullimi i stresit post-traumatik, i cili ju ka zbehur përshtypjet për vetën, dhe ka simptoma pagjumësinë, kthimin mbrapa në kohë, stres të vazhdueshëm, ankth, tension të lartë gjaku dhe kushte të tjera kronike.

"Kur kam fillu me ardhë [në qendër] para 12 a 13 vjete, jam kanë një person krejt tjetër. Nëse dikush ka ardh me nejt, unë nuk kam mujt me fol hiq... mjekët dhe gjinekologu kanë ardh dy herë në javë këtu, e tash e kam guximin me punu me traumën. Në fillim, na kurrë nuk e kena vetë njana tjetrën për emra, ose ku jetojm, po tash ka kalu kohë edhe na e njohim edhe mbështesim njana-tjetrën; por nuk ka qenë udhëtim i lehtë për mu." H.S.²⁰⁷

Sipas Namize Kajtazit, e cila përfaqëson Ministrinë e Shëndetsisë në Komisionin e Verifikimit, është e mundur që të marrin ndihmë nga psikologët dhe psikiatrit në kuader të shërbimit shëndetësor, përfshirë edhe qendrat e shëndetit mendor.²⁰⁸ Por shumë prej tyre nuk janë lehtësisht të disponueshme, dhe shumë prej të mbijetuarave hezitojnë të shkojnë te mjeku në qendrat e shëndetit primar, pjesërisht nga stigma për shëndetin mendor.²⁰⁹ Për më tepër, mjekët duhet të trajnohen për të adresuar nevojat e veçanta të të mbijetuarave. Megjithëse 1,200 të mbijetuarat kanë marrë ndihmë të specializuar nga OJQ-të, përshtatur nevojave të tyre; duhet të merren masa për të mbijetuarat që nuk janë ndihmuar më përpara për të adresuar traumën e tyre.

*S'kam mujt me i kallxu kërkujt, e kam majt krejt brenda vetes. Jam mbyll në vete, nuk i nijsha njerëzit edhe e hupsha kujtesën – edhe krejt ndjenjën për burrin tem e pata humb. E një natë sekreteve iu erdh fundi, ka qenë 2016, edhe burri erdh mu ofru edhe me tha që na duhet me u divorcu, nuk jemi të lumtur edhe mendoj që je me dikënd tjetër. Iu betova që nuk jam me dikënd tjetër, edhe tani i tregova, edhe ai tha, "Të pranojë, se ka qenë luftë", po e ndjeva që ai tani ka qenë ma i ftohtë. Hyna në internet edhe kam lyp për dhunimin në luftë edhe e kam gjetë KRCT. E mora një taksì dhe Selvi (psikologjia) ma hapi derën, e kam ba edhe ata me kajtë unë tu bërtit. Ajo më qetsoj dhe un i tregova historin teme... hala e vazhdoj terapin. Jam kane e izolume per tan kta vjet dhe tash kam fitu një grant mu ba parukiere.*²¹⁰

Për disa prej tyre, terapia ka qenë më shumë sesa tjetërsuese; në disa raste iu ka shpëtuar jetën. Sikurse N.T. tha për Amnesty International, 'Kam marrë trajtim për traumën te Medica Kosova prej 2002, nuk muj me përshkru me fjalë, po mos t'ishin kanë kta, unë nuk do t'isha gjallë – kam provu me ba vetvrasje.'²¹¹

Mënjëherë pas luftës, shumë gra dhe vajza raportohet të kenë kryer vetëvrasje për shkak të dhunimit, dhe në vitet që pasuan të tjera kanë bërë të njëjtën gjë. Disa prej të intervistuarave nga Amnesty International treguan për ndjenjën të vazhdueshme të vetëvrasjeje, apo tentativa që kanë bërë për të marrë jetën e tyre, apo edhe vetëvrasjet e të tjerave të cilat i njihnin. M.G. i tregoj Amnesty International që, "Ka qenë në 2004, ajo ka qenë 32 vjeç, edhe nën presion social me u martu, për kta prindërit ia gjetën një burrë. Natën e martesës, vjehrria

²⁰⁶ Lidhja mes stresit dhe shikimit të turbullt është e mirë dokumentuar në letërsinë mjekësore, përfshi edhe rrethanat e stresit në betejë dhe çrregullimi i stresit post-traumatik.

²⁰⁷ Intervistë me Amnesty International, H.S., shtator 2017.

²⁰⁸ Farnsworth, *Shëndetsia në Kosovë*, fq. 34-5.

²⁰⁹ Intervistë me Amnesty International, nëntor 2017.

²¹⁰ Intervistë e Amnesty International, "Vera", shtator 2017.

²¹¹ Sipas KRCT-ës, nuk ka të dhëna statistikore për vetëvrasje mes të mbijetuarave të DSHK.

diqysh e kanë marrë vesh që ajo asht dhunu edhe ia kthejnë familjes. Ka pas aq presion sa ajo ka kcy në bunarë edhe e ka vra veten”.²¹²

Teorikisht, Ligji për Shëndetin i vitit 2013 garanton të drejtën e të gjithë qytetarëve të Kosovës për kujdes shëndetësor falas, por në praktikë kjo e drejtë është jashtëzakonisht e kufizuar.²¹³ Ligji për Sigurimin Shëndetësor mundëson përkuajdesje shëndetësore falas për ata që paguajnë premiumet nepërmjet punësimit, dhe për disa grupe që marrin asistencë sociale, si dhe për luftëtarët dhe viktimat civile të luftës, sikurse është vërejtur më përpara.²¹⁴ Ata që nuk përfshihen kanë të drejtë për përkuajdesje shëndetësore emergjence, ndërsa fëmijët nën 18 vjec, gratë shtatëzëna dhe gratë pas lindjes u mundësohen shërbimet esenciale shëndetësore falas.²¹⁵

Megjithatë, edhe ato që plotësojnë kriteret për përkuajdesje shëndetësore falas janë të detyruara të paguajnë për ilaçe të cilat nuk janë të përfshira në listën esenciale të barnave.²¹⁶ Atyre iu duhet të paguajnë edhe për një pjesë mjekësore dhe shërbime, veçanërisht në kujdesin shëndetësor sekondar dhe terciar. Të gjithë janë të detyruar të paguajnë për gjithçka, duke përfshirë barnat esenciale, përfshirë edhe konsultimin me një gjinekologun që kushton €10. Shtrimi në spital kushton rreth €40, varësisht nga kohëzgjatja e qëndrimit në spital, plus shpenzimet për ilaçe dhe mjete. S.B. tha për Amnesty International që megjithëse nuk i duhet të paguaj për dializën që merr dy herë në javë gjatë dy viteve të fundit, asaj i duhet të paguaj €38 për gjilpërat e kërkuara. Një e mbijetuar tjetër i tregoj Amnesty International se këshillimi që merr nga Medica Kosova është falas, por për tabletat që merr për presionin e gjakut, ajo paguan €9.50 dy herë në muaj, bashkë me €45 që i duhet të paguaj për ilaçe të tjera. Duke pasur parasysh se shumë prej të mbijetuarave janë të varura nga familjet e tyre për të holla, ndihma rastësore e OJQ-ve për të mbuluar shpenzimet e ilaçeve, është thelbësore për disa prej tyre.

Kjo është shumë larg shëndetësisë falas që kërkohet sipas CESC-së, dhe përbën një pengesë serzione për të marrë standardin e përkuajdesit shëndetësor për të cilin kanë nevojë shumë të mbijetuarat me sëmundje kronike. Disa prej të mbijetuarave thanë për Amnesty International se do të bënin kërkesën për statusin e të mbijetuarës sepse mendonin (gabimisht) që do përfitonin përkuajdesje shëndetësore falas; disa tjera, parashikonin që pensioni mujor do t’i mundësonte të përballojnë shpenzimet për ilaçet që iu duhen.

Për gratë që jetojnë në zona rurale, dhe që janë ndikuar më shumë nga DhSLK, mundësia për mjekim është e vështirë. Rreth 61% e popullsisë jetojnë në komunitet rural, dhe të mbijetuarat që jetojnë në fshat ose në vende të izoluar e kanë të vështirë të marrin shërbime të specializuara. Megjithëse në Kosovë janë të pajisura me qendra të kujdesit primar shëndetësor të 38 komunat, kujdesi shëndetësor sekondar është i disponueshëm vetëm në një qytet ose qytezë brenda shtatë rajoneve; shërbimet shëndetësore terciare janë të disponueshme vetëm në spitalin kryesor në kryeqytetin e Prishtinës.

Në zonat rurale, shumicës së njerëzve iu duhet të udhëtojnë me makinë ose transport publik – ku është e mundur – për të marrë mjekim në një qendër të kujdesit primar shëndetësor; një udhëtim që zgjat mesatarisht 40 minuta.²¹⁷ Por në zona rurale të izoluar, kjo mund të marrë disa orë; një nënë me të bijën e intervistuar nga Amnesty International, përshkruajti sesi iu desh të udhëtonte për një orë që të arrinte te stacioni i parë i autobusit, për të ardhë te qendra e OJQ-së, ku marrin mjekim falas.²¹⁸

Shëndeti i të mbijetuarave ka qenë arsyeja kryesore përse T.K ka themeluar një OJQ në një zonë rurale e cila ka përjetuar disa prej abuzimeve më të tmerrshme kundër civilëve gjatë luftës.²¹⁹ Pasi ka punuar për tre muaj me Kryqin e Kuq, ajo është bërë trajnere për edukim shëndetësor familjar. Nga kjo pike, bashkë me ndihmën e QKRMT-së, ajo ka identifikuar 37 të mbijetuarat në 13 fshatëra, të cilat kishin nevojë për përkuajdesje shëndetësore. Aktualisht, 180 gra frekuentojnë qendrën, e cila financohet nga Ambasada e Mbretërisë së Bashkuar në Kosovë.²²⁰ Pas referimeve fillestare për terapi te QKRMT-së, të mbijetuarat ndihmohen nga një psikologe dhe nga një gjinekologe të cilat vizitojnë qendrën një herë në javë, dhe me anë të një marrëveshjeje me një spital privat, mund të marrin mjekim falas.

²¹² Rrjeti i Grave të Kosovës, (RrGK), “Këshilli Kombëtar Plotëson Ligjin dytësor për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale”, 30 mars 2015, <http://www.womensnetwork.org/?message=true&FaqeID=1&n=309>

²¹³ Ligji Nr. 04/L-249 për Sigurimin Shëndetësor, 2014, “Shërbimet kyce” përcaktohen nga Fondi për Sigurimin Shëndetësor.

²¹⁴ Rreth 6% e popullsisë ka sigurimin shëndetësor privat, megjithatë jo grata nga zonat rurale, Nicole Farnsworth, Dr. Katja Goebbels dhe Rina Ajeti për RrGK, Mundësitë për Përkuajdesje Shëndetësore në Kosovë, 2016, fq. 13 & fq 5, <http://www.womensnetwork.org/documents/20170206150329798.pdf>

²¹⁵ Në përputhje me rekomandimet e Organizatës Botërore të Shëndetësisë, Ministria e Shëndetësisë ka një listë me barna thelbësore, shih, Analiza e Produktëve të Listës Esenciale për Vitin 2013 sipas Vend dhe ABC Indikatoreve, Prishtinë, 2013, at: <http://msh-ks.org/wp-content/uploads/2013/11/Lista-Esenciale-sipas-VEN-dhe-ABC-Indikatoreve.pdf>

²¹⁶ Mundësitë për Përkuajdesje Shëndetësore në Kosovë, fq. 43.

²¹⁷ Rrjeti i Grave të Kosovës dhe Fondi i Kombeve të Bashkuara për Popullim. *Hulumtim kërkimor mbi nivelin e Dhunës në Baza Gjimore në Kosovë dhe ndikimin e tij në Shëndetin Riprodhues të Grave*, 2008, <https://www.womensnetwork.org/documents/20130120165614663.pdf>

²¹⁸ Shih Kapitulli 5, “Rajoni i Drenicës”, fq. 55-209, në HRW, *Me Urdhër: Krimet e Luftës në Kosovë*, 2001, <https://www.hrw.org/legacy/reports/2001/kosovo/>

²¹⁹ Ndërtesa e qendrës është dhuruar nga komuna, dhe në 2017-ën ka marrë mbështetje nga ambasadat e Zvicrës dhe SHBA-ve.

Ligji i vitit 2014 përbën një dështim të madh të detyrimit për ofrimin e kujdesit shëndetësor ndaj të mbijetuarve, sikurse e kërkon standardet ndërkombëtare. OJQ-të dhe disa anëtar të Komisionit Verifikues të intervistuar nga Amnesty International kanë thënë të vetëdijshëm sesa i rëndë është ky përjashtim që iu bëhet, dhe propozojnë që ligji të ndryshohet, ose të përfshihen të mbijetuarat në kategorinë ekzistuese të personave që plotësojnë kriteret për përkujdesje shëndetësore falas. Nën qeverinë e mëparshme, po negociohej me Ministrin e Shëndetësisë, për të përfshirë edhe të mbijetuarat. Megjithatë, dispozitat në Ligjin për Shëndetësinë, të cilat parashikojnë të drejtën për përkujdesje shëndetësore falas, përfshirë edhe për të mbijetuarat e dhunës seksuale, nuk janë miratuar për shkak të shpenzimeve të mundshme.²²⁰

Shumë prej të mbijetuarave parashikojnë që të shpenzojnë pensionin për mjekim, të cilin tani vuajnë që ta përballojnë financiarisht. Por sipas standardeve ndërkombëtare, masat për kompensim nga dëmi i vuajtur, dhe masat për përkujdesjen shëndetësore si formë rehabilitimi, janë forma shpërblimi të ndara nga njëra-tjetra por me rëndësi të barabartë.

MASA TË PAMJAFTUESHME REHABILITIMI

Ligji iu jep prioritet për punësim në institucionet e shtetit të mbijetuarave nepërmjet një skeme rehabilitimi, mundësuar edhe për kategoritë tjera të viktimave të luftës, dhe bazohet në një model të paaftësisë fizike, ku 'invalidët' cilësohen në nevojë për rehabilitim. Kjo masë nuk ka kuptim për të mbijetuarat, të cilat janë përjashtuar nga nevoja për të dëshmuar nivelin e dëmit fizik ose paaftësisë, dhe si rrjedhojë janë të përjashtuara nga çdo formë rehabilitimi, sikurse përcaktohet në ligjin aktual.²²¹

Amnesty International cilëson që masat për rehabilitim janë veçanërisht të jo adekuate për nevojat e të mbijetuarave, dhe nuk plotësojnë standardet ndërkombëtare. Qasja në kujdes shëndetësor, falas dhe të përshtatshëm me nevojat e tyre, duke përfshirë kujdesin mjekësor dhe atë psikologjik, duhet që minimalisht t'u mundësohet të mbijetuarave pa humbur kohë, me anë të një neni i cili e mundëson përkujdesin shëndetësor, ose duke i përfshirë të mbijetuarat në Ligjin për Sigurim Shëndetësor si përfituese të kujdesit shëndetësor falas.

PËRMBUSHJA DHE GARANCIA E MOSPËRSËRITJES

"Ne krejt kemi luftu pa armë, po me moralet tona. Asnja nuk e kemi ba kta me vullnetin tonë të lirë".²²²

Këto forma kompensim janë kryesisht simbolike, por gjithsesi të rëndësishme për të mbijetuarat, shumë prej të cilave besojnë, me të drejtë, që janë lënë në harresë dhe marginalizuar nga institucionet qeveritare. Në këto rrethana, është e qartë që të mbijetuarat ndejnë një llojë përmbytje nga ligji, pavarësisht të metave që ka, iu mundëson pranimin publik dhe një përvojë e tyre të luftës.

Përmbytja²²³ dhe garancia për mospërsëritje²²⁴ përfshijnë disa kompensime të vecanta, ndërsa jo të gjitha janë të aplikueshme për të mbijetuarat e DSLK. Megjithatë, Qeveria e Kosovës mund të marrë një numër masash,

²²⁰ Ligji Nr. 04/L-249 për Sigurimin Shëndetësor, 2014; shih, *Shëndetsia në Kosovë* p. 24 shenim 38; lista përfshin edhe familjarët e "dëshmorve"; veteranët e luftës dhe grate e fëmijet e tyre; ish të burgosurit politik si dhe grate e fëmijet e tyre; dhe familjarët të viktimave civile të luftës; viktimat e dhunës seksuale në konflikt, në përputhje me dispozitat ligjore në fuqi; personat me aftësi ndryshe; dhe studentët"

²²¹ Neni 6, nënparagrafi 1.8; [mundëson] "përparësi në punësim në ndërmarrjet e sektorit publik dhe privat, në përputhje me Ligjin nr. 03/L-19 për aftësimin, riaftësimin profesional dhe punësimin e personave me aftësi të kufizuara, është e drejtë të cilën e realizojnë invalidët e UÇK-së". Shih Nenin 3 të ligjit fillestar, "Invalid civil i luftës - personi, organizmi i të cilit është dëmtuar së paku 40 % si pasojë e plagëve të marra nga armët, sëmundjes së fituar në burgjet apo kampet gjatë luftës së fundit në Kosovë, prej datës 27.02.1998 deri me datën 20.06.1999, si dhe personat e tjerë, organizmi i të cilëve është dëmtuar së paku 40 % si pasojë e mjeteve shpërthyes të mbetura pas përfundimit të luftës".

²²² Intervistë e Amnesty International me "Vera", shtator 2017.

²²³ Neni 22. *Përmbytja* duhet të përfshijë, ku të jetë e përshtatshme, ndonjërin ose të gjitha: (a) Masat efikase me synim ndalimin e vazhimit të shkeljeve; (b) Verifikimin e fakteve dhe demaskimin e plotë të të vërtetës derisa nuk shkakton dëme të tjera ose kërcënon sigurinë dhe interesat e viktimës, të afërme të viktimës, dëshmitarve, apo personave që kanë ndërhyrë për të ndihmuar ose parandaluar shkelje të tjera; (c) Kërkimi për gjendjen e vendodhjes së të zhdukurve, për identitetet e fëmijëve të rrëmbyer, dhe për trupat e të vrarëve, dhe të ndihmojë në nxjerrjen, identifikimin dhe rivarrimin e trupave në përputhje me dëshirat e shprehura ose të nënkuptura të viktimës, apo praktikave kulturore të familjes dhe komunitetit; (d) Një deklaratë publike ose një vendim gjyqor që rikthen dinjitetin, reputacionin e të drejtat viktimave dhe personave të afërt të viktimës; (e) Ndjesë publike, ndër të cilat të jetë edhe pranimi i fakteve dhe përgjegjësisë; (f) Ndëshkimin juridik dhe administrator kundër personave të përgjegjshëm për shkeljet; (g) Përkujtimore dhe homazhe për viktimat; (h) Përfshirja e një përlllogaritje të saktë të shkeljeve që janë bërë në ligjin ndërkombëtar për të drejtat e njeriut, trajnimeve për ligjin ndërkombëtar për të drejtat e njeriut si dhe në materialet arsimore të të gjitha niveleve.

²²⁴ Neni 23. Garantimi i mospërsëritjes duhet të përfshijë, ku të jetë e mundur, njërin ose të gjitha këto masa, të cilat do të ndihmojnë në parandalimin e përsëritjes: (a) Të sigurohet kontrolli efikas civil i forcave ushtarake dhe të sigurisë; (b) Të sigurohet që të gjithë procedurat ushtarake dhe civile të jenë në përputhje me standardet ndërkombëtare për trajtimin e drejtë; të ndershëm dhe paanshëm; (c) Të forcohet pavarësia e gjyqorit; (d) Mbrojtja e personave në profesionet ligjore, mjekësore, dhe përkujdesit shëndetësor, media dhe fushave përkatëse, si dhe mbrojtësit e të drejtave të njeriut; (e) Të mundësohet, me prioritet dhe në vazhdimsi, arsimimi për të drejtat e njeriut dhe ligjin humanitar ndërkombëtar në të gjithë sektorët e shoqërisë, si dhe të trajnohen zyrtarët ligjzbatues, ushtarakët dhe forcat e sigurisë; (f) Të promovohet zbatimi i kodit të mirësjelljes dhe normave etike, në vecanti i standartëve ndërkombëtare, medias, denimeve reformuese, mjekësore, psikologjike, shërbimit social dhe personelit ushtarak, si dhe ndërmarrjeve ekonomike; (g) Të promovohen mekanizma për parandalimin dhe monitorimin e konflikteve sociale dhe zgjidhjes së tyre; (h) Të rishikohen dhe ndryshohen ligjet që ndihmojnë ose lejojnë shkeljet flagrante të ligjit ndërkombëtar për të drejtat e njeriut dhe shkeljeve serioze të ligjit ndërkombëtar humanitar.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

përfshi edhe garancinë që ‘publiku të njohë të vërtetën’ për nivelin dhe peshën e shkeljeve të përjetuara nga grate dhe vajzat në Kosovë, përfshi edhe pranimin që ato janë cilësuar krime kundër njerëzimit. Ndër të tjera, është sugjeruar që përvoja e tyre me DSLK të përfshihet në tekstet shkollore ose në programe të tjera sensibilizuese. Këto masa mund të nxisin një pranim më të dhimbshëm të përvojave të tyre, dhe ti ndihmojë në sfidimin e turpërimit, paragjytimeve dhe diskriminimit.

Disa prej të mbijetuarave vazhdojnë të jenë kaq të shqetësuara se do të stigmatizohen dhe nuk do të bëjnë kërkesën për të marrë pensionin që është e drejtë ligjore e tyre.²²⁵ Një ndejsë publike, nga Presidenti ose Kryeministri (të dy udhëheqës të kohës së luftës) për dështimin e qeverive të mëparshme në adresimin e situatës së tyre për kaq kohë të gjatë, do t’i bënte të ndjeheshin të përmbushura. Ndër masa të tjera është edhe përfshirja e tyre në Strategjinë Tranzicionale për Drejtësinë (përkthyer në kapitullin e mëparshëm). Gjithsesi, prova e madhe është sesi qeveria aktuale promovon – dhe përmirëson – paketën e shpërblimit.

“Statuja Heroinat na ka ba krenare, edhe na ka dhanë guxim ajo që na kanë qujt heroina”. “Na nuk duhet me prit për politikanët, na duhet me e përkujtu veten ma shumë”.²²⁶

Gjatë presidencës së saj, Atifete Jahjaga, një nga figurat e pakta publike që është përmendur dhe falenderuar për kontributin e saj nga të mbijetuarat, ka organizuar disa ‘takime përkujtimore dhe homazhe’. Kjo përfshin edhe skulpturën Heroinat, në një park të projektuar posaçërisht në qendër të Prishtinës, e cila përshkruan fytyrën e një gruaje në një ngushëllim të thellë dhe e cila përkujton kontributin e të gjitha grave, përfshirë edhe të mbijetuarat e konfliktit të armatosur. Në vitin 2015, vendosja e një instalacioni masiv artistik, emëruar ‘Mendoj për Ty’, është krijuar nga artistja Alketa Xhafa-Mripa në stadiumin kryesor të futbollit në Prishtinë. Mijëra gra dhe burra dhuruan 5,000 fustane dhe funde të cilat valëviteshin në qindra varëse rrobash, jo vetëm për të kujtuar dhunimet e kohës së luftës dhe për të nderuar viktimat e dhunës seksuale, por edhe për të sfiduar stigmën dhe heshtjen.

“Duhet me kanë një za për gratë ku mujm me e diskutu kta edhe me ndihmu me parandalu me iu ndodhë grave në vendet tjera.”²²⁷

Gjatë adresimit të mospërsëritjes, Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së ka nxitur që garancitë e tilla të përcaktohen duke marrë në konsideratë rrethanat e secilit vend pas konfliktit, me qëllim parandalimin e DhSLK në të ardhmen. Në Kosovë, sikurse do të sugjerohet në kapitullin tjetër, është e nevojshme që të sigurohet që diskriminimi në baza gjinore dhe vlerat kulturore që kanë ushqyer DhSLK dhe kanë lejuar që viktimat të stigmatizohen dhe të fajësohen, dhe të cilat lejojnë mbizotërimin e dhunës kundër grave në Kosovë, të adresohen në ligj dhe praktikë. Dhe ndoshta, sikurse [add initials] ka sugjeruar, në kontekstin e garantimit të vëmendjes ndaj zërit të të mbijetuarave, ato vetë mund të ndihmojnë aktivisht në garantimin e mos-përsëritjes.

2.3 ZBATIMI I LIGJIT

“...ligjet e vendit, brenda mundësive, [duhet] t’ia mundësojnë një viktime që ka përjetuar dhunë ose traumë që të përfitojë nga vëmendja e veçantë dhe përkujdesja për të shmangur ri-traumatizimin gjatë procedurave ligjore dhe administrative të përcaktuara për të vendosur drejtësi dhe ofruar shpërblim.”

Parimet Themelore, VI. Trajtimi i viktimave, paragrafi. 10.

Në fillimi të marsit 2014, në atë kohë Presidetja, Atifete Jahjaga themeloi një Këshill Kombëtar për Viktimat e Dhunës Seksuale në Luftë brenda Zyrës Ligjore të Kryeministrit. Qëllimi i saj ishte të nxisë të mbijetuarat të ndajnë përvojat e tyre dhe të sigurohet që ato janë të njoftuara me të drejtat e tyre, përfshirë edhe të drejtën për dëmshpërblim.²²⁸ Këshilli mbledhi bashkë përfaqësues të qeverisë, OJQ-të që punojnë me të mbijetuarit dhe përfaqësues të komunitetit ndërkombëtar, brenda një organi të përgjegjës për zbatimin e ligjit.

Me anë të Këshillit Kombëtar, përfaqësuesit e qeverisë punuan për herë të parë me OJQ-të, në hartimin e legjislacionit sekondar që vë në fuqi ligjin, duke ofruar direktiva dhe një kornizë për ‘Komisionin Qeveritar për njohjen dhe verifikimin e statusit të viktimave të dhunës seksuale të luftës’. Komisioni i Verifikimit është themeluar brenda Ministrisë së Punës dhe Mirëqenies Sociale (MPMS), dhe ka një mandatë, sipas neneve të ligjit

²²⁵ Intervistë e Amnesty International, Z.A, shtator 2017.

²²⁶ Pjesëmarrës në konferencën për Sfidimin e Stigmës, shtator 2017.

²²⁷ Pjesëmarrës në konferencën për Sfidimin e Stigmës. Shtator 2017.

²²⁸ Presidentja takon të mbijetuarat, sponsorizon një film që do të shfaqet për të mbijetuarat e vetëdijshme për të drejtat e tyre RrGK, “National Council on Survivors of Sexual Violence during the War Presents its Work”, 1 April 2016, <http://www.womensnetwork.org/?FaqelD=1&n=429>;

“Këshilli Kombëtar për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale gjatë Luftës fillon përgaditjet e fushatës drejt ngritjes së vetëdijës dhe ndërgjegjësimit”, 4 maj 2015, <http://www.womensnetwork.org/?FaqelD=1&n=315>

të vitit 2014 dhe një afat kohor për të pranuar aplikacionet, i cili përfshinë pesë vjet nga fillimi i punës së Komisionit.²²⁹

Gjatë një takimi tre-ditor, mundësuar nga UN Women, me këshllimin e OJQ-ve Boshnjake dhe me të mbijetuarit, Këshilli ka identifikuar mekanizmat për njohjen dhe verifikimin e statusit të të mbijetuarve të DhSLK, dhe ka hartuar një procedure aplikimi dhe një proces rishikimi bazuar në standardet ndërkombëtare,²³⁰ përfshirë edhe praktikat më të mira rajonale, me qëllim respektimin e plotë të të mbijetuarve, garantimin e anonimitetit, dhe mbrojtjen e të dhënave të ruajtura nga Komisioni i Verifikimit.²³¹

Procesi i aplikimit – bazuar në praktikat më të mira – nuk detyron të mbijetuarit të dëshmojnë përpara Komisionit. Në vend të kësaj, të mbijetuarit mund të bëjnë kërkesën drejtpërdrejtë në Komision me anë të një letre ose online; me anë të përfaqësuesve të MPMS-së në shtatë qendra rajonale; ose nepërmjet OJQ-ve që punojnë me të mbijetuarat. Komisioni i Verifikimit bën vlerësimin e aplikuesit për statusin e ‘Viktimit të dhunës seksuale në luftë’ mbi bazën e kërkesës së paraqitur dhe dokumentave që të mbijetuarit zgjedhin, ndonëse nuk është e detyrueshme për të paraqitur si provë. Kryetari i Komisionit të Verifikimit parashikon që shumica e aplikimeve të kryhen nepërmjet OJQ-ve, ‘Pasi ato ju kanë mbajtur shpresën gjallë të mbijetuarve’.

Procesi i aplikimit – bazuar në praktikat më të mira – nuk detyron të mbijetuarit të dëshmojnë përpara Komisionit. Në vend të kësaj, të mbijetuarit mund të bëjnë kërkesën drejtpërdrejtë në Komision me anë të një letre ose online; me anë të përfaqësuesve të MPMS-së në shtatë qendra rajonale; ose nepërmjet OJQ-ve që punojnë me të mbijetuarat. Komisioni i Verifikimit bën vlerësimin e aplikuesit për statusin e ‘Viktimit të dhunës seksuale në luftë’ mbi bazën e kërkesës së paraqitur dhe dokumentave që të mbijetuarit zgjedhin – megjithse nuk është e detyrueshme – për të paraqitur si prove. Kryetari i Komisionit të Verifikimit parashikon që shumica e kërkesave të kryhet nepërmjet OJQ-ve, ‘Pasi ato ju kanë mbajtur shpresën gjallë’.

Në shkurtin e vitit 2016, qeveria më në fund ka miratuar rregulloren e kornizës operative të Komisionit të Verifikimit.²³² Megjithatë, Komisioni i Verifikimit nuk është themeluar deri në majin e 2017-ës, dhe vetëm me nxitjen e OJQ-ve pas shqetësimit për shtyerjen e zbatimit.²³³ Komisioni i Verifikimit përbëhet nga shtatë gra dhe dy burra, të përzgjedhur nga një panel ku bënte pjesë edhe një përfaqësues i OJQ-je. Pesë prej tyre përfaqësojnë qeverinë, ndër të cilët edhe kryetari, përfaqësuesi i MPMS-së, përfaqësuesi i Ministrisë së Drejtësisë, i Ministrisë së Shëndetësisë, Instituti për Krime Luftë, si dhe Zyra e Kryeministrit; tre pforesionistë – një avokate e barazisë gjinore, një psikiatër dhe një psikolog klinik plotësojnë Komisionin.²³⁴

Komisioni mbajti takimin e parë jozyrtar në maj, por zbatimi i mëtejshëm u vonua nga zgjedhjet e parakohshme të mbajtura me 11 Qershor. Pas 9 Shtatorit, kur u formua qeveria e re, anëtarët e qeverisë dhe përfaqësues të MPMS-së morën trajnimin e duhur për rritjen e ndjeshmërisë me metodat e miratuara, mbrojtjen e të dhënave dhe konfidencialitetin.²³⁵ Minire Begaj, Kryetarja e Komisionit tha për Amnesty Internaitonal që, “Nese nuk i mbrojmë ato – ne kemi dështuar në synimin tonë për t’i njohur të mbijetuarit.”²³⁶

Në shtator të 2017-ës, Ministria e Financave ndau €1 nga buxheti i vitit 2018, për mbulimin e punës së Komisionit të Verifikimit në administrimin dhe vlerësimin e aplikacioneve për statusin e të mbijetuarit, bashkë

²²⁹Neni 9 Neni 16 i ligjit themelor, pas paragrafit 4 duhet të shtohen dhe dy paragrafë të tjerë: 4.a. për viktimat e dhunës seksuale të luftës, afatit sipas Ligjit duhet të jetë pesë (5) vjet (5) years; 4.b. afati për të bërë kërkesën, për plotësimin e të drejtave për pension dhe shpërbllim, përcaktuar nga ky ligj, për krimet e dhunës seksuale në luftë duhet të jetë pesë (5) vjet, nga fillimi i Komisionit Qeveritar për njohjen dhe verifikimin e statusit të dhunës seksuale në luftë.

²³⁰RrGK, “Këshilli Kombëtar për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale gjatë Luftës përfundon hartimin e akteve nën-ligjore për të Mbijetuarit e Dhunës Seksuale”, 30 mars 2015; Komisioni është mbështetur shumë në Sara Ferro Ribeiro dhe Danaë van der Straten Ponthoz që kanë përfaqësuar nga ky ligj, për Jashtë e Mbretërisë së Bashkuar, *Protokolli Ndërkombëtar për Dokumentimin dhe Hetimin e Dhunës Seksuale në Konflikt*, për shpërbllimet, shih fq.75- 82 (Edicioni i dytë, 2017), <http://www.womensnetwork.org/?FaqlD=1&n=309>; <https://ici.global/0.5/wp-content/uploads/2017/08/International Protocol 2017 2nd Edition.pdf>

²³¹Duke pasqyruar frikën e të mbijetuarve se mund të identifikohen publikisht, ligji mundëson “Mbrojtjen e të dhënave të personave të cilët i kanë mbijetuar dhunës seksuale dhe përdhunimit”. Në një masë tjetër për të mbrojtur identitetet e të mbijetuarve, të dhënat e mundësuarat gjatë kërkesës nuk do të ndahen me autoritetet hetuese.

²³²Rregullorja nr. 22/2015, “Për Përcaktimin e Procedurave për Njohjen dhe Verifikimin e Statusit të Viktimave të Dhunës Seksuale Gjatë Luftës”, miratuar me 30.12.2015, [http://kryeministri.ks.net/repository/docs/Rregullore_\(ORK\)_nr_222015_per_percaktimin_e_procedurave_per_njohjen_dhe_verifikimin_e_statusit_te_viktimave_te_dhunës_sëksuale_gjatë_luftës.pdf](http://kryeministri.ks.net/repository/docs/Rregullore_(ORK)_nr_222015_per_percaktimin_e_procedurave_per_njohjen_dhe_verifikimin_e_statusit_te_viktimave_te_dhunës_sëksuale_gjatë_luftës.pdf)

²³³RrGK, “Organizatet e Grave i shkruajnë Kryeministrit për themelimin e Komisionit Qeveritar për Njohjen dhe Verifikimin e Statusit të Personave të dhunuar gjatë Luftës Çlirimtare në Kosovë”, 3 Maj 2017, <http://www.womensnetwork.org/?FaqlD=1&n=517>

²³⁴Takim jozyrtar i Komisionit Qeveritar për Njohjen dhe Verifikimin e Statusit të Personave të Dhunshëm Gjatë Luftës Çlirimtare në Kosovë, 17 maj 2017, <http://mpms.rks-gov.net/News/PublicationNews/tabid/134/articleType/ArticleView/articleId/4170/language/en-US/Informal-Meeting-of-the-Government-Commission-on-the-Recognition-and-Verification-of-the-Status-of-Violent-Persons-during-the-Kosovo-Liberation-War.aspx>

²³⁵Neni 9.1, Rregullorja nr. 22/2015, Të gjithë të përfshirët në process – sekretariati, Komisioni dhe OJQ-të, përfaqësuesit e Ministrisë së Punës dhe Çështjeve Sociale – duhet të nënshkruajnë një deklaratë konfidencialiteti, në mënyrë që të gjitha të dhënat, nga bërja e kërkesës deri në “deklarimin e të drejtës” - të mbrohen. Thyerja e konfidencialiteti përbën shkelje penale.

²³⁶Trajnimi po vazhdon, ndërsa po mbylleshin çështjet teknike, udhëzimet në process për tu miratuar; dhe një listë shërbimesh dhe të dhënash për aplikuesit kanë qënë akoma në duart e Komisionit në shtator 2017, intervistë e Amnesty International me Minire Begaj, shtator 2017.

me pagesat që priten të bëhen për përfituesit. Ministri mbetet i shqetësuar për mungesën e të dhënave të sakta lidhur me numrin e aplikantëve (dhe nga eksperiencia në rajon, kjo qëndrojnë deri në çastin kur të mbijetuarit të aplikojnë).²³⁷ Niveli i kompensimit është përcaktuar më vonë në të njëjtin muaj me shumën prej €230, ndërsa të mbijetuarit do të mund të aplikojnë për statusin zyrtar që nga janari i vitit 2018.

2.4 SHQETËSIME TË PAZGJIDHURA

DISKRIMINIMI NDAJ TË MBIJETUARVE NGA KOMUNITETET MINORITARE

Ligji diskriminon kundër disa të mbijetuarve, qartazi me anë të një kufizimi kohor – por që në të vërtetë, këtë e bënë mbi baza etnike, pasi kufizon pranueshmërinë e atyre që kanë përjetuar dhunime ose forma të tjera të DhSLK nga 27 Shkurt 1998 deri me 20 qershor 1999, (fundi i konfliktit të armatosur ndërkombëtar). Kjo periudhë përjashton shumicën e grave dhe vajzave serbe të Kosovës, si dhe atyre nga komunitete rom, ashkali dhe egjiptas, të cilat janë dhunuar kryesisht pas përfundimit të luftës, bashkë me disa gra shqiptare nga Kosova, të cilat dyshohen për tradhëti ndaj UÇK-së.²³⁸ Kjo masë është kritikuar nga OJQ-të serbe dhe shqiptare që punojnë me të mbijetuarit.²³⁹ Ky kufizim shkel Parimin Themelor, sipas të cilit “parimet e shpërblimit duhet të aplikohen pa asnjë llojë diskriminimi ose mbi asnjë bazë, pa përjashtim”.²⁴⁰ Amnesty International nxit ndryshimin e këtij kufizimi sa më pare që të jetë e mundur.

KUFIZIMI PESËVJEÇAR PËR APLIKACIONET

“Proceset shpërblyese duhet të lejojnë gratë dhe vajzat që të bëjnë kërkesen kurdo që të jenë gati për të ndërmarrë këtë hap. Ato nuk duhet të përjashtohen nëse nuk arrijnë të bëjnë kërkesën brenda një afati kohor. Është e nevojshme të ketë struktura mbështetëse që ndihmojnë grate dhe vajzat për të folur për përvojë dhe për të bërë kërkesën për shpërblim”, Deklarata e Nairobit.²⁴¹

Ligji përcakton një afat kohor pesë-vjeçar për dorëzimin e aplikacionit, duke shkelur Parimin Themelor i cili thekson që qasja në programet administrative për shpërblim nuk duhet të kufizohet në kohë.²⁴²

Në shtator 2017, Amnesty International gjeti se vetëm një pakicë janë të sigurta se do të aplikojnë; të tjerat thanë për Amnesty International se nuk kanë vendosur akoma, dhe do presin të shohin sesi shkon procesi për të tjerat; apo janë akoma në pritje sesi do t’ua shpjegojnë familjarëve rritjen e papritur në të ardhura dhe burimin e tyre. Vendimi i një individi për të aplikuar mund të marrë shumë vite, ndërsa të tjera mund të mos aplikojnë kurrë për shkak të presionit familjar. Të tjerat nuk do të aplikojnë derisa të tejkalojnë stigmën e lidhur me të mbijetuarat, diskriminim dhe paragjykimin. Ky proces me siguri do të marrë më shumë se pesë vite kohë.

Fillimisht, vetëm një pakicë e të mbijetuarve që kanë marrë mbështetje psikosociale ose kanë vetëbesimin e duhur do të aplikojnë. Kufizimi kohor mund të diskriminojë meshkujt, ku vetëm pak prej tyre janë vetë-identifikuar, ose marrin këshillim, dhe përballen me rreziqe të veçanta po të dalin hapur.²⁴³

Për më tepër, të mbijetuarit janë identifikuar si pjesë e grupeve më të përjashtuara sociale në Kosovë, dhe veçanërisht në zonat rurale kanë pak gjasa të kenë njohuri për të drejtën e tyre për të aplikuar.²⁴⁴ Ndërsa OJQ-të,

²³⁷ Intervistë e Amnesty International me Ministrin e Financave, nëntor 2017. Me 26 tetor, Ministri deklaroi që fondët do të përfshihen në buxhetin e vitit 2018, megjithatë shumica e pensionit nuk u publikua, <http://www.koha.net/arberi/53407/hamza-perfshin-viktimat-e-dhunes-seksuale-ne-buxhetin-e-vitit-2018/>. Më përpara Ministri ka bërë thirrje që të mundësohen të dhënat përpara se të fillojë procesi i verifikimit, <http://www.koha.net/arberi/46072/geveria-kerkon-qe-verifikimi-i-viktimate-dhunes-seksuale-te-kryhet-per-5-muaj/>. Shqetësimet lidhur me shumën e kompensimit vijnë nga presioni për të reformuar sistemin e shpërblimit, trysni e ushtruar nga Fondi Monetar Ndërkombëtar (FMN), nga rritja dramatike e shpenzimeve për pagesat e 28,000 veteranëve të luftës, që fillimisht është përcaktuar të jetë €38 milion për 2017; buxheti i plotë për shpërblimin e viktimave të luftës në vitin 2016 ka qënë €100 million, *Balkan Insight*, “Kosova Përballet me Shpenzimet e Pensionit për Veteranët e Luftës”,

12 dhjetor 2016, <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-amending-the-law-on-war-veterans-12-09-2016>

²³⁸ Në krahasim, Ligji për Pësonat e Humbur përfshi familjet e civilëve të humbur të cilët janë zhdukur ose rrëmbyer nga data 1 janar 1998 dhe 31 dhjetorit të vitit 2000, përfshi edhe familjet e serbëve dhe minoritetëve të tjera që janë rrëmbyer në muajt pas luftës, Ligji për Pësonat e Humbur (No.04/L-023), Article 1, <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20missing%20persons.pdf>; Serbët e Kosovës marrin 13% të buxhetit vjetor për pensionin e “Civilëve të Humbur”, shih Morina & Farnsworth, *Buxhetimi për Mirëqënie Sociale*, fq.42.

²³⁹ Shih, *Balkan Insight*, “Agonia e Pafund e Grave të Dhunuara në Luftën e Kosovës”, <http://www.balkaninsight.com/en/article/agonia-of-war-time-rape-victims-endures-in-kosovo-05-28-2017-1>, Nuk ka asnjë përfaqësues minoriti në Komision.

²⁴⁰ Parimet Themelore, Neni 25. Zbatimi dhe kuptimi i këtyre Parimeve Themelore dhe Udhëzimeve duhet të jetë në përputhshmëri me ligjin ndërkombëtar për të drejtat e njeriut dhe ligjin humanitar ndërkombëtar dhe duhet të zbatohet pa asnjë diskriminim, të çfarëdo lloji, pa përjashtim.

²⁴¹ Deklarata e Nairobit për të Drejtën e Grave dhe Vajzave për Kompensim dhe Shpërblim, 2007, neni G, http://www.fidh.org/IMG/pdf/NAIROBI_DECLARATIONeng.pdf

²⁴² Parimet Themelore, IV, 7, “...kufizimet kohore të zbatueshme për kërkesat civile, nuk duhet të jenë padrejtësisht të kufizuara”.

²⁴³ Për dy shpjegime të ndara nga të mbijetuarat e përdhunimit dhe torturimit të një vëllai, shih, “Dua të më dëgjoni”, fq. 48-50 & 113.

²⁴⁴ Për përjashtim shoqëror, shih KRCT, *Anketim*. Në korrik 2017, Qendra për Promovimin e të Drejtave të Grave (QPDG) dhe Qendra për Promovimin e një Familjeje të Shëndetshme (QFSS) me qendër në Prishtinë afilloj një program sensibilizimi për ligjin në disa komuna, dhe për të

aktualisht po punojnë për të rritur vetëdijen, Parimet Themelore qartë theksojnë përgjegjësinë për të informuar të mbijetuarit mbi të drejtat e tyre që duhet të merren përsipër nga qeveria.²⁴⁵

Përvojat e ngjashme në rajon kanë treguar se të mbijetuarve iu duhen vite për të aplikuar. Në Bosnje, ligjet që mundësojnë shpërblim për të mbijetuarit janë paraqitur në Federatë në vitin 1999, në Republikën Serbe në vitin 1993 (me një afat-skadim për aplikim deri në vitin 2017-të), dhe në Rrethin e Brçkos, në vitin 2015-të.²⁴⁶ Pavarësisht gjithëpërfshirjes sistematike të DhSLK në katër vite lufte në Bosnje dhe Hercegovinë, me rreth 20,000 viktima të DhSLK, deri në vitin 2017-të vetëm mbi 800 të mbijetuar kanë përfituar nga shpërblimi, kryesisht në Federatë.²⁴⁷ Në Kroaci, ku shpërblimi u mundësua në vitin 2015, janë bërë vetëm 105 kërkesa, edhe pse përlogaritë që të jenë rreth 2,200 të mbijetuar që jetojnë atje.²⁴⁸

Megjithëse Amnesty International është në dijeni për presionin buxhetor i cili ka ndikuar në kufizimin kohor, organizata rekomandon që, deri në një vlerësim të numrit të aplikacioneve, për shembull, pas tre vitesh, kufizimi duhet të shtyhet ose të hiqet.

ASNJË SHPËRBLIM PËR DËMIN E SHKAKTUAR

Struktura ligjore në themel është një shtojcë e “ligjit për heronjtë dhe dëshmorët”. Ky ligj është hartuar për meshkuj dhe nuk ka marrë parasysh përfshirjen e grave, përveç familjet e të zhdukurve.²⁴⁹

Neni 5 i ligjit nuk lejon përfituesit të marrin më shumë se një pagesë nga kontributi shoqëror.²⁵⁰ Kjo nënkupton që të mbijetuarit e përdhunimit apo formave të tjera të DhSLK të cilët përfitojnë nga një kontribut shoqëror të lidhur me luftën ose pension, nuk kanë të drejtë të marrin te dyja njëkohësisht. Por, do ju duhet të zgjedhin se cilin prej tyre duan të vazhdojnë të marrin. Ata që zgjedhin të bëjnë kërkesë për status të mbijetuarit, do duhet të sakfirikojnë një kontrubut shoqëror aktual që e marrin. Për shembull, një grua që merr ndihmë financiare për një “invalid lufte”, ose merr shpërblim si viktimë civile e luftës, si një e afërm e një personi të zhdukur, nuk ka të drejtë të marrë forma të tjera kontributi shoqëror, për dëmin që i është bërë.²⁵¹

Kjo pengese me ligj është e vlefshme edhe për persona të tjerë që kanë të drejtë të përfitojnë contribute shoqërore, sic janë personat me moshë pensioni, të cilin në Kosovë kanë të drejtë ta marrin të gjithë personat mbi moshën 65 vjeçare. Në shtator 2017-të, Amnesty International është takuar me disa të afërm të personave të zhdukur, përfshi edhe një grua, djali i së cilës është zhdukur nga forcat serbe në 1999-ën; trupi i tij nuk është gjetur, dhe ajo nuk di asgjë për vendodhjen apo fatin e tij.²⁵² Si një e afërme e një personi të zhdukur, ajo cilësohet si një viktimë civile e luftës, dhe për këtë merr shpërblim për humbjen e djalit të saj, në trajtën e një pagese mujore. Në maj 2017-të, në moshën 65 vjece, pasi ka punuar dhe derdhur contribute shoqërore në skemen e pensionit për 30 vite, ajo ka bërë kërkesë për të marrë pensionin në qendrën e mirëqënsjes sociale vendore. Me sy të përbotur, ajo i tregojtë Amnesty International që, “Gratë më kanë pytur cilin pension e du. U pikëllova edhe thashë që i du të dytë, kam punë për 30 vjetë për familjen tem; pension më takon mu. Po kam zgjedh me e majtë pensionin tjetër, për humbjen e djalit tem. Asht e drejtë e jemja”.²⁵³ Një burrë, vëllai dhe babai i të cilit janë zhdukur, gjithashtu pohoj se e ëma është detyruar të zgjedhë mes shpërblimit si viktimë civile e luftës apo të mbajë pensionin e saj.

---

përkrahur fuqizimin ekonomik të të mbijetuarve, RrGK, “QPDG dhe QPFSH avokojnë për të mbijetuarat e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë”, 1 gusht 2017, <http://www.womensnetwork.org/?Faqid=1&n=551>

²⁴⁵ Parimet Themelore, 24, Shtetet duhet të krijojnë mjetë informuese për qytetarët, dhe në vecanti, të viktimat... [...] për të drejtat dhe shpërblimin e adresuar nga këto Parimet Themelore dhe Udhëzime, si dhe për të gjitha shërbimet ligjore, mjekësore, psikologjike, shoqërore, administrative, dhe të gjithë shërbimeve të tjera të cilat të mbijetuarit kanë të drejtë të përdorin.

²⁴⁶ Ligji mbi bazën e mbrojtjes sociale, mbrojtjen e viktimave civile të luftës dhe familjeve me fëmijë në Federatën e Bosnje Hercegovinës, Gazeta Zyrtare e FBH-së nr. 36/99, 54/04, 39/06, 10/16; Ligji për mbrojtjen e viktimave civile të luftës në Republikën Serbska, Gazeta Zyrtare e RS-së, nr. 25/93, 32/94, 37/07, 60/07, ku shumica e të mbijetuarve morën shpërblime në bazë të torturave dhe jo DhSLK; Vendimi për Mbrojtjen e Viktimave Civile të Luftës nga Brçkos, Gazeta Zyrtare e Rrethit të Brçkos, 33/2012 dhe ndryshuar nga 15/2015.

²⁴⁷ Amnesty International, “Na duhet mbështetje, jo keqardhje”, fq. 12 dhe 34-36.

²⁴⁸ PKBZH, “Kroacia: Tu jepët drejtësi viktimave të dhunës seksuale në luftë”,

<http://www.eurasia-undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/democratic-governance-and-peacebuilding/successstories/croatia--delivering-justice-for-victims-of-sexual-violence-in-wa.html>

²⁴⁹ Intervistë e Amnesty International me Minire Begaj, shtator 2017.

²⁵⁰ Neni 5 (1.4). Përfituesit e shpërblimeve sipas paragrafëve 1.1, 1.2 dhe 1.3 të këtij Neni, nuk mund të përfitojnë nga asnjë skemë tjetër pensioni në Kosovë, përjashtoj rastin e përcaktimit ndryshe nga ky Ligj.

²⁵¹ Për diskutime më të hollësishme për këtë, shih Linda Popić me Belma Panjeta, *Kompensimi, drejtësia tranzicionale dhe besimi i përkohshëm në Bosnje dhe Hercegovinë. Përpjekjet për të reformuar pagesat e qeverisë viktimave dhe veteranave të luftës së viteve 1991-1995*, qershor 2010, http://www.justice-report.com/en/file/show/Documents/Publications/Linda_Popic_ENG.pdf

²⁵² Gjykata Europiane e të Drejtave të Njeriut ka vendosur që dështimi i shtetit për të hetuar rastet e personave të humbur pas ndërhyrjes ushtarake [...], ka rezultuar në shkeljen e mosdalimit me ligj të torturës dhe keqtrajtimit, përcaktuar në Nenin 3 të GJEDNJ, dhe “heshtja e autoriteteve [...], përpara shqetësimeve reale të të afërmeve të personave të humbur ka arritur një nivel ashpërsie që mund të kategorizohet vetëm si trajtim cnjerezor brenda nënkuptimit të Nenit 3, “Qiproja kundër Turqisë, (10 maj 2001), Verdicti i Gjykatës Europiane për të Drejtat e Njeriut, paragrafët. 136 dhe 156-158.

²⁵³ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

Një pension që është një e drejtë, e lidhur me punësim të mëparshëm ose moshë nuk duhet të ngatërrohet me pagesat e shpërblimit për dëmin e shkaktuar.²⁵⁴ Nuk duhet të jetë e vendosur në bazë të nevojës dhe duhet të trajtohet në mënyrë plotësisht të shkëputur nga cdo formë tjetër përfitimi shoqëror ose pensioni. Parim mbetet që viktimat civile të luftës duhet të marrin një dëmshpërblim të përshtatshëm për dëmin që ju është bërë.

---

²⁵⁴ Amnesty International vëren që sipas një projekti për të rihartuar rregulloren e skemës institucionale për pensionet, është propozuar që secila "kategori lufte" duhet të kenë të drejtë për shpërblim personal dhe pension dytësor, intervistë e Amnesty International me Minire Begaj, shtator 2017. Kjo mund të jetë e vështirë për tu arritur në Kosovë, që sikurse vendet e tjera të dala nga konflikti ka burime të kufizuara, dhe buxhetet varen shumë nga borxhet e marra nga institucionet financiare ndërkombëtare, të cilat janë zakonisht kundërshtuese të transfertave shoqërore

3. T'I JAPIM FUND STIGMËS

“Veç njana prej motrave të mia e di – e kam ndi që duhet me i kallxu, po kur burri u kthy prej lufte, kam provu me e fol se qysh e sheh ai këtë punë. Ai tha që [dhunimi] iu ka ndodhë veç grave të pamoralshme.

Kështu që e pashë që s’ka shpresë me i kallxu atij, edhe e kam mbajtur secret deri në 2016.”

Merita

Ndërsa të mbijetuarat mirëpritëen ligjin në vitin 2014 që u garantonte për njohjen dhe dëmshpërblimkompensimin në vitin 2014, ato bënë thirrje për “mbështetje gjithëpërfshirëse për të luftuar damkosjenstigmën, kulturën e turpit dhe heshtjen që mbizotërojnë lidhur me çështjen”.²⁵⁵

Stigma që lidhet me përdhunim e grave shqiptare gjatë luftës është pjesërisht pasojë e qellimshme e fushatës persekutuese të RFJ-së dhe forcave serbe; por është edhe produkt i kulturës së turpit e krijuar nga marrëdhëniet e pabarabarta gjinore, që denojnë, sidomos femrat, të cilat kanë thyer normat shoqërore. Kjo nuk ndikon vetëm mbi individin, por edhe familjarët e saj ose të tij, dhe të gjithë komunitetin. Gjithashtu, shkatërron vetëbesimin e të mbijetuarit. Kjo mund ta pengojë të kërkojë mbështetje të përgjithshme, mjekësore dhe psikologjike. Për më tepër, kjo ka penguar shumë prej tyre që të denoncojnë dhunën e ushtruar ndaj tyre tek autoritetet përkatëse, dhe mund të pengojë kërkesën për dëmshpërblim aplikimin për njohjen e statusit për shumë të tjera.

Stigma ka shkatërruar familje; shumë gra janë divorcuar 49t ha49 kanë treguar bashkëshortëve; një djalë i ka thënë nënës së tij se për të ajo është e vdekur, momentin që ka zbuluar se ajo është dhunuar. Ndonjëherë mund të ketë pasoja për familje të tëra. ‘Lola’, e cila është dhunuar, solli në kujtesë sesi vëllai i saj erdhi te shtëpia e nënës së tij dhe 49t ha që do të divorconte gruan sepse është dhunuar. Me mirësi ajo ia ka kujtuar që edhe ai është dhunuar kur ka qënë në mbajtje, dhe ajo vetë është dhunuar. Pak kohë më vonë, ai është divorcuar.²⁵⁶

Duhesh me pasë guxim me i kallxu burrit, edhe tani gradualisht me iu kallxu fëmijëve tu, edhe pjesës tjetër të familjes, edhe kadal njerëzit do t’kuptojnë.²⁵⁷

²⁵⁵ Grati e OKB-së, “Së shpejti shpërblimet për të mbijetuarit e dhunës seksuale në konfliktin e Kosovës”, 17 mars 2016, <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2016/3/reparations-soon-for-conflict-related-sexual-violence-survivors-in-kosovo>

²⁵⁶ Intervistë e KRCT me “Lolën” në, “Dua të më dëgjojnë”, fq.75-83, fragment i redaktuar nga fq. 82.

²⁵⁷ Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

Në shtator të vitit 2016, KRCT me mbështetjen e Ambasadës Britanike, organizoi konferencën për Adresimin e stigmës për të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë luftës në Kosovë. Kjo konferencë mbledhi përfaqësues të qeverisë, OJQ-të, udhëheqës të komunitetit, gazetar dhe një OJQ kroate, me qëllim përcaktimin e një strategjie për të ndërtuar mbështetje për ndryshimin e kulturës së turpit dhe heshtjes që vazhdon të mbizotërojë jetët e disa prej të mbijetuarve. Një konferencë tjetër me të njëjtën temë është organizuar në shtator 2017-të, në përgjigje të kërkesës së të mbijetuarve, me pjesëmarrjen e tyre.

Këto konferenca mbështetën nga Ministria e Jashtme Britanike, si pjesë e Nismës për Parandalimin e Dhunës Seksuale (NPDS), e cila është themeluar gjatë Samitit Global për ti Dhënë Fund Dhunës Seksuale, e mbajtur në Londër në vitin 2014-të, ku ka marrë pjesë edhe Presidentja e Kosovës, znj. Atifete Jahjaga. Disa nga rekomandimet kyce të nxjerra nga dy konferencat e mbajtura në Prishtinë janë përfshirë në listën e rekomandimeve që vetë Amnesty International i jep Qeverisë së Kosovës.²⁵⁸

“Kjo stigmë po na vret në çdo nivel”

E mbijetuar, gjatë konferencës për sfidimin e stigmës, 2017

‘Stigma vret: është e mundshme t’i mbijetosh dhunës seksuale, por jo t’ia dalësh izolimit, braktisjes dhe varfërisë që e pason atë, ‘krimet e nderit’, tronditja që mund të çojnë në vetëvrasje apo vetë-lëndim, shtatëzani të rrezikshme, dhe gjendje mjekësore të patrajuara, që mund të rrjedhin prej saj. Duhet të rritet ndjesia e nevojës së menjëhershme për të luftuar stigmën sepse në kuptimin e plotë të fjalës të mbijetuarit e dhunimit po vdesin nga turpi.’ Zyra e Përfaqësuesit Specialtë Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.²⁵⁹

Pranimi shoqëror mund të kuptohet si një formë shpërblimi, në situata “kur shkeljet kanë ndikimi mbi vlerat e komunitetit ose shoqërisë, si ndodhë me dhunën seksuale”, ku “viktimat mund të fajësohen për shkeljet e vuajtura, duke rritur pasojat për viktimat (dhe fëmijet e tyre, nëse kanë)”, dhe “kur shpërblimi individual nuk adresonë paragjykimet që kanë prekur viktimat”.²⁶⁰

Në zont rurale e prekur rëndë nga lufta, ku një numër i madhë i grave janë dhunuar ose sulmuar seksualisht, stigma është edhe më e fortë. Edhe një përfaqësues bashkiak, i cili ka garantuar mbështetje financiare për një qendër vendore, ka marrë kërcënime nga meshkuj të tjerë që e kanë pyetur, “*ku ishte ti gjatë luftës? S’ishe i zoti të mbroje nderin e familjes?*”²⁶¹

Të mbijetuarit nuk mund të mbivlerësojnë nevojën për pranim nga familja: një grua tha për KRCT-në sesa e rëndësishme është mbështetja e bashkëshortit të saj; ai ka qënë dëshmitar kur ajo është rrëmbyer, dhe ai s’ka mundur ta ndihmojë; ai i ka thënë që s’mund të bëjë asgjë më shumë sesa të mbështesë. Të mbijetuarat të tjera, të veja ose divorcuara si rrjedhojë e luftës, theksuan sesa e rëndësishme është mbështetja e fëmijëve të tyre.²⁶²

“Kjo nuk asht diçka që e kemi dasht, ka qenë e dhunshme, ka ndodhë me forcë”.

Fatmire

Në kërkim të pranimi shoqëror, të mbijetuarit kanë kërkuar për një program që ndërgjegjëson dhe pranon traumën që kanë përjetuar, brenda komunitetit ku jetojnë dhe në Kosovë në përgjithësi. Në këto rrethana, Amnesty International thekson që Plani Kombëtar i Veprimit në Kosovë për zbatimin e Rezolutës së Këshillit të Sigurimit të OKB-së 1325 për Gratë, Paqen dhe Sigurinë,²⁶³ përfshinë mes detyrimeve të tjera edhe “rritjen e vëmendjes shoqërore dhe përkushtimin e institucioneve për zbutjen e pasojave të luftës në Kosovë”.²⁶⁴ Stigma dhe përjashtimi social janë sigurisht pjesë e këtyre pasojave.

²⁵⁸Raport mbledhje pune nga KRCT, *Të thejme stigmën lidhur me të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë konfliktit në Kosovë*, 2016; përfundimet nga konferenca e dytë nuk janë të disponueshme akoma.

²⁵⁹Parimet për Aksion Global, *Parandalimi dhe Adresimi i Stigmës Lidhur me Dhunën Seksuale në Konflikt*, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/645636/PSVI_Principles_for_Global_Action.pdf

²⁶⁰Christián Correa, “Getting to full restitution”, ICTJ Briefing, April 2017, <https://www.ictj.org/publication/full-restitution-reparations-sexual-violence>.

²⁶¹Intervistë e Amnesty International, shtator 2017.

²⁶²Intervistë e Amnesty International, shtator 2017

²⁶³Rezoluta përpiqet të sigurojë përfshirjen e grave në të gjitha aspektet e lidhura me parandalimin e konflikteve, zgjidhjen e tyre dhe rindërtimin pas konfliktit.

²⁶⁴Qeveria e Republikës së Kosovës miraton Planin e Veprimit për Zbatimin e Rezolutës 1325 “Gratë, Paqja, dhe Siguria”, 31 Janari 2014; (ffor summary in English see, KWN, “Government Approves 1325 Action Plan”, 6 February 2014, <http://www.womensnetwork.org/?FaqlD=1&n=151>

Kjo është përgjegjësi e atyre me ndikim dhe pushtet, duke përfshirë edhe qeverinë, politikanë, udhëheqës fetar,²⁶⁵ dhe të komunitetit, dhe duhet të zgjerohet për të përfshirë edhe profesionistët mjekësor, policinë,²⁶⁶ mësuesit, gazetarët përkatës dhe transmetuesit.²⁶⁷

Drejtësia nuk do të vendoset për pjesën dërrmuese të grave që kanë vuajtur si pasojë e Dhunës Seksuale Lidhur me Konfliktin (DhSLK). Ndërsa të mbijetuarit kanë vënë shpresat e tyre në mekanizmat ndëshkues të drejtësisë, OJQ-të e grave që punojnë me të mbijetuarit në rajon kanë filluar të themelojnë mekanizma që rivendosin drejtësi, nepërmjet Gjykatës së Grave për ish-Jugosllavinë.²⁶⁸ Gjykata e Grave ofron një forum për të mbijetuarat që të ndajnë dëshmitë e tyre publikisht dhe të marrin një formë simbolike njohjeje për krimet e kryera në dëm të tyre. Mbi 30 gra kanë dëshmuar përpara një paneli ekspertësh gjatë seancës dëgjimore të parë të mbajtur nga kjo gjykatë në Sarajevë me 7-10 Maj të vitit 2015

Për Amnesty International, 'Flora' tha, 'E falenderoj [ish-Presidenten] Atifete Jahjaga që më ka dërguar në Gjykatën e Grave. Shkua vetëm dy prej nesh. Isha për pesë ditë në Sarajevë, dhe isha shumë e lumtur që shkova. Jam e lumtur që dëshmova për çfarë ka ndodhë në Kosovë, por jam shumë e zhgënjyer që [autorët e krimit] nuk janë dënuar të gjithë'. Në shtator të 2017-ës, tre të mbijetuarat nga Medica Kosova dhe dy anëtar të stafit morën pjesë në një takim, vijues i Gjykatës së Grave, këtë herë i mbajtur në Shkup.²⁶⁹

Vendimtare për Gjykatën e Grave në Sarajevë ka qënë themelimi dhe pjesëmarrja e plotë e vetë grave të dhunuara. Ato projektuan gjykatën. Ato dëshmuan. Ato ishin gjykatëse dhe eksperte. ...organizatorët iu ofrojnë mbështetje viktimave përpara, gjatë dhe pas mbledhjes së gjykatës. ...gratë kanë dëshmuar guximshëm përvojat e humbjes së familjeve si pasojë e masakrave, përvojat e dhunimeve në masë, marrjes peng dhe persekutimit etnik. Ky ripërftym feminist i një gjykate ku grate e dhunuara janë qendra e vëmendjes ka qënë shumë frymëzuese dhe më ka nxitur shumë mendime mua si avokate ndërkombëtare.²⁷⁰

3.1 NJË PENGESË PËR SHPËRBLIMET

"Përdhunimi ka një pasojë të veçantë për të mbijetuarit, dhe marrëdhëniet e saj me komunitetin. Madje edhe vetë të mbijetuarat janë të gatshme të fajësojnë veten".²⁷¹

Në qershor të vitit 2014, Amnesty International publikoi një sërë rekomandimesh për shtetet pjesëmarrëse në Samitin Global për t'i dhënë Fund Dhunës Seksuale.²⁷² Mes këtyre rekomandimeve ka që edhe kërkesa e adresimit të shkakut dhe të pasojave të stigmës lidhur me dhunën seksuale dhe në baza gjinore nga autoritetet, si pjesë e përgjegjësisë për të parandaluar, ndëshkuar dhe siguruar që të mbijetuarve të kenë qasje në drejtësi, vertetësi dhe shpërblim.

Stigmën nuk e imponojnë të tjerët mbi to, ajo internalizohet nga vetë të mbijetuarit. Por duke njohur përvojën e tyre me anë të prezantimit të ligjit, shumë nga të mbijetuarat arsyetuan që kjo do t'i lironte nga ndjesia e të bërit keq, gjë që do shuante turpin, fajin dhe stigmën.²⁷³

Për disa të tjera duhet më shumë: pavarësisht masave të marra për të siguruar konfidencialitetin dhe anonimitet, ato duhet të garantohen në verifikimin e aplikacioneve, pasi disa nga të mbijetuarit hezitojnë të aplikojnë pasi i frikësohen identifikimit – nepërmjet rrjeteve shoqërore ose komunitare apo edhe në rrjetet sociale – dhe familjarët ose anëtar të komunitetit mund ta zbulojnë. Të tjerat i frikësohen identifikimit në bankë, kur hapin llogari për tërheqjen e pensione, apo në qendrën lokale për mirëqenie sociale.

²⁶⁵Një përfaqësues i Komunitetit Musliman të Kosovës gjatë konferencës nxitë të mbijetuarit të besonin 'që nuk ka qënë me vullnetin ynë, dhe nuk duhet ta fajësojmë vetën. Nuk e kemi zgjedhë, por na e kanë imponuar'.

²⁶⁶Një e mbijetuar vërejtë që as policët dhe as mjekët nuk janë të vetëdijshëm për ndikimin e shkakuar nga tronditja në shëndetin e tyre.

²⁶⁷Serbeze Haxhijaj, është vlerësuar me çmimin për storien më të mirë për mbulimin e varfërisë në gazetari Serbeze Haxhijaj, "Agonia e Pafund e Grave të Dhunuara në Luftën e Kosovës". <http://www.balkaninsight.com/en/article/agonia-of-war-time-rape-victims-endures-in-kosovo-05-28-2017-1>

²⁶⁸Gjykata e Grave është organizuar në një periudhë pesë vjeçare nga Nënati e Rrethimit të Srebrenicës dhe Zepës, Forumi i Grave, dhe Fondacioni CURE në Bosnje dhe Hercegovinë; Qendra për Studimin e Grave dhe Qendra për Gratë Viktima të Luftës – ROSA, në Kroaci; Rrjeti i Grave në Kosovë; Këshilli Kombëtar për Barazinë Gjinore në Maqedoni; Anima në Malin e Zi, Grupi Ndikimi për Gratë në Slloveni; si dhe Studimi i Grave dhe Gratë në Zeza në Serbi.

²⁶⁹Medica Kosova, *Gjykata e Grave vazhdon të mbledhë gratë që i kanë mbijetuar krimeve të luftës nga vendet e rajonit*, 30 shtator 2017, https://www.medicakosova.org/publications_post?id=124

²⁷⁰Intervistë me Karima Bennouna, riprodhuar nga Paqja flet me Zë të Lartë, 20 maj 2015, [http://www.zenskisud.org/en/pdf/Karima_Bennouna_\(Interview\)_eng.pdf](http://www.zenskisud.org/en/pdf/Karima_Bennouna_(Interview)_eng.pdf)

²⁷¹Intervistë me Edita Ostojić, psikologe, Medica Zenica, Bosnje dhe Hercegovinë, 1999, Ndihma e Grave në Kosovë, Përditësim, nr.16, gusht 1999, fq.7.

²⁷²Amnesty International, *Rekomandime për shtetet gjatë Samitit Global për t'i Dhënë Fund Dhunës Seksuale në Konflikt*, (si më lart).

²⁷³Zeri, "Viktimat e dhunës seksuale po vdesin në pritje të mbështetjes nga shteti", 27 April 2017, <http://zeri.info/aktuale/140845/viktimat-e-dhunes-seksuale-po-vdesin-ne-pritje-te-mbeshtetjes-nga-shteti/>

Është veçanërisht e vështirë për të mbijetuarit që kurrë nuk iu kanë treguar familjarëve për shkeljet e përjetuara, dhe nuk do mund të shpjegojnë burimin e papritur të të ardhurave.²⁷⁴ Disa kanë frikë se bashkëshorti mund t'i divorcojë, ndërsa të tjerave iu është thënë nga familja që të mos aplikojnë për pension pasi kjo do të turpëronte familjen.²⁷⁵

Autoritetet e Kosovës duhet të zbatojnë masa që adresojnë diskriminimin gjinor që ka kontribuar në DhSLK, dhe vazhdon t'i stigmatizojë dhe t'i bëjë të heshtin të mbijetuarit. Autoritetet duhet të promovojnë të drejtat e grave, përfshirë edhe nisma të tilla si programe në shkolla dhe për publikun që i sfidojnë stigmën dhe diskriminimin në shoqëri kundër të mbijetuarve të dhunimit, si dhe të thyejn ciklin e diskriminimit dhe shfuqizimin të grave dhe vajzave.²⁷⁶

DREJTËSIA RESTAURUESE

"Qasjet për rivendosjen e drejtësisë janë poashtu të rëndësishme, dhe kjo jo vetëm sepse përfshijnë një numër më të madh njerëzish, por nënkuptojnë kujtimin, përkujtimin dhe vendosë në skenë publike vuajtjen dhe humbjen".²⁷⁷

Drejtësia nuk do të vendoset për pjesën dërrmuese të grave që kanë vuajtur si pasojë e Dhunës Seksuale Lidhur me Konfliktin (DhSLK). Ndërsa të mbijetuarit kanë vënë shpresat e tyre në mekanizmat ndëshkues të drejtësisë, OJQ-të e grave që punojnë me të mbijetuarit në rajon kanë filluar të themelojnë mekanizma që rivendosin drejtësi, nepërmjet Gjykatës së Grave për ish-Jugosllavinë.²⁷⁸ Gjykata e Grave ofron një forum për të mbijetuarat që të ndajnë dëshmitë e tyre publikisht dhe të marrin një formë simbolike njohjeje për krimet e kryera në dëm të tyre. Mbi 30 gra kanë dëshmuar përpara një paneli ekspertësh gjatë seancës dëgjimore të parë të mbajtur nga kjo gjykatë në Sarajevë me 7-10 Maj të vitit 2015

Për Amnesty International, 'Flora' tha, 'E falenderoj [ish-Presidenten] Atifete Jahjaga që më ka dërguar në Gjykatën e Grave. Shkuam vetëm dy prej nesh. Isha për pesë ditë në Sarajevë, dhe isha shumë e lumtur që shkova. Jam e lumtur që dëshmova për çfarë ka ndodhë në Kosovë, por jam shumë e zhgënjyer që [autorët e krimit] nuk janë dënua të gjithë'. Në shtator të 2017-ës, tre të mbijetuara nga Medica Kosova dhe dy anëtar të

stafit morën pjesë në një takim, vijues i Gjykatës së Grave, këtë herë i mbajtur në Shkup.²⁷⁹

Vendimtare për Gjykatën e Grave në Sarajevë ka qënë themelimi dhe pjesëmarrja e plotë e vetë grave të dhunuara. Ato projektuan gjykatën. Ato dëshmuuan. Ato ishin gjykatëse dhe eksperte. ...organizatorët iu ofrojnë mbështetje viktimave përpara, gjatë dhe pas mbledhjes së gjykatës. ...gratë kanë dëshmuar guximshëm përvojat e humbjes së familjeve si pasojë e masakrave, përvojat e dhunimeve në masë, marrjes peng dhe persekutimit etnik. Ky ripërfytyrim feminist i një gjykate ku grate e dhunuara janë qendra e vëmendjes ka qënë shumë frymëzuese dhe më ka nxitur shumë mendime mua si avokate ndërkombëtare.²⁸⁰

3.2 SHPERBLIME TRANSFORMUESE

"Noshta mundet me kanë ni ditë e veçantë – ni ditë për të mbijetuarit – në kalendarin zyrtar?"

E mbijetuar gjatë konferencës për shtimin e stigmës, 2017.

Te të mbijetuarave mbizotëron një ndjesi e jashtëzakonshme padrejtësie, të cilat ndihet – me të drejtë sikurse dëshmon ky raport – që qeveritë njëra pas tjetrës nuk kanë bërë asgjë për to, dhe ato deri së fundmi kanë që të

²⁷⁴ Disa OJQ kanë sugjeruar që të mbijetuarit mund ta lidhin rritjen e të ardhurave me rritjen e aktivitetit që nxjerrin të ardhurat.

²⁷⁵ Intervistë e Amnesty International me të mbijetuarat, shtator 2017.

²⁷⁶ Amnesty International, *Rekomandime për shtetet gjatë Samitit Global për t'i Dhënë Fund Dhunës Seksuale në Konflikt*, Indeksi: IOR53/006/2014, maj 2014, fq. 12.

²⁷⁷ Vjollca Krasniqi, "Women's Court for the Former Yugoslavia: Seeking Justice, Truth, and Active Remembering", 1 June 2016, http://www.zenskisud.org/en/pdf/Vjollca_Krasniqi_eng.pdf; http://www.zenskisud.org/en/pdf/Karima_Bennoune_Interview_eng.pdf

²⁷⁸ Gjykata e Grave është organizuar në një periudhë pesë vjeçare nga Nënati e Rrethimit të Srebrenicës dhe Zepës, Forumi i Grave, dhe Fondacioni CURE në Bosnje dhe Hercegovinë; Qendra për Studimin e Grave dhe Qendra për Gratë Viktima të Luftës – ROSA, në Kroaci; Rrjeti i Grave në Kosovë; Këshilli Kombëtar për Barazimin Gjinor në Maqedoni; Anima në Malin e Zi, Grupi Ndikimi për Gratë në Slloveni; si dhe Studimi i Grave dhe Gratë në të Zeza në Serbi.

²⁷⁹ Medica Kosova, *Gjykata e Grave vazhdon të mbledhë gratë që i kanë mbijetuar krimeve të luftës nga vendet e rajonit*, 30 shtator 2017, https://www.medicakosova.org/publications_post?id=124

²⁸⁰ Intervistë me Karima Bennoune, riprodhuar nga Paqa flet me Zë të Lartë, 20 maj 2015, http://www.zenskisud.org/en/pdf/Karima_Bennoune_Interview_eng.pdf

harruara dhe të marginalizuara, të përjashtuara nga ligjet e mëparshme për shpërblim dhe duke iu mohuar qasja në drejtësi.²⁸¹

Pranimi i padrejtësive të vuajtura nga gratë dhe vajzat e ndikuara nga dhunë seksuale e lidhur me konfliktin, në Raportin e Vecantë të OKB-së në vitin 2012 mbi dhunë kundër grave, mbështeste idenë se për të ndryshuar jetën e të mbijetuarve, shpërblime duhet të jenë transformuese, duke sthuar se “Edhe në skenare jashtë konfliktit, aktet e dhunës kundër grave janë pjesë e një sistemi më të gjerë të hierarkisë gjinore që mund të kuptohet vetëm duke u parë në kornizën e strukturave me të gjëra. Prandaj, shpërblimet e përshtatshme për gratë nuk mund të jenë thjeshtë për rikthimin e tyre ku ishin përpara rasteve të dhunës individuale, por duhet të bërë përpjekje të ketë mundësi transformuese”.²⁸²

Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së në shënimet e tij udhëzuese ka theksuar që “shpërblimet kanë potencialin për të qenë transformuese dhe të ndihmojnë në tejkalimin e strukturave të pabarazisë dhe diskriminimit”.²⁸³

This aspiration is also reflected in the Nairobi Declaration, crafted in part by survivors of CRSV, and which urged, “That reparation must drive post-conflict transformation of socio-cultural injustices, and political and structural inequalities that shape the lives of women and girls; that reintegration and restitution by themselves are not sufficient goals of reparation, since the origins of violations of women’s and girls’ human rights predate the conflict situation”.

Kjo aspiratë pasqyrohet edhe në Deklaratën e Naiorbit, hartuar pjesërisht nga të mbijetuarit e DhSLK, e cila argumenton se “shpërblimet duhet të nxisin transformimin e padrejtësive socio-kulturore, si dhe padrejtësive strukturore dhe politike vendimtare për jetën e grave dhe vajzave; që riintegrimi dhe dëmshpërblimi në vetëvetë nuk janë qëllime të mjaftueshme për shpërblim, pasi burimi i shkeljeve të të drejtave të njeriut për gratë dhe vajze paraprinë konfliktin.”²⁸⁴

Megjithëse ekzistojnë ligjet, programet, strategjitë, planet e veprimit apo masat e tjera, duke përfshirë ato në sistemin policor dhe gjyqësor me qëllim luftimin e dhunës në familje, dhunimin dhe format e tjera të dhunës ndaj grave,²⁸⁵ ato nuk janë të mjaftueshme.²⁸⁶

Një raport nga Rrjeti i Grave në Kosovë, bazuar në anketimin e 1,315 të rinjve meshkuj dhe femra, tregon që 70% e tyre kanë përjetuar forma të ndryshme të dhunës në familje, por më pak se gjysma e autorëve janë dënuar.²⁸⁷ Dhuna në familje është pothuajse rutinë; në tetor të vitit 2017, një grua ka shkruar për ngacmimin e vazhdueshëm seksual që ka përjetuar që nga viti i parë në shkollë, nga anëtarë të familjes dhe në rrugët e komunitetit ku jeton, deri në atë pikë sa që kufizon zgjedhjet që bënë për jetën e saj.²⁸⁸ Dhuna në familje shkakton protestë publike vetëm në raste të rralla: qytetarët dolën në rrugë në tetor të 2016-ës, pas postimit në internet të një videoje të një vajze të re, 16 vjece, që e rrihte axha i saj dhe dy burra pasi ishte larguar nga shkolla pa marrë leje. Në 2017-ën, qytetarët dolën në protesta edhe më të mëdha pas dënimit të Nebi Berishës për vrasjen e bashkëshortës së tij, Zejnepe Bytyqi Berisha. Ai e ka goditur me thikë disa herë, në prani të fëmijëve, ndërsa e bija është plagosur rëndë. Në vitin 2002, Zenjepja e ka denoncuar disa herë për ushtrim dhune në polici. Në vitin 2017, Kosova është përshkruar si një pikë e zezë ligjore për të drejtat e grave.²⁸⁹

²⁸¹Shumica e të mbijetuarve pranojnë kontributin e ish-Presidentes Atifete Jahjaga, e cila ka qenë pothuajse e vetme mes politikanëve e përzgjedhur për t’u lavdëruar prej tyre.

²⁸²Këshilli i të Drejtave të Njeriut, Raporti i Raportuesit të Vecantë lidhur me dhunën kundër grave, pasojat dhe shkaqet e tyre, Rashida Manjoo*, Shpërblimet për gratë që i janë nënshtruar dhunës (2010), Dok OKB A/HRC/14/22, 23 Prill 2010, para 31, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.22.pdf>

²⁸³Shpërblimet duhet të përpiqen që të jenë transformuese, përfshi edhe në skicim, zbatim dhe të ndikojnë mbi dhunën seksuale e cila shpesh është pasojë dhe konservon strukturat egzistuese të nënshtrimit dhe diskriminimit të femrave dhe meshkujve. Për femrat, kjo është shpesh e rrënjësor në bindjet lidhur me nënshtrimin e grave dhe privilegjin seksual të meshkujve, në kombinim me mospërfillje për të drejtat e njeriut nga grate. Dhuna seksuale kundër meshkujve është poashtu e rrënjësor në stereotipet rreth maskulinitetit dhe strukturat formuese të identitetit gjinor dhe seksual lidhur me pushtetin dhe dominimin. Këto pabarazi mund të keqësojnë pasojat e krimit. Shpërblimet duhet të bëjnë përpjekje për të patur ndikim transformues mbi këto pabarazi, dhe jo të rivendosin dhe fuqizojnë vartësitë strukturore në shoqërinë ku këto praktika dhe bindje gëzojnë mbështetje dhe frymëzojnë kryerjen e dhunës seksuale, Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Shënime Udhëzuese, paragrafi 4, fq.6.

²⁸⁴Deklarata e Naiorbit mbi të Drejtën e Grave dhe Vajzave për Shërim dhe Shpërblim, Neni 3, fq. 2.

²⁸⁵Me 29 janar 2019, për shembull, qeveria më në fund ka miratuar Plan Veprimin për Zbatimin e Rezolutës 1325 për ‘Gratë, Paqën dhe Sigurinë’; Agjensia për Barazi Gjinore është përgjegjëse për vëzhgimin e zbatimit të saj.

²⁸⁶Janë marrë masa për të siguruar që oficerët e Policisë së Kosovës që merren me çështjet e dhunës Brenda familjes duhet të këshillohe me prokurorë me eksperiencë ose me këshilltar gjinor. Megjithatë, edhe pse këshilltarët e dhunës brenda familjes janë teorikisht të disponueshëm në të gjitha stacionet policore, sipas EULEX-it ata merren kryesisht me çështje trafikimi. Megjithëse cdo gjykatë duhet të ketë një prokuror të specializuar për dhunë brenda familjes, gjyqësori nuk ka asnjë udhëzues denimi, dhe dështojnë të marrin në konsideratë përqendrimin e rrethanave. Këshilli Gjyqësor i Kosovës planifikon që cdo gjykatë të ketë prokurorë dhe gjykatës të specializuar për dhunën gjinore, kjo nuk është bërë realitet, intervistë e Amnesty International me prokurorë të EULEX-it, shtator 2017.

²⁸⁷RrGGK, Mjaft më me Arsyetime: Një Analizë e Qëndrimeve, Incidencës dhe Përgjigjes Institucionale ndaj Dhunës në Familje në Kosovë, 2015, <https://womensnetwork.org/documents/20151124105025622.pdf>;

²⁸⁸Pristina Insight, “Të Përvetsojmë Kurajon, të Heqim nga Mendja Privilegjin”, 27 tetor 2017

²⁸⁹Balkan Insight, “Cikël i Egër: Sindroma e Grave të Abuzuara në Kosovë”, <https://www.balkaninsight.com/en/article/vicious-cycle-kosovo-s-battered-women-syndrome-11-03-2017-2>

Kështu, Amnesty International nxit Qeverinë e Kosovës për të siguruar që shpërblimi/dëmshpërblimi i ofruar të mbijetuarve të dhunës seksuale në konflikt të jenë, “Shpërblimet [që] përpiqen, për sa është e mundur, të shuajnë, në vend që të fuqizojnë, strukturat para-ekzistuese të pabarazisë që mund jenë shkak rrënjësor i dhunës që gratë kanë përjetuar përpara, gjatë dhe pas konfliktit”.²⁹⁰

---

²⁹⁰ Raporti i Raportuesit të Vecantë, si më lart, paragrafi 31.

4. REKOMANDIME

E DREJTA PËR TË MARRË DREJTËSI

Në mënyrë që të sigurohet qasja në drejtësi për të mbijetuarit e dhunës seksuale gjatë konfliktit dhe krimeve të tjera të luftës, si dhe krimeve kundër njerëzimit në Kosovë, Amnesty International bënë rekomandimet pasuese:

PËR QEVERINË E KOSOVËS:

- Të sigurohet që rastet e dhunimit dhe krimet e dhunës seksuale të hetohen menjëherë, në mënyrë të pavarur, të paanshme dhe efikase, dhe nëse ka të dhëna të mjaftueshme, të ndjekën penalisht sipas standardeve ndërkombëtare për një gjykim të drejtë;
- Të sigurojë që Zyra e Prokurorit të Special të Republikës së Kosovës (ZPSRK) dhe hetuesit e specializuar për Krime të Luftës në Policinë e Kosovës të jenë të pajisur mjaftueshëm me staf të trajnuar dhe specializuar dhe burime për të përgatitur çështjet e Dhunës Seksuale Lidhur me Konfliktin (DhSLK) për ndjekje penale, duke respektuar të drejtat e dëshmitarëve - të mbijetuarve;
- Të përshpejtojë adoptimin e Procedurave të Standardetë Operimit në mes të policisë, prokurorëve dhe OJQ-ve që punojnë me të mbijetuarit, në mënyrë që hetimet të kryhen të koordinuara dhe me ndjeshmëri për aspektet gjinore;
- Këshilli Gjyqësor i Kosovës duhet të sigurojë që Gjykatat e Kosovës të përdorin Kodin Penal të vitit 2013 si kualifikues ligjor për çështjet DhSLK, duke përfshirë aty ku është e përshtatshme edhe krimet kundër njerëzimit (Artikulli 149):
- Ndrysho Procedurat e Kodit Penal për të:
  - përfshirë masa që sigurojnë mbështetjen e duhur mjekësore dhe psiko-sociale si dhe mbrojtje efikase të dëshmitarëve, përpara, gjatë dhe pas procedurave gjyqsore për çështjet e DhSLK;
  - të shtohen rregulla të provave, në mënyrë që të mbrohen dëshmitarët gjatë veprimeve lidhur me DhSLK, siç shtellohen në Rregullin 96 të TPNJ-së për Procedurat dhe Provat, dhe të sigurohet që prokurorët dhe gjyqësori të jenë të trajnuar për zbatimin e tyre;
  - të shtohen rregulla të procedurave të provave që përshtasin dëshmitë e dhëna përpara gjykimit, si dhe prova të tjera të përfshira në dosjet e transferuara nga UNMIK-u dhe EULEX-i, në mënyrë që të sigurohet ruajtja e provave, dhe pranueshmëria e tyre në procedura penale në të ardhmen;
- Të sigurohet që Grupi Punues Ndër-Ministror, në bashkëpunim me aktetë relevant, përfshirë edhe të mbijetuarit e DhSLK, të përfundojnë pa humbur më kohë hartimin e Strategjisë Kombëtare për Drejtësi Tranzicionale;
  - të përfshijë një strategji të ndjekjes penale për rastet e krimeve sipas ligjit ndërkombëtar, përfshirë edhe rastet e dhunës seksuale të lidhura me konfliktin;

PËR EULEX-IN

- Të sigurojë që të gjitha dosjet e krimeve të luftës, duke përfshirë edhe ato që janë trashëguar nga UNMIK-u, dhe çdo dokumentim i lidhur që mund të ndihmojë në ndjekjet e mëvonshme penale, t'u transferohen në kohë prokurorëve për krime lufte në Zyrën e Prokurorit Special; kjo duhet të shoqërohet me dokumentimin, përfshirë përmbledhje e të dhënave lidhur me çdo dosje të ruajtur nga prezenca e mbetur e EULEX-it pas qershorit të vitit 2018;

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Amnesty International

- Të sigurohet në bashkëpunim me autoritetet përkatëse Kosovare, që ndryshime t'i bëhen regjimit aktual të ruajtjes së provave që rregullon dëshmitë e dhëna përpara gjykimit dhe provave të tjera të përfshira në dosjet e trashëguara, në mënyrë që të sigurohet ruajtja e provave.

PËR UNMIK-un:

- Të sigurojë që të gjitha dosjet dhe dokumentet e lidhura me to apo prova të lidhura me raporte dhe hetime për krime sipas ligjit ndërkombëtar të mbajtura nga UNMIK-u t'u transferohen pa vonuar prokurorëve të EULEX-it për rishqyrtim dhe transferim pranë Zyrës së Prokurorit Special të Kosovës (ZPSRK)

PËR BE-në:

- Të fillojë bisedimet brenda kornizës së diskutimeve të nivelit të lartë për normalizimin e marrëdhënieve mes Serbisë dhe Kosovës për ndihmë reciproke ligjore mes tyre;
- Përkohësisht, të marrë masa që përmirësohet bashkëpunimi mes prokurorëve për krime lufte në Kosovë dhe Serbi, vecanërisht pas qershorit të vitit 2018, që të mundësojë një nivel bashkëpunimi me përfitime reciproke në hetimet e krimeve të luftës;
- Të hyjë në një marrëveshje me autoritetet e Kosovës që të siguroj prezencën e prokurorëve të EULEX-it pas qershorit të vitit 2018, nëse është e nevojshme, për të siguruar që:

Në kornizën e përpjekjeve të Kosovës për antarësi në BE:

- Të përfshihen standard referuese lidhur me agjendën e drejtësisë, përfshirë edhe të drejtën për qasje në drejtësi dhe shpërblim për viktimat civile të luftës si dhe të mbijetuarit e DhSLK;
- Të ofrojë mbështetje financiare dhe teknike në mënyrë që të sigurohet themelimi dhe zbatimi efektiv i mbrojtjes dhe mbështetjes së dëshmitarve, përshtatur me nevojat e të mbijetuarve;
- Të inkurajojë, dhe aty ku është e nevojshme, të ofrojë ndihmë teknike për plotësimin e Strategjisë për Drejtësi Tranzicionale;
- Të monitorojë arritjet dhe të ofrojë mbështetje për Kosovën përmes bisedimeve para-antarësimit dhe raporteve vjetore të progresit-.

Në kornizën e përpjekjeve të Serbisë për anëtarësim në BE, dhe në lidhje me Kosovën:

- Duke patur parasysh kulturën e mosndëshkimit që mbizotëron lidhur me krimet e kryera në Kosovë bazuar në ligjin ndërkombëtar, të vazhdojë të monitorojë për së afërmi arritjet – apo mungesën e tyre – në hetimet e kryera nga Shërbimi për Hetimin e Krimeve të Luftës pranë Ministrisë së Brendshme dhe padive të ngritura nga Zyra e Prokurorit për Krimet e Luftës.

PËR QEVERINË E SERBISË:

- Të adresojë kulturën e mosndëshkimit në Serbi, dhe brenda institucioneve serbe, lidhur me krimet e luftës dhe krimet kundër njerëzimit në Kosovë të kryera nga RFJ-ja dhe forcat Serbe gjatë viteve 1998-1999;
- Të sigurojë shuarjen e pengesave institucionale dhe pengesave të tjera, përfshirë edhe Shërbimin për Hetimin e Krimeve të Luftës, i cila ka penguar Zyrën e Prokurorit për Krimet e Luftës që të ngrisë padi kundër personave me përgjegjësi të lartë komanduese ose udhëheqëse, të cilët kanë dështuar në parandalimin e dhunimeve dhe DhSLK në Kosovë, si dhe autorët individual, në mënyrë që të gjykohen sipas procedurave që plotësojnë standarde ndërkombëtare për gjykim të drejtë;
- Të sigurojë pavarësinë e prokurorëve të krimeve të luftës dhe gjyqësorit pranë Dhomës Speciale të Krimeve të Luftës në Gjykatën e Lartë të Beogradit.
- Të pranojë diskutime të nivelit të lartë të ndërmjetësuar nga BE-ja që së pari të sigurojë marrëveshje të përkohshme për bashkëpunim mes prokurorëve, derisa të arrihet një marrëveshje për ndihmë reciproke ligjore, përfshirë edhe shkëmbimin e provave dhe informacioneve të tjera relevante për ndjekjet penale të krimeve të luftës, duke përfshirë krimet e dhunës seksuale në të dyja juridiksionet;
- Të sigurojë që autoritetet përkatëse iu ofrojnë mbështetje dhe mbrojtje efektive shqiptarëve të Kosovës që dëshmojnë para, gjatë dhe pas procedurave në lidhje me Kosovën në Gjykatën Speciale për Krime Lufte në pajtueshmëri me standardet ndërkombëtare.

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATË LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

MUNDËSIA PËR SHPËRBLIM

Për të siguruar shpërblim/dëmshpërblime efikase, të mjaftueshme dhe me ndjeshmëri gjinore për të gjithë të mbijetuarit e dhunës seksuale lidhur me konfliktin në Kosovë, pa bërë dallime, Amnesty International bën këto rekomandime për:

PËR QEVERINË E KOSOVËS:

- Të ndryshohet ligji mbi shpërblimin në mënyrë që të përmbushë standardet ndërkombëtare, të pasqyrojë nevojat e vërteta të të mbijetuarve, dhe të garantohet për të gjithë pa dallim, duke:
  - Zgatur periudhën e përkohshme të zbatueshmërisë së ligjit deri me 31 dhjetor 2000, në mënyrë që të ketë përputhshmëri me Ligjin për Personat e Zhdukur dhe të mos bëjë dallim vajzat dhe gratë e dhunuara pas luftës;
  - Të rishikojë pas tre viteve priudhën pesë-vjecare për dorëzimin e aplikacionit pranë Komisionit për Verifikim, dhe ta zgjasë atë nëse është e nevojshme, në mënyrë që të sigurojë që të mbijetuarit mund të aplikojnë, pa kushtëzime kohore që mund ti pengojnë të aplikojnë;
  - Të heqë pikën që pengon të mbijetuarit të marrin më shumë se një përfitim social që lidhet me luftën, duke njohur të drejtën për kompensim për dëmin e shkaktuar, veçmas nga pensionet apo përfitimet e tjera të lidhura me luftën, të cilat janë e drejtë e tyre sipas ligjit për përfitimet lidhur me luftën apo ligjit për përfitime sociale;
- Të sigurojë që të mbijetuarit e dhunimeve apo formave të tjera të dhunës seksuale lidhur me konfliktin të kenë qasje për të marrë dëmshpërblime të mjaftueshme, duke përfshirë:

REHABILITIMI: Duhet të themelohen programme rehabilitimi për të përmbushur të drejtat shoqërore dhe ekonomike të të mbijetuarve, mes tyre të siguroj mundësinë për dhënien e duhur cilësore, të vazhdueshme dhe gjithëpërfshirëse të përkujdesjes shëndetësore, përfshirë edhe shëndetin mendor.

Përsa i përket kujdesit shëndetsor

- Mundësia për kujdes të duhur shëndetësor falas, mes të tjerave edhe trajtimi mjekësor dhe psikologjik, duhet të paktën, t’iu ofrohet të mbijetuarve pa u vonuar, qoftë duke i përfshirë në Ligjin për Sigurimin Shëndetësor si përfitues të kujdesit shëndetsor falas, ose nepërmjet ndryshimeve të ligjit (Ligji 04/I-172), në mënyrë që tu sigurohet qasja në kujdesin shëndetësor primar, sekondar, dhe terciar pa pagesë;
- Vecanarisht, ligji duhet t’iu ofrojë të mbijetuarve përkujdesje mjekësore adekuate dhe në kohë, falas ose me çmime të përballueshme, dhe shërbime sociale dhe mbështetje psikologjike të përshtatshme dhe tëspecializuara pa bërë dallime statusi apo etnie;
- Të zhvillojë programe për të promovuar dhe ofruar informacion lidhur me përkujdesjen shëndetësore dhe shërbime të tjera të disponueshme për të mbijetuarit;
- Të zhvilloj dhe zbatoj plane për të trajnuar ofruesit e shërbimeve shëndetësore sesi t’iu përgjigjen nevojave tëspecifike të të mbijetuarve të dhunës seksuale dhe në baza gjinore;
- Të sigurohet që të mbijetuarave, dhe të gjitha femrave në Kosovë, iu janë garantuar të drejtat seksuale dhe riprodhuese, dhe t’iu ofrohen mundësi për qasje në një game shërbimesh shëndetësore dhe informative të shëndetit seksual dhe riprodhuese, mes të cilave edhe mbështetje psikologjike dhe konsultime, kontrceptivë në rast emergjence, këshillime mbi HIV-in, testime dhe mjekime parandaluese pas ekspozimit, si dhe mbështetje për abortin e sigurt dhe lidhor dhe shëndetin amënor;²⁹¹

DËMSHPËRBLIMI

Përsa i përket punësimit:

- Të ndihmojë në fuqizimin ekonomik të grave nepërmjet programeve të përshtatshme dhe të qëllimshme qeveritare, duke ju dhënë përparësi të mbijetuarave të DhSLK, grave në zonat rurale dhe grupeve të tjera të marginalizuara, duke përfshirë qasjen në kredi apo burime, trajnime për aftësim profesional, lehtësimin e mikrokredive dhe mikro-projekteve;

²⁹¹ Rekomandime për Shtetet Gjatë Samitit Global për ti Dhënë Fund Dhunës Seksuale në Konflikt, Indeksi: IOR 53/006/2014, maj 2014, fq. 12

- Të ndryshojë masat në ligji për rehabilitim dhe punësimi, duke hequr kërkesën për të dëshmuar paaftësinë fizike, ose të vendos një nen të ri, në mënyrë që të mbijetuarat e DhSLK të mund të përfitojnë nga kjo ndihmë, si dhe të përfshijë masat e duhura për të lehtësuar shërimin e tyre;

Lidhur me **dëmshtëpërblimin e pronës dhe strehimit:**

- Ministria e të bëjë përpjekje për të lejuar të mbijetuarat të zhvendosen nga lokacione që u asociojnë me traumën e luftës;
- Masat në Ligj, Neni 7 (2.8) duhet të kërkojnë që të mbijetuarave të moshuara, që jetojnë vetëm ose rrezikojnë të mbeten pa strehë, t'iu mundësohet strehimi i duhur në strehimore kolektive.

PËRMBUSHJA

Presidenti dhe Kryeministri duhet të udhëheqin fushatën për të sfiduar stigmën që ka dëmtuar jetën e të mbijetuarave duke:

- Duke iu kërkuar ndjesë publike të mbijetuarave të DhSLK, të njohë vuajtjet dhe dëmin që iu është bërë, pasojat e të cilave i ndejnë akoma edhe sot;
- Të shpallin, pas konsultimeve me të mbijetuarat, një ditë kombëtare të pranimit publik;
- Të mbështesë zhvillimin e programeve arsimore për shkollat dhe publikun me qëllim çrrënjësues të stigmës dhe diskriminimit kundër të mbijetuarave të dhunës seksuale, pavarësisht moshës, apo faktorëve të tjerë, dhe të thyej ciklin e viktimizimit dhe shfuqizimit të grave dhe vajzave;
- Të sigurojë që të ketë masat e duhura ligjore dhe procedurale për të garantuar hetimin dhe ndjekjen penale të shpejtë dhe efektive të dhunës me bazë gjinore;
- Të sigurojë që të gjitha autoritetet, dhe sidomos ata që janë në pozita pushteti në komunitet, të shmangin thirrjet për çfarëdo zakoni, tradite apo bindjeje që diskriminon, ose stigmatizon, ose edhe i bënë të heshtin të mbijetuarat e DhSLK, dhe publikisht të deklarojnë qëllimin e qeverisë për të parandaluar, hetuar dhe ndjekur penalisht të gjitha format e dhunës kundër grave.

PËR BE-në

- Të vazhdojë të mbështesë nismat dhe programet që ndihmojnë të mbijetuarit e DhSLK me përkujdesje shëndetsore, përfshi edhe ndihmë psikologjike dhe për tu punësuar, duke financuar OJQ-të dhe institucione të tjera që i ofrojnë këto shërbime;
- Nepërmjet programit që i paraprinë antarësimit, dhe në kornizën e reformave të kërkuara nga Komisioni Europian, të mbështesë autoritetet e Kosovës me asistencë teknike dhe financime për të siguruar që:
  - (Brenda kontekstit të reformave në sektorin e shëndetit public të cilat synojnë të ofrojnë shërbime shëndetsore parësore të mjaftueshme dhe siguracionin shëndetsor të detyruar;) përfshirjen e programeve për të siguruar që të mbijetuarit e DhSLK të kenë mundësi të marrin përkujdesje shëndetsore të cilësisë më të lartë të ofruar;
  - Zhvillimin e programeve të punësimit, të përqendruara në fuqizimin ekonomik të grave, ndër të cilat programe që përqendrohen në të mbijetuarit e DhSLK dhe gra të tjera të përjashtuara në shoqëri;
  - Të mbikqyrë ecurinë, duke vendosur edhe pika reference, për realizimin e të drejtave shoqërore dhe ekonomike të viktimave civile të luftës, ndër të cilët edhe DhSLK.

PËR MBRETËRINË E BASHKUAR:

- T'u ofrojë mbështetje të vazhdueshme nismave dhe programeve të cilat sfidojnë stigmën që vazhdon të ndikojë të mbijetuarat e DhSLK.

**AMNESTY
INTERNATIONAL ËSHTË
NJË LËVIZJE GLOBALE
PËR TË DREJTAT E
NJERIUT. KUR I BËHET
DIKUJT PADREJTËSI,
PËR TË GJITHË NE KA
RËNDËSI.**

CONTACT US

info@amnesty.org

+44 (0)20 7413 5500

JOIN THE CONVERSATION

www.facebook.com/AmnestyGlobal

[@Amnesty](https://twitter.com/Amnesty)

"PLAGË QË TË DJEGIN SHPIRTIN"

KOMPENSIM PËR TË MBIJETUARIT E PËRDHUNIMIT GJATE LUFTËS, POR DREJTËSI S'KA AKOMA.

Thuajse dy dekada pas përfundimit të lutës në Kosovë, të mbijetuarit e përdhunimeve të kohës së luftës, nga janari i 2018-ës, do të marrin njohjen e vonuar zyrtare si dhe një masë dëmshpërblimi për dëmin e vuajtur gjatë konfliktit të armatosur gjatë vitit 1998-1999-të. Ndryshimet ligjore që e mundësojnë atë, megjithse të mirëpritura nga të mbijetuarit, nuk përmbushin standardet ndërkombëtare për dëmshpërblim si dhe nuk plotësojnë nevojat e tyre. Përvec sëmundjeve kronike dhe tronditjeve psikologjike që shpesh janë shkatërruese, **të mbijetuarve të cilave do të vazhdojë tu mohohet e drejta për shërbim shëndetsor falas dhe rehabilitim të përshtatshëm**, përfshi edhe mbështetjen psikologjike, për të cilën kanë kaq shumë nevojë.

Dëmshpërblimi është pothuaj i vetmi kompensim që të mbijetuarit do të marrin për vuajtjet e përjetuara. **Pavarsisht natyrës së dhunës seksuale lidhur me konfliktin në Kosovë, që ishin gjithëpërfshirëse dhe sistematike, autorët e krimeve të kryera kundër tyre do të mbetën të padenuar.**

Në Kosovë, hetimet dhe ndjekjet penale nga prokurorët e OKB-së, dhe më vonë prokurorët e BE-së, kanë dështuar për të dhënë drejtësi. Tani, që prokurorët e Kosovës, me burime të mangëta marrin këtë përgjegjësi, është e diskutueshme nëse mund të ndreqin gabimet e së shkuarës dhe të mbikalojnë pengesat e shumta për të vendosur drejtësi.

Është shumë e rëndësishme që dëmshpërblimi shumë i vonuar të adresojë plotësisht ndikimin fizik, psikologjik, ekonomik dhe social që dhuna seksuale e lidhur me konfliktin ka patur mbi jetën e të mbijetuarve. Përvec shpërblimit mujor që do të marrin të mbijetuarit, autoritetet e Kosovës duhet të sigurojnë që të mbijetuarit të përfitojnë përkujdesje shëndetsore të përshtatshme, rehabilitim dhe mundësi punësimi, si dhe të clirohen nga stigma e cila ju ka hedhur hije mbi jetën e tyre, për t'u mundësuar rindërtimin e jetës së tyre e cila është ndërprerë në mënyrë brutale nga lufta.

amnesty.org